

ПРИЛОЗИ. ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
CONTRIBUTIONS. SECTION OF LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCE

ISSN 0350-1914

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ART

ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
SECTION OF LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCE

ПРИЛОЗИ CONTRIBUTIONS

XLI 1–2

СКОПЈЕ – SKOPJE
2016

Уредувачки одбор:

акад. Витомир Митевски (претседател)

акад. Блаже Ристовски

доп. член Марјан Марковиќ

Таки ФИТИ,
претседател на МАНУ

**ВО ПРЕСРЕТ НА ГОЛЕМИОТ ЈУБИЛЕЈ – 50 ГОДИНИ
МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ
И УМЕТНОСТИТЕ
1967–2017**

Оваа година Македонската академија на науките и уметностите го одбележува и слави големиот јубилеј – 50 години постоење и работење на нашата највисока институција од областа на науките и уметностите. Иако на 22 февруари 2017 година се навршија 50 години од донесувањето на Законот за МАНУ во Собранието на Социјалистичка Република Македонија, а на 10 октомври ќе се навршат 50 години од свеченото конституирање на МАНУ, со гордост истакнуваме дека нашите корени, корените на македонскиот и словенскиот културен и духовен континуитет се далеку наназад, во временска димензија којашто се мери со столетија. Зашто, мисијата на св. Кирил и Методиј, историските настани што овозможува Охрид, со знаменитата Охридска книжевна школа, уште во IX век да стане средиште на словенската образовна и просветителска дејност, која потоа се прошири низ сите словенски земји, од корен го изменија нашиот придонес во ризницата на европската култура и цивилизација. И понатаму, столетија подоцна, кон средината на XIX век, почнува македонската преродба, со плејада наши културни и национални дејци. Ваквите процеси на почетокот на XX век резултираа со основањето на Македонското научно-литературно другарство во Санкт Петербург, водено од Димитрија Чуповски и Крсте Петков Мисирков, чијашто богата научно-литературна и културна дејност претставуваше знача-

ен одблесок на нашиот духовен континуитет и идентитет и настан што го значи зародишот на Македонската академија на науките и уметностите. Ваквиот континуитет ќе продолжи и ќе се одржува и во периодот помеѓу двете светски војни, со плејадата творци од областа на литературата, ликовната уметност, музичкото творештво, филолошките, економските, правните и техничките науки. Неколку години по Втората светска војна, во 1949 година, во слободна Република Македонија беше формиран првиот државен универзитет – „Св. Кирил и Методиј“, во чии рамки, за неполни две децении, се создаде солиден кадровски потенцијал кој овозможи брз развој на високообразовната и на научната дејност во нашата земја. Тоа беше настан од исклучително значење за основањето на МАНУ, како највисока институција од областа на науките и уметностите.

Овој милениумски од и континуитет на развојот на уметноста и на научната мисла на нашите простори е показ и доказ дека ние не сме народ без сопствени корени, без сопствена историја, без сопствена култура, и дека обидите за негирање на нашиот идентитет, јазик, име, сеедно од каде и да доаѓаат, се рецидив на балканските анахронизми и, суштински гледано, апсурдни и ретроградни.

Непосредно по основањето на МАНУ, уследи период на брз развој, диверсификација и збогатување на нејзината научноистражувачка дејност и уметничкото творештво. Нецели две децении по формирањето, МАНУ навлезе во фазата на нејзина зрелост и израсна и се афирмира во темелник на македонската наука, јазик, култура и историја и во еден од стожерите и симболите на државноста на Република Македонија.

МАНУ, денес, според својата интегрална концепција, поставеност и функционирање, ги поседува сите неопходни атрибути на модерна национална академија од европски тип и, се разбира, ги извршува трите основни функции карактеристични за европските национални академии: создавање комуникациски простор за соочување на различните погледи и мислења за значајни прашања од областа на науките и уметностите, научноистражувачката работа и советодавната улога.

Научноистражувачката работа и уметничкото творештво, фактички, ја чинат окосницата на дејноста на МАНУ. Бројот на реализирани научноистражувачки проекти и проекти од областа на уметностите во рамките на МАНУ е импозантен – повеќе од 1.000 проекти во изминатите 50 години. Дел од овие проекти се долгорочни и, главно, врзани за стратегиски прашања од посебен национален интерес, а значаен е и бројот на фундаментални и апликативни истражувања во сите области на науките и уметностите застапени во Академијата. Членовите на МАНУ во својата научноистражувачка дејност сè

повеќе ја инкорпорираат меѓународната димензија во творештвото – во последните неколку години повеќе од 60% од научните трудови се објавени во меѓународни списанија, а најголемиот дел од нив се објавени во списанија со импакт-фактор, 50% од трудовите објавени во зборници од научни и стручни собири се однесуваат на собири одржани во странство итн. Исто така, делата на наши реномирани писатели и поети, членови на МАНУ, се преведуваат на странски јазици, а нивното творештво е поместено во светски антологиски избори. Нашите проминентни сликари и скулптори од постарата и од помладата генерација создаваа и создаваат врвни уметнички дела кои редовно се изложуваат дома и во странство. Посебно треба да се истакне дека нашите два истражувачки центра – Истражувачкиот центар за енергетика и одржлив развој и Истражувачкиот центар за генетско инженерство и биотехнологија „Георги Д. Ефремов“, кои во годините наназад се стекнаа со висока репутација во регионот и пошироко, продолжуваат успешно да ја одржуваат стекнатата позиција. Се засилува работата и на другите истражувачки центри, вклучувајќи ги тука и новоформираните, кои започнаа да реализираат значајни меѓународни научноистражувачки проекти.

МАНУ, во своето полувековно постоење и работење, разви богата издавачка дејност. Од нејзиното основање до денес се објавени околу 700 наслови – монографии, резултати од научни проекти, зборници од научни собири, музички изданија, фототипски и јубилејни изданија, заеднички изданија со други академии и научни институции, изданија од свечени собири, посебни изданија на одделенијата на МАНУ и сл. Во издавачката дејност на МАНУ особен придонес дава и Фондацијата „Трифун Костовски“, којашто постои и работи 18 години.

МАНУ проактивно ги следи промените и новите тенденции во доменот на советодавната функција на модерните европски национални економии, а во тој контекст и обврските што произлегуваат од проектот SAPEA – Science Advice for Policy by European Academies, инициран од Европската комисија, со цел да се интензивира соработката на европските академии во рамките на нивната советодавна функција. Преку публикација на резултатите од нашата научноистражувачка работа, нивна презентација пред пошироката научна и стручна јавност во земјата, пред владините функционери и сл., МАНУ партиципира во креирањето на политиките во областа на науките и уметностите и во вкупниот развој на земјата. Притоа, задржувањето на независноста и самостојноста на МАНУ во извршувањето на советодавната улога е наш врвен принцип и приоритет.

МАНУ во изминатиот период разви богата меѓународна соработка, која придонесува за афирмација на македонското научно и

уметничко творештво и за подигање на угледот и репутацијата како на МАНУ, така и на Република Македонија во меѓународни размери. Денес нашата Академија соработува со повеќе од 30 странски академии и научни друштва и е редовен член на 7 меѓународни асоцијации на академии. Во последните неколку години е интензивирана соработката со академите од соседните земји, со Научното друштво од Берлин „Лајбниц“, а во рамките на т.н. Берлински процес (Joint Science Conference of the Berlin/Process/Western Balkans Process) и соработката со Националната академија на науките на Германија – Леполдина, со Француската академија на науките, и со академите на Југоисточна Европа и др.

За постигнатите резултати во своето работење Академијата и нејзините членови се добитници на бројни високи домашни и меѓународни награди и признанија. Во изминатите 50 години, МАНУ е добитник на 90-ина награди и признанија – повелби, плакети, благодарници, медали и одликувања од домашни и од странски научни, образовни, уметнички и други институции. Тука посебно треба да се одбележи дека МАНУ е носител на високото одликување Орден на Република Македонија за придонес за развојот на научната и научноистражувачката дејност и уметничкото творештво од значење за развојот и афирмацијата на македонската наука и држава, што го доделува претседателот на Република Македонија, како и престижното признание „Самуел Митја Рапапорт“, доделено од германското Научно друштво „Лајбниц“ – ова признание првпат му е доделено токму на МАНУ. Денес, 22 членови на МАНУ имаат статус на странски, дописни, почесни членови и почесни доктори на науки во 60-ина странски академии, научни друштва и универзитети.

Развојната траекторија на МАНУ недвосмислено потврдува дека Академијата, во педесетгодишното постоење и работење, се сочуваше со периоди на вишнеење, но и на падови и премрежиња, кои се во најдиректна врска со состојбите во македонското општество, т.е. со кризните периоди од различна природа – дисолуцијата на поранешната заедничка држава (СФРЈ), проблемите со признавањето на меѓународниот субјективитет на земјата по нејзиното осамостојување, ембаргата и блокадите на земјата во раните транзициски години, внатрешниот конфликт во 2001 година и политичката криза во последниве две-три години. Во вакви кризни и тензични периоди, растеа и критиките упатени кон Академијата – МАНУ е институција затворена во самата себе, МАНУ стои настрана од актуелните прашања и збиднувања во земјата и сл. Тоа, од една страна, е резултат на недоволното разбирање на општествената улога на Академијата – МАНУ е врвна

научна институција, на која не ѝ се својствени избрзани реакции од колумнистички тип, со дневнополитички призивок. Напротив, МАНУ говори со силата на фактите и аргументите. Основната дејност на МАНУ – постигнатите резултати во научноистражувачката работа и уметничкото творештво се нашата легитимација пред домашната и пред странската стручна и научна јавност и пошироко пред нашето општество. Од друга страна, ваквите критики и ваквата перцепција за МАНУ има реална основа во самиот факт што МАНУ, наспроти огромниот опус на реализирани научноистражувачки и уметнички проекти, сепак, недоволно ги афирмира резултатите од нејзината научна и уметничка продукција пред јавноста. Тоа е наша слабост која во иднина мора да ја надминеме. Се разбира, не можеме и не смееме да замижуваме и пред други наши слабости и пропусти со кои, барем одвреме-навреме, сме се соочувале во изминатите 50 години и со кои ќе се соочуваме и во иднина – недоволна научна критика за збиднувањата во сферата на науките и уметностите, недоволна отпорност кон политички влијанија и сл. Напротив, во иднина, ќе мора јасно да ги идентификуваме слабостите и пропустите во нашето работење и да изнајдеме вистински пристапи за нивно надминување.

Денес живееме во свет на големата наука. Силниот развој на науките, новиот технолошки модел базиран врз информациско-комуникциските технологии, новиот бран на претприемничко реструктурирање на економиите и општествата, глобализацијата на светската економска активност отворија нови перспективи на економскиот раст и развој на одделни земји и на светската економија во целина. Но, овие процеси, според својата природа, се противречни. Најновата глобална финансиска и економска криза 2007–2009 година ги исфрли на површина противречностите на глобализацијата и незадоволството на луѓето од неа – нерамномерната распределба на богатството и моќта меѓу одделни земји, деструкција на ресурсите и на животната средина во светски размери, исцрпување на силата на постојните технолошки и развојни модели. Овие процеси резултираа и со други проблеми – бегалски, миграциски кризи, јакнење на регионалниот и националниот протекционизам наспроти напорите за либерализација на меѓународната трговија, оградување на земјите со сидови на почетокот на новиот милениум, промени во економската и технолошката моќ и на геостратежиската позиција и значење на цели региони и континенти итн. Но, како и да е, една работа е факт – општествата кои се стремат да прераснат во општества и економии базирани на знаење полесно се справуваат со сите споменати проблеми, предизвици и ризици пред кои е исправен современиот свет. Се разбира, приближувањето кон развоен модел заснован на знаења претпоставува големи вложувања на ресурси во образованието, науката, истражувањето и

развојот и во културата, проследени, истовремено, со добро конципирани и осмислени стратегии за развој на овие круцијални сфери на човечкиот дух и цивилизациското опстојување. Оттука, токму овој факт, без сомнение, го потенцира посебното значењето на националните академии на науките и уметностите во остварувањето на ваквата цел.

Република Македонија во последните неколку години е соочена со најтешката политичка и општествена криза во периодот по нејзиното осамостојување. Соочени сме со криза на институциите, со кршење на начелата на владеење на правото, со феноменот на „заробена држава“, назадување во процесите на демократизација на општеството и забавување на патот кон евроатлантските интеграциски процеси. Проблемите што се сега во фокусот на нашата стварност ќе бараат крупни реформи, многу знаење, енергија и политичка волја за нивно надминување. Во оваа смисла, и во овој контекст, улогата на МАНУ и на целокупниот научен потенцијал на земјата во надминувањето на кризата, исто така, е посебно значајна.

Горните сублимирани оценки и размисли за развојот на МАНУ во изминатите 50 години, за достигнувањата во остварувањето на нејзината базична дејност, за проблемите со кои се соочуваше и се соочува, за крупните предизвици кои ги наметнува новото време и кои се детерминирани од промените во меѓународното и домашното окружување, сами по себе ги дефинираат и основните приоритети на нашата Академија во претстојниот период:

– Нашите долгорочни цели се содржани во мисијата и визијата на МАНУ како врвна институција во областа на науките и уметностите. Мисијата на МАНУ е преку развој на основните функции, карактеристични за сите модерни национални академии од европски тип, да го даде својот полн придонес во вклучувањето на македонската наука и уметност во модерните европски и светски текови, а нашата визија е Република Македонија да стане напредно општество базирано врз науката и знаењето;

– Во претстојните години фокусот на научноистражувачката дејност и уметничкото творештво на МАНУ, во соработка со другите научноистражувачки институции во земјата и со владините експерти, особено ќе биде сосредоточен на елаборација на прашања и теми кои се најнепосредно поврзани со извориштата на актуелната политичка и општествена криза на земјата, за да се понудат можни решенија, пристапи и политики за нејзино надминување;

– Прашањата поврзани со евроатлантските интеграциски процеси на Република Македонија, нивното континуирано и опстојно научно следење и елаборирање и активно учество на членовите на

МАНУ во подготовката на пристапните преговори со ЕУ ќе останат висок приоритет на агендата на МАНУ. Нашата крајна цел е Македонија да стане демократска, економски просперитетна и мултикултурна европска земја;

– Сè поголемото инкорпорирање на меѓународната димензија во научното и уметничкото творештво на МАНУ, преку соработка со странските академии, научни друштва и други научни институции, преку апликација и работа врз научни проекти финансирани од европските фондови и фондовите на другите меѓународни и финансиски институции, исто така, останува наш значаен приоритет.

Да ни е честит големиот јубилеј – 50 години Македонска академија на науките и уметностите.

Iryna OSTAPOVA, Volodymyr SHYROKOV

INDEXING THE ETYMOLOGICAL LEXICOGRAPHIC SYSTEMS

Ukrainian Lingua-Information Fund, National Academy of Sciences of
Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: irinaostapova@gmail.com, vshirokov48@mail.ru

Abstract

The main problems and directions for development of the etymological lexicographic systems in the digital environment were studied. The formal conceptual model of a lexicographic system of the fundamental academic Etymological Dictionary of the Ukrainian Language (EDUL) was developed. The lexicographic structure of the EDUL individual elements was developed and described. The EDUL metalanguage was studied and described. The formal model and technology of the EDUL parsing was developed. That made it possible to automatically convert the EDUL text into the lexicographic database, which corresponds to the conceptual model of the lexicographic system. The conceptual foundations of an instrumental complex to form the etymological dictionaries were developed. This was the basis for creating the Virtual Lexicographic Laboratory «Etymological Dictionary of the Ukrainian Language», which was implemented with a modern approach on the real lexicographic array of the EDUL. That allowed forming the database of the EDUL multilingual

index (about 250 languages) in the automatic mode. This index is a basis of the seventh and final volume of the EDUL. The possibility of applying the developed models to other etymological dictionaries was studied. The conceptual foundations of integration of the etymological lexicographic systems were developed.

Keywords: letymological dictionary, index of the lexicographic system, lexicographic databases, virtual lexicographic laboratory

1. Introduction

The index is one of the main tools for efficient use of a dictionary. In its latent form the index is present in any dictionary: these are entry headwords graphically highlighted from the text array and arranged alphabetically. When the entry structure becomes more complicated, it is a methodological and technological problem to make an efficient indexing system, the problem which is equally important both for printed and digital dictionaries.

It turned out historically that as a rule the indexes were worked out for two dictionary types: phraseological and etymological. In the first case the index is required due to the structural complexity of the headword unit; with the help of the index the entry is accessed through any component of phraseological word combination. For etymological dictionaries the index is a tool to set genetic (etymological) connection through the parameter of the word language attribution.

In the ideal case the index is to be built up in every lexicographic parameter of a dictionary. To meet this requirement the index elements are to be the structure-forming parameters of the lexicographic system which is indexed. It is obvious that the developed indexing technologies may be built up only for the digital lexicographic systems.

Similar to any fundamental lexicographic work, the etymological dictionaries are gradually converted to digital format. The mostly available in Internet is M.Fasmer's *Etymological Dictionary of the Russian Language* whose first digital version on CD-ROM appeared as early as 2004. However all the digital representations of such lexicographic systems are not more than varieties of the machine readable texts without possibilities of scaling and dynamic indexing.

This study considers the indexing method and technology for Etymological Dictionary of the Ukrainian Language (EDUL, 6 volumes in the printed version) which are proposed as universal for any etymological

lexicographic system. The formal model of the entry is developed in which the structural elements are divided into two classes: language (descriptive) and structure-forming classes the latter being carved from the language ones using the formal procedure. On the basis of this model the computer database (in the implementation in question it is of relational type) and the dictionary text parsing technology is built up which allowed to convert the text in automatic mode. To support the digital version of EDUL the instrumental complex is worked out which includes the subsystem of dictionary indexing through any register formed by the user.

The EDUL digital version was made using the methods which had been successfully tested already with similar tasks, in particular – at creation of the computer lexicographic database for the New Semantic Dictionary of the Ukrainian Language (Ostapova & Shyrokov, 2010).

2. Definition of lexicographic model for Etymological dictionary

We regard a dictionary as an information system of a special type – lexicographic system. In accordance with the theory of the lexicographic systems it is an abstract language-informational object aimed at implementation of complex informational description of the lexico-grammatical structures of a certain language or language combination [Ostapova, 2009; Ostapova & Shyrokov, 2010].

The system architecture corresponds to ANSI/SPARK standard three-level architecture of the information systems according to which in the information system the conceptual, internal and external levels are decollated.

As a conceptual model we use the lexicographic data model. Below we give it in a somewhat simplified form:

$$\{I_0(D), V(I_0(D)), \beta, \delta[\beta], Red[V(I^0(D))]\},$$

where D — modeling object: Etymological Dictionary of the Ukrainian Language; $I_0(D) = \{x_i\}$ set of the headword units of the dictionary; in the theory of the lexicographic systems it is usually called the set of *elementary information units*; $V(I_0(D))$ — set of descriptions (interpretations) of the elementary information units, i.e. the texts of the entries: $V(I_0(D)) = \{V(x_i)\}$ — entry with headword (headword unit) x_i ; β — set of structural elements which were abstracted as a result of the dictionary text analysis; $[\beta]$ — structure which is generated at β by δ operator; restrictions of $\delta[\beta]$ at $V(x)$ generate microstructure of the entry $\delta(x)$; $Red[V(I_0(D))]$ — mechanism of *the lexicographic system recursive reduction*. It allows to consistently detect more and more refined details of the lexicographic sys-

tem structure, in particular – to distribute the entry structural elements between the headword part and interpretation part.

The dictionary conceptual model is built up on the basis of EDUL polygraphic version analysis, i.e. subjected to the analysis are typographical lay-out, arrangement and structure of the entry printed texts which are interpreted as identifiers of the relevant lexicographic structure elements β and $\delta(x)$.

Taken as a basic structural element for the entry is *an etymological class* (designated as *ECL*) which means the block of the linear text where certain genetic connections of the headword are described. For EDUL the etymological classes are as follows: *class of headword (HEAD)*, *class of derivatives (DERIVAT)*, *class of Slavonic equivalents (SLAVIA)*, *language class (LANG)*, *bibliographic class (BIBL)* and *reference classes (REF and COMP depending on reference type)*. Each of these classes has unique formal features from which it is identified in the linear text of the entry, and has individual contents and structure. The reference and bibliographic classes are regarded as reserved. In their turn the classes may be distributed among subclasses. No more complicated structural hierarchy was detected. The minimal structure of the entry consists of two structural elements: headword class and one language class. All other elements of the entry structure are optional.

We will illustrate the mentioned above using two examples which are small but representative enough from the viewpoint of the entry structure. The texts are given in the form which is maximally close to the printed version.

Example 1 (entry with headword абейка):

(the original text):

абетка, [абетло] Пі, абетний (заст.) «елементарний»;— власне українська назва азбуки, утворена за вимовою перших двох букв алфавіту (а, бе), очевидно, під впливом назв азбука, альфабей і п. abecadło «тс.» (від вимови перших трьох букв а, be, ce).— Sadn. — Aitz. VWb. I 42.— Пор. **азбука, алфавіт**.

(the translated text):

абетка, [абетло] Пі, абетний (obsolete) «elementary»;— actually Ukrainian name of ABC formed from pronunciation of the first two letters of the alphabet (а, бе), probably under influence of the words азбука, альфабей and Polish abecadło «the same meaning» (from pronunciation of the first three letters а, be, ce).— Sadn. — Aitz. VWb. I 42.— Cf. **азбука, алфавіт**.

Example 2 (entry with headword абзац):

(the original text):

абзац;— р. бр. *абзац*, болг. *абзац*, схв. *абзац*;— запозичення з німецької мови; нім. Absatz «перерва, пауза, уступ, абзац» є похідним від дієслова absetzen «відсувати, відставляти», утвореного з префікса ab- «від-, з-», спорідненого з гот. af «від», лат. ab «тс.», і дієслова setzen «садити», пов'язаного з днн. sezzen, дангл. sættan, англ. set і спорідненого з псл. saditi, укр. *сагийти*.— CIC 7; Фасмер I 56; Paul DWb 8, 10; Kluge — Mitzka 705.— Див. ще **абажур**, **садити**.— Пор. **обцас**.

(the translated text):

абзац;— Russian Byelorussian *абзац*, Bulgarian *абзац*, Serbo-Croatian *абзац*;— loan word from the German language; German. Absatz «break, pause, ledge, indentation» is a derivative from the verb absetzen «move aside, put aside», formed from the prefix ab- «from», cognate with Gothic. af «from», Latin ab «the same meaning», and the verb setzen «to seat», connected with Old German. sezzen, Old English sættan, English set and cognate with Proto Slavic saditi, Ukrainian *сагийти*.— CIC 7; Фасмер I 56; Paul DWb 8, 10; Kluge — Mitzka 705.— See also **абажур**, **садити**.— Cf. **обцас**.

*Example 3 (etymological classes for the entry **абейтка**; the texts of the classes are given in angle brackets):*

HEAD <**абетка**>

DER <[абейло] Пі, абейний (obsolete) «elementary»>

LANG <actually Ukrainian name of ABC formed from pronunciation of the first two letters of the alphabet (*а*, *бе*), probably under influence of the words *азбука*, *альфабейт* and Polish abecadło «the same meaning» (from pronunciation of the first three letters *а*, *бе*, *се*)>

BIBL ≡ <Sadn. — Aitz. VWb. I 42>

LINK ≡ <Cf. **азбука**, **алфавіт**>

*Example 4 (etymological classes for the entry **абзац**):*

HEAD ≡ <**абзац**>

SLAVIA ≡ <Russian Byelorussian *абзац*, Bulgarian *абзац*, Serbo-Croatian *абзац*>

LANG ≡ <loan word from the German language; German. Absatz «break, pause, ledge, indentation» is a derivative from the verb absetzen «move aside, put aside», formed from the prefix ab- «from», cognate with Gothic. af «from», Latin ab «the same meaning», and the verb setzen «to seat», connected with Old German. sezzen, Old English sættan, English set and cognate with Proto Slavic saditi, Ukrainian *сагийти*>

BIBL <CIC 7; Фасмер I 56; Paul DWb 8, 10; Kluge — Mitzka 705>

$LINK_1 \equiv \langle \text{See also } \textbf{абажур, садити} \rangle$

$LINK_2 \equiv \langle \text{Cf. } \textbf{обцас} \rangle$

Below is the example of the entry which is minimal from the point of view of both the structure and the contents:

*Example 5 (etymological classes for the entry **андріяк**):*

(the original text):

[андріяк] «опій»; — походження неясне.

(the translated text):

[андріяк] «opium»; — origin is not clear.

HEAD <**[андріяк]** «opium»>

LANG <origin is not clear>

In the text of each etymological class the connections of the headword are identified with certain words of other languages. We will call all these words including the headwords - *etymons*. When analyzing the texts of the etymological classes, eight parameters were defined by which the etymons are described: *marker of language attribution* (we designate it as P_L), *remark to the marker of language attribution* (P_{RL}), *character representation of etymon* (P_A), *attribution to dialectal vocabulary* (P_D), *marker of homonymy* (P_O), *interpretation* (P_S), *remark* (P_R), *bibliography* (P_B). We listed the parameters in the order in which they are placed in the text of the relevant etymological class. Two parameters are compulsory: these are P_L (*marker of language attribution*) and P_A (*character representation of etymon*). These two parameters provide uniqueness of each etymon of the entry: the etymons with the same character form may have different language attribution, or the etymons with the same language attribution may have different character forms. Other parameters are optional. The formal procedure is defined for each parameter which allows to carve the relevant parameter from the text for each etymological class.

We will call the parameter set $\{P_L, P_{RL}, P_A, P_D, P_O, P_S, P_R, P_B\}$ *etymon-structure* and designate it with symbol $ETYM(e_i)$, where e_i — relevant etymon; index i — sequence number of the etymon in question in the text. We think that the sequence order of the parameters in the etymon-structure is insignificant.

Not all the parameters are topical for each etymological class. The text which we identify as etymological class uses its own subset of parameters; not every etymon is to be described by the complete set of the parameters. But to reach the structural homogeneity for each class one type of the etymon-structure is built up; if certain parameter is not involved or cannot be separated by formal features, then blank line of the text corresponds to its meaning. The etymon-structure is built up only if it was possible to carve P_A . Formally we believe that an etymon-structure

corresponds to each etymological class. If a language class has no etymons (or no etymons were detected in the formal procedure), we think that it is a degenerated etymological class and a blank etymon-structure corresponds to it. An example of such class is the language class for the entry from the example 5.

Let us show the etymon-structures using examples of the texts of the etymological classes:

Example 6 (etymon-structures for the class of headword):

HEAD (абзац) $\equiv$ <абзац>

ETYM (e_1) $\equiv$ { P_L = <Ukrainian>, P_A = <абзац>}

Example 7 (etymon-structures for the class of derivatives):

DER (абетка) $\equiv$ <[абейло] Пі, абейний (obsolete) «elementary»>

ETYM (e_1) $\equiv$ { P_L = <Ukrainian>, P_A = <абетло>, P_D = 1, P_B = <Пі>}

ETYM (e_2) $\equiv$ { P_L = <Ukrainian>, P_A = <абетний>, P_R = <(obsolete)>, P_S = <«elementary»>}

The homonymy parameter P_O for etymon e_1 takes the value of 1, because the square brackets mean that the word belongs to the dialectal vocabulary. By default the value of this parameter for all the etymons is 0.

Example 8 (etymon-structures for the class of Slavonic equivalents):

SLAV(абзац) $\equiv$ <Russian Byelorussian абзац, Bulgarian абзац, Serbo-Croatian абзац>

ETYM (e_1) $\equiv$ { P_L = <Russian>, P_A = <абзац>}

ETYM (e_2) $\equiv$ { P_L = <Byelorussian>, P_A = <абзац>}

ETYM (e_3) $\equiv$ { P_L = <Bulgarian>, P_A = <абзац>}

ETYM (e_4) $\equiv$ { P_L = <Serbo-Croatian>, P_A = <абзац>}

Example 9 (etymon-structures for the language class):

LANG (абзац) <loan word from the German language; German. Absatz «break, pause, ledge, indentation» is a derivative from the verb absetzen «move aside, put aside», formed from the prefix ab- «from», cognate with Gothic. af «from», Latin ab «the same meaning», and the verb setzen «to seat», connected with Old German. sezzan, Old English settan, English set and cognate with Proto Slavic saditi, Ukrainian caguyти >

ETYM (e_1) $\equiv$ { P_L = <German>, P_A = <Absatz>, P_S = <«break, pause, ledge, indentation»>}

ETYM (e_2) $\equiv$ { P_L = <German>, P_A = <absetzen>, P_S = <«move off, put off»>}

ETYM (e_3) $\equiv$ { P_L = <German>, P_A = <ab->, P_S = <«from-, off-»>}

$ETYM(e_4) \equiv \{<P_L = \text{Gothic}>, P_A = \text{af}>, P_S = \text{«from»}>\}$
 $ETYM(e_5) \equiv \{<P_L = \text{Latin}>, P_A = \text{ab}>, P_S = \text{«the same meaning»}>\}$
 $ETYM(e_6) \equiv \{<P_L = \text{German}>, P_A = \text{setzen}>, P_S = \text{«the same meaning»}>\}$
 $ETYM(e_7) \equiv \{<P_L = \text{Old German}>, P_A = \text{sęzzen}>\}$
 $ETYM(e_8) \equiv \{<P_L = \text{Old English}>, P_A = \text{sęttan}>\}$
 $ETYM(e_9) \equiv \{<P_L = \text{English}>, P_A = \text{set}>\}$
 $ETYM(e_{10}) \equiv \{<P_L = \text{Proto Slavic}>, P_A = \text{saditi}>\}$
 $ETYM(e_{11}) \equiv \{<P_L = \text{Ukrainian}>, P_A = \text{saditi}>\}$

3. Conversion of the dictionary text to the digital format

The main problem one faces when making computer dictionaries from printed versions is to form a relevant database in automatic mode directly from the dictionary text (parsing). Experience shows that it is practically impossible to form lexicographic databases «manually» from big and complicated dictionary texts. The main goal of parsing is automatic selection of the defined structural elements directly from the dictionary text because it is these elements that play the role of the elements for the lexicographic database.

Before conversion the texts of all the volumes were transferred into HTML format and unified in relation both to file structure and character system. The dictionary was prepared for printing using various publishing technologies. The first three volumes – in monotype, pre-computer technology. Therefore the printed texts were first scanned, identified by FINEREADER and then read. The texts of the 4th and 5th volumes were prepared already in the publishing system i.e. in the digital format. The character system of all the dictionary texts was unified according to UNICODE 3.0. This allows to make inventory of alphabetic symbols for representation of etymons of every language.

As a result of these operations specially prepared texts of the Etymological Dictionary volumes were made which were completely ready for automatic conversion to the lexicographic database.

4. Instrumental complex

To support the digital version of the dictionary an instrumental complex was built up which provides the following main functions:

-
- a) automatic conversion of the Etymological Dictionary texts to the computer database;
 - b) traditional access to the system using the headword, and display of the entry text;
 - c) editing of any structural element of the entry;
 - d) build-up of the etymon-structure for the entry in manual mode;
 - e) automatic build-up of the etymon-structure for the entry;
 - f) creation of the entry with defined structure.

Fig.1 shows one of the windows for editing of the entry. On the left panel the entry is represented as a tree of structural elements. For each etymological class the ordered list of etymons is displayed thus visualizing the depth of the etymological research by graphic means. With the help of the buttons on the middle panel the structural elements may be added, deleted and their sequence order changed. Functions of the buttons vary depending on the selected structural element. So, e.g. the button «Додати» (add), when an etymon is selected, allows to add only that etymon. For each structural element its own editing window is developed which reflects specificity of that element. For each etymon the text of the relevant class is also displayed but with editing disabled. This allows to verify parameterization of the etymon made automatically.

Редагування - абет#тка

Додати

Вилучити

Позиція: 2

Індексувати

Переконформувати

Закінчити

№ тома: 1

№ поч. стор.: 38

№ ост. стор.: 38

Дата редагування: 30.11.2007 16:18:52

Редагування етимона

Слово: абет#тний № омоніма: 0 ☐ Діалектне

Мова: українська Скороч.: укр. Код: 83

Мовна ремарка:

Ремарка: (заст.)

Тлумачення: «елементарний»

Бібліографія:

Оригінальний текст: [абет#тлс] Пі, <б>абет#тний</б> (заст.) «елементарний»

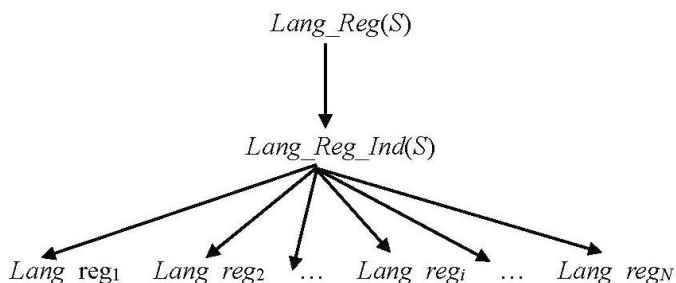
Почати

Fig. 1. Editing window for the entry with the headword **абетка**

In the printed dictionary the text is arranged in a way that the headword has the type highlighting and goes the first in the row whereby its structural significance is provided with the help of the printed text possibilities. In the proposed model the structure-forming parameters are the compulsory parameters of the etymon-structure: access to the dictionary is possible from any language and from any word in the alphabet of that language.

5. Multilanguage indexing

The generalized scheme of the etymological dictionary multilanguage indexing may be given as follows:

Lang_Reg(S) — register of all the languages available in the etymological descriptions of the dictionary (we classify dialects also as languages).

Lang_Reg_Ind(S) — language register selected for dictionary indexing. It may be the same as *Lang_Reg(S)*, or may be its subset: $Lang_Reg_Ind(S) \subseteq Lang_Reg(S)$.

Lang_reg_i — certain subset of the index register meeting the requirement $Lang_reg_i \cap Lang_reg_j \equiv \emptyset$, if $j \neq i$, i.e. the list of languages for each of these subregisters is unique. As a rule the subregisters include cognate languages. Each subregister may, in its turn, be divided into more specialized registers (*Lang_reg_i*). The number of hierarchy levels and language composition of the registers depend on the targets aimed at by the dictionary authors.

Each register is correlated with a certain set of index elements which we will call index-set, or index of this language register.

Each index element *ind_el_k* ($k = 1, 2, \dots K$; K – number of elements in the relevant index) has the following structure:

$ind_el_k \equiv \{e_k, lang(e_k), loc(e_k)\}$, where

e_k — etymon,

$lang(e_k)$ – marker of language attribution,

$loc(e_k)$ — localization of etymon in the dictionary text.

For the printed index of EDUL the following form of etymon localization is suggested: headword of the relevant entry, volume number and page number, e.g. bajati **баяти** I, 356 или bajati *Proto Slavic* **баяти** I, 356:

$ind_el \equiv \langle \text{bajati Proto Slavic } \mathbf{баяти} \text{ I, 356} \rangle$,

$e \equiv \langle \text{bajati} \rangle$,

lang ≡ *Proto Slavic*,

loc <**баяти** I, 356>.

If an entry takes several pages, then the first and the last are indicated. Volume and page number is a tribute to tradition and peg to the printed version of the dictionary whose individual volumes were published with considerable time interval. Before conversion to the database the text of each entry was pegged to its printed original with volume and page numbers being written in the relevant database fields. In the EDUL digital version an etymon may be localized with precision up to sequence number of the word in the line of the etymological class.

Since a separate register is planned for each language, the following format was proposed for the printed index (names of registers are in the Ukrainian language):

АБХАЗЬКА

...

АВЕСТІЙСЬКА

...

varəsa **вóлос** I, 420–421

varəz **бульвáр** I, 293

varəz- **верста́т** I, 357

АВСТРАЛІЙСЬКІ...

ГРЕЦЬКА

...

κύμβαλον **кімва́л** II 446

...

...ПРАСЛОВ'ЯНСЬКА..

...

bajati [**баяти**] I, 356

...

...ШУМЕРСЬКА

...

...ЯКУТСЬКА

...

ЯПОНСЬКА

It is the instrumental system that is responsible for build-up of the dictionary language index.

When working out the instrumental complex of language indexing we tried to put minimal restrictions on the system user. The developed tools allow to form a language register with any composition of languages fixed in the dictionary i.e. integrate arbitrarily selected languages in one register regardless of their cognation. It is possible to create any number of such registers. The registers are to be different only in name (description) given by the user. It is possible to set the list of the structural elements (etymological classes) which will be indexed.

Fig.2 shows an interface window where the registers are formed. The figure fixes the initial state of the system: not a single user's register has been formed as yet.

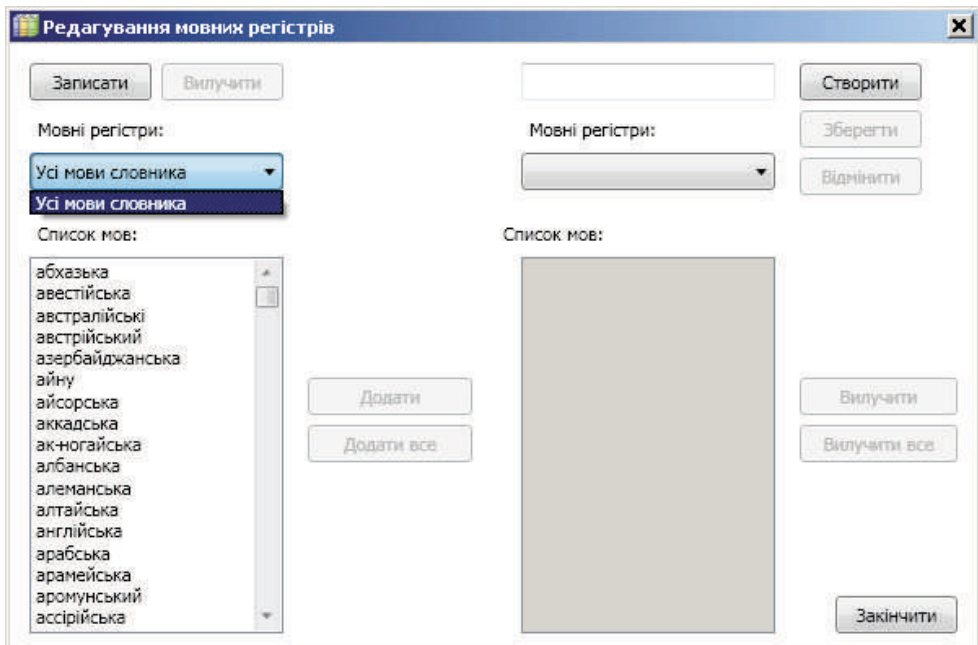

Fig. 2. Window for formation of the language register

The left panel is used for selection of already created registers as no change pattern, the right panel – for formation of new registers and their editing. The register «Усі мови словника» («All languages of the dictionary») is systemic and contains the names of all the languages fixed in the dictionary. Any formed register including systemic may be used for dictionary indexing.

The user may use several strategies to form a new register, e.g.:

a) on the left panel select the register «Усі мови словника», select the required items from the list of languages and transcribe them to the named list of the right panel;

b) on the left panel select the register with needed language composition, transcribe it to the right panel and then edit excluding the items which are not needed;

c) integrate several register-patterns into one register; for that on the left panel the registers and the list of languages are sequentially selected and transcribed to the right panel;

d) on the right panel select already existing register and edit it (without changing the name) adding the missing items from the list of the left panel.

The register «СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ» («Slavonic languages») in fig.2 is formed as follows: on the basis of the systemic register sequentially formed were «східно-слов'янські мови» («East-Slavonic languages»), «західно-слов'янські мови» (West- Slavonic languages), «південно-слов'янські мови» («South-Slavonic languages»), and then the language lists were integrated.

Fig. 3 shows the index formed according to the preset language register. The instrumental system provides index readout to file in any preset format.

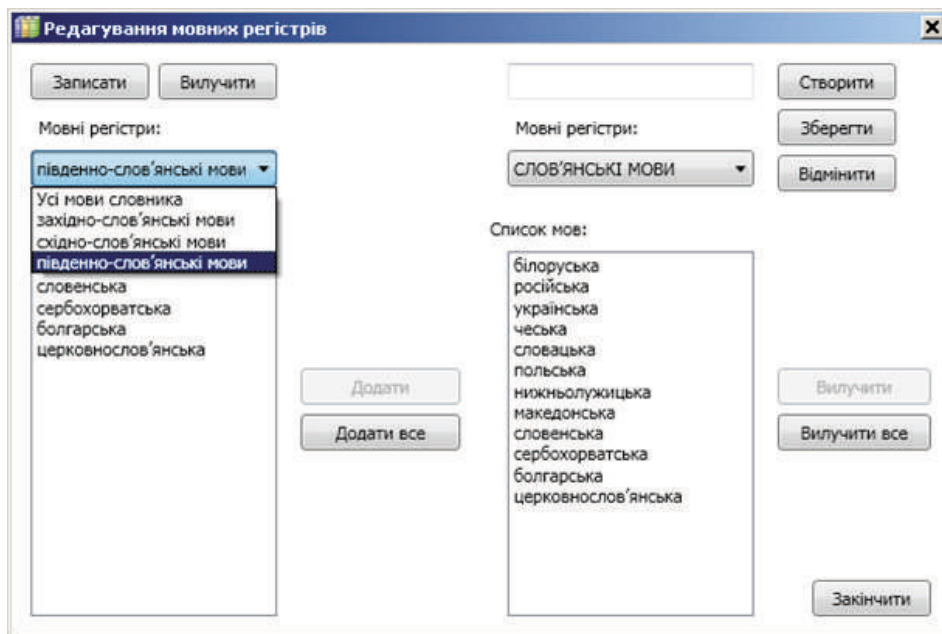

Fig. 3. Formation of the register «SLAVONIC LANGUAGES»

6. Application of the developed technology to other etymological dictionaries

The developed tools may be applied to other etymological lexicographic systems primarily due to possibility of using the formal model. The model is built up step by step: general structure of the dictionary, its character system, metalanguage are analyzed, the texts of the entries are separated from the general corps of the dictionary, the way of entry distribution among etymological classes and possibility of distribution of the classes by types are analyzed, the final step – the way of representation of etymons and their parameters in the text and build-up of etymon-structures.

Let us study the texts of the dictionary «Etymological Dictionary of Slavonic Languages : Proto Slavic Lexical Fund». This lexicographic study is selected due to the following considerations. The dictionary is issued in editions of small volume since long. It contains the linguistic information which is of constant interest for scientists. The technology developed for the Etymological Dictionary of the Ukrainian Language allows to index the dictionary in the course of its creation without waiting until the work is completed.

The entry with headword **байѣка** gives fully sufficient characteristics of the etymological description structure:

(the original text)

***байѣка:** макед. *бајка* ж. р. ‘сказка’ (И-С), сербохорв. *bajka* ж. р. ‘басня, сказка, fabula’ (с XVII в., RJA I, 151), ‘сказка, выдумка’, ‘ворожба, заговоры’ (РСА I, 250), словен. *bajka* ж. р. ‘сказка’ (Plet. I, 10), чеш. *bajka* ж. р. ‘басня’, ‘сказка, выдумка’, словц. *bajka* ‘басня, выдумка’ (SSJ I, 66), диал. *bajka* ж. р. ‘неправда’ (Buffa. Dlhá Lúka 130), в.-луж. *bajka* ж. р. ‘сказка, басня’ (Pfuhl 5), н.-луж. *bajka* ‘басня, сказка’ (Мука Sł. I, 11), польск. *bajka* ж. р. ‘сказка, басня’ (Dorosz. I, 301), русск. диал. *байка* ж. р. ‘говор’, ‘сказка’ (Опыт 5), ст.-укр. *байка* ж. р. ‘выдумка’ (Зизаний, Тимченко I, 50), укр. *байка* ж. р. ‘басня’, ‘безделица, шутка, пустяки’ (Гринченко I, 21), блр. *байка* ж. р. ‘басня, небылица’ (Блр.-русс. 115).

Широко распространенное в слав. языках, но, возм., возникшее как параллельное и относительно новое образование с суфф. -ѣка от основы гл. **bajati* (см.).

(the translated text)

***байѣка:** Macedonian *бајка* f ‘tale’ (И-С), Serbo-Croatian *bajka* f ‘fable, tale, fabula’ (from XVII century, RJA I, 151), ‘tale, invention’, ‘fortune-telling, charms’ (РСА I, 250), Slovenian *bajka* f ‘tale’ (Plet. I, 10), Czech *bajka* f ‘fable’, ‘tale, invention’, Slovakian *bajka* ‘fable, in-

vention' (SSJ I, 66), dialectal *bajka* f 'untruth' (Buffa. Dlhá Lúka 130), Upper Sorbian *bajka* f 'tale, fable' (Pfuhl 5), Lower Sorbian *bajka* 'fable, tale' (Muka Sl. I, 11), Polish *bajka* f 'tale, fable' (Dorosz. I, 301), Russian dialectal *байка* f 'accent', 'tale' (Опыт 5), Old Ukrainian *байка* f 'invention' (Зизаний, Тимченко I, 50), Ukrainian *байка* f 'fable', 'trifle, joke, nonsense' (Гринченко I, 21), Byelorussian *байка* f 'fable, cock-and-bull story' (Блр.-русск. 115).

Widely spread in Slavonic languages but probably appeared as parallel and relatively new formation with suffix *-ьka* from the stem of the verb **bajati* (please see).

Following the logic of the model we carve four etymological classes:

$EL_1 \equiv <*\mathbf{байька}>$

$ECL_2 \equiv <\text{Macedonian } \mathbf{байка} \text{ f 'tale' (И-С), ..., Byelorussian } \mathbf{байка} \text{ f 'fable, cock-and-bull story' (Блр.-русск. 115)}>$

$ECL_3 \equiv <\text{Widely ... from the stem of the verb } *bajati \text{ (please see)}>$

$ECL_4 \equiv <*bajati \text{ (please see)}>$

The following distribution of the etymological classes by types may be suggested: *class of headword* ($ECL_1 \equiv HEAD$), *Slavonic class* ($ECL_2 \equiv SLAVIA$), *language class* ($ECL_3 \equiv LANG$), *reference class* ($ECL_4 \equiv REF$).

As linear sequence of the text blocks this entry may be represented as follows:

$HEAD\{:\}SLAVIA\{\text{marker of indentation}\}LANG\{(\text{см.})\}REF$.

The last class is «built-in» the language class; it may be reformed as follows $<\text{Please see } *bajati>$, as the format of the EDUL reference class. Such built-in class may be not only one as e.g. in the entry with headword **bajidlo**:

(the original text)

***bajidlo**: словен. *bajilo* ср. р. 'колдовство. заговор' (Plet. I, 10).

Производное с суфф. *-dlo* от основы гл. **bajiti* (см.). Ср. еще **bajadlo* (см.) и ряд слов с основой **ba(d)l-* (см. ниже).

(the translated text)

***bajidlo**: Slovenian *bajilo* n 'witchery. charm' (Plet. I, 10).

Derivative with suffix *-dlo* from the stem of the verb **bajiti* (please see). Cf. also **bajadlo* (please see) and a number of words with the stem **ba(d)l-* (see below).

Distribution of the text among etymological classes in this case is as follows:

HEAD $\equiv$ <***bajidlo**>

SLAVIA $\equiv$ <Slovenian *bajilo* n ‘witchery. charm’ (Plet. I, 10)>

LANG $\equiv$ <Derivative with suffix *-dlo* from the stem of the verb **ġajiti* (please see). Cf. also **ġajadlo* (please see) and a number of words with the stem **ba(d)l-* (see below)>

*REF*₁ $\equiv$ <**ġajiti* (please see)> $\equiv$ <please see **ġajiti*>

*REF*₂ $\equiv$ <**ġajadlo* (please see)> $\equiv$ <please see **ġajadlo*>

*REF*₃ $\equiv$ <**ba(d)l-* (see below)> $\equiv$ <please see **ba(d)l-*>

Let us build up the etymon-structure for the language class of the entry ***bajьka**:

ETYM (*e*₁) $\equiv$ {*P*_L = <Macedonian>, *P*_A = <*ġajka*>, *P*_S = <‘tale’>}

ETYM (*e*₂) $\equiv$ {*P*_L = <Serbo-Croatian>, *P*_A = <*bajka*>, *P*_S = <‘fable, tale, fabula’>}

ETYM (*e*₃) $\equiv$ {*P*_L = <Slovenian>, *P*_A = <*bajka*>, *P*_S = <‘tale’>}

ETYM (*e*₄) $\equiv$ {*P*_L = <Czech>, *P*_A = <*bajka*>, *P*_S = <‘fable’>}

ETYM (*e*₅) $\equiv$ {*P*_L = <Slovakian>, *P*_A = <*bajka*>, *P*_S = <‘fable, invention’>}

ETYM (*e*₆) $\equiv$ {*P*_L = <Upper Sorbian>, *P*_A = <*bajka*>, *P*_S = <‘tale, fable’>}

ETYM (*e*₇) $\equiv$ {*P*_L = <Lower Sorbian>, *P*_A = <*bajka*>}

ETYM (*e*₈) $\equiv$ {*P*_L = <Polish>, *P*_A = <*bajka*>}

ETYM (*e*₉) $\equiv$ {*P*_L = <Russian>, *P*_A = <*байка*>}

ETYM (*e*₁₀) $\equiv$ {*P*_L = <Old Ukrainian>, *P*_A = <*байка*>}

ETYM (*e*₁₁) $\equiv$ {*P*_L = <Ukrainian>, *P*_A = <*байка*>}

ETYM (*e*₁₂) $\equiv$ {*P*_L = <Byelorussian>, *P*_A = <*байка*>}

When carving the parameters we used the algorithm developed for EDUL.

In the etymological dictionaries, for headword units the language marker is given by default, in this case the language is Proto Slavic (for EDUL – similarly, Ukrainian).

On the basis of the above it may be concluded that for this lexicographic work («Etymological Dictionary of Slavonic Languages...») the model worked out for EDUL is quite relevant.

7. Further Development of the System

On the basis of the instrumental complex the virtual lexicographic laboratory VLL ESUM is set up [3], which provides professional interac-

tion of lexicographers in Internet environment and makes it possible to use the entire functional of the system in on-line mode. Evolution of the system is determined by four interrelated factors: separation of more refined structural elements from basic structures, introduction of new parameters of an entry, extension of the system functional and development of new interface schemes.

8. Conclusion

Application of the developed technology to other etymological lexicographic systems (first of all those of Slavonic languages) opens prospects for formation of lexicographic etymological environment. With such approach the dictionary systems are regarded as relatively independent objects, and completeness of language lexicographic etymological description is reached due to their integration. As an integrating structure the language index may be used.

REFERENCES

Ètimologicheskij slovar' slavanskih jazykov. Praslavjanskij leksicheskij fond. pod redakciej O. N. Trubachova, 1–31. (1974–2005). Moskva.

Etymologichnyj slovnyk ukrajins'koji movy, I–VI. (1982–2012). Kyiv. Naukova Dumka.

Ostapova, I. V. (2009). Etymological dictionary: lexicographic structure and representation in digital environment. *Proceedings of the Computational Linguistics and Intellectual Technologies “Dialog 2009”*. Bekasovo, Russia. Available at: <http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2009/materials/html/55.htm>

Ostapova, I. V. & Shyrokov, V. A. (2010). A virtual lexicographic laboratory for explanatory dictionaries. *Proceedings of the Computational Linguistics and Intellectual Technologies “Dialog 2010”*. Bekasovo, Russia. Available at: <http://www.dialog-21.ru/digests/dialog2010/materials/html/55.htm>.

СУМ: *Словник української мови*. Accessed at: <http://lcorp.ulif.org.ua/ExplS/> (25 May 2015).

Зузана ТОПОЛИЊСКА

ПОТРЕБНА ТЕРМИНОЛОШКА РЕГУЛАЦИЈА

Клучни зборови: частица, формант, партикула

0. Мак. *частѝица*, пол. *partykula*, првото превод, второто фонолошка адаптација на лат. *particula* – називи чија семантичка инваријанта е информација дека се работи за дел, мал дел од некоја поголема целост. Нема информација дали станува збор за семантичкиот или за формалниот план на јазичната структура, нема информација ни за функцијата на целата конструкција ниту за односното делче. Не е ни чудно дека зад тие називи – како што ни објаснуваат терминолошките речници, а зависно од локалната граматичка терминолошка традиција – во разни јазици се кријат разни елементи од јазичната структура.

Во случајот на македонскиот јазик имаме работа, во основа, со три различни класи функционални елементи. Во другите словенски јазици ситуацијата е, исто така, сложена, а притоа, различна од македонската.

Овде ќе се потрудам да предложам можни терминолошки решенија, тргнувајќи од актуелната ситуација во македонскиот стандарден и дијалектен јазик.

1. Првата класа јазични единици која во многу јазици се крие зад терминот „партикули“ опфаќа мали структури чија општа функција е да го потенцираат значењето на лексемата на која постпозитивно се залепуваат, при што се работи за лексеми – најчесто заменики и заменски прилози – кои служат за просторна и/или временска ориентација¹. Споменатата емфатичка општа функција може да дојде до израз преку модални и/или референцијални семантички компоненти. На површината на текстот таквите единици се оформуваат како едноморфемски сегменти, конституирани од согласки, кои инаку ни се познати како конституенти на заменските корени; ако не наоѓаат соодветна слоговна потпора во контекст, тогаш се појавуваат со сопственото самогласничко прозодиско јадро.

Во македонскиот јазик тука спаѓаат, на пр.: -з- како во *нејзе, џези...*; -с-и како во *некојси, гене-с-ка*; -ш (< ж) како во *џоџаш, некоџаш*; -ка како во *гене-с-к-а, ноџе-с-к-а, леџо-с-к-а...*; дијалектни форми како *мене-ка, џебе-ка...*, исто и само -к како во охридското *ондак...*

Во славистичката предметна литература на овие единици, на нивната етимологија, историја, географската дистрибуција и семантички нијанси им се посветени многу обемни студии, сп. ги на пр. Копечни (Korečny 1973) или Николаева (2008). Од трите класи јазични единици што ги опишуваме овде, токму ним во дијахроната перспектива им припаѓа добро документираното право да се именуваат со традиционалниот латински термин „партикули“. Тие претставуваат дел од индоевропското наследство и како такво претставуваат затворено множество. Нивната емфатичка функција претставува врска меѓу нив и „нашата“ трета класа единици, кои овде ги нарекуваме метатекстови коментари.

2. Втората група јазични единици, која се крие под терминот „вербални партикули“, во македонскиот јазик ја сочинуваат *би, ќе, га, нека...*, тука спаѓа и руското *џуси* или словенечкото *naj*... Етимолошки тие се најчесто кондензати на парадигми на т.н. помошни глаголи, делови од перифрастични модални конструкции; денеска во македонскиот јазик тие функционираат како форманти на одделни епистемични модални начини: *ќе* на кондиционалот *praesentis (realis)* и/или *praeteriti (irrealis)* (според терминологијата на Бл. Конески соодветно идно и минато идно време), *би* на потенцијалот, *га* на субјунктивот; само *нека* – кое му припаѓа на полето на деонтичката модалност – се појавува исклучиво во третото лице, *mutatis mutandis* како и секун-

¹ Пошироко за развојниот пат и функциите на единиците од овој тип сп. М. Марковиќ, „Постпозитивните партикули во заменскиот и во прилошкиот систем во македонскиот јазик“, *VIII македонско-северноамериканска конференција за македонистика*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје 2015.

дарниот предикат на забраната *немој, немојѝе*; впрочем, деонтичките парадигми воопшто обично се редуцирани во однос на категоријата лице.

Сумирајќи: втората група единици што нè интересираат тука, а која – слично како и првата – претставува мало, речиси затворено множество, кое со текот на времето сукцесивно се проширувало, денеска претставува класа модални категоријални форманти и така би требало да ги викаме соодветните јазични единици; нивната препозиција во однос на конститутивниот глаголски предикат им осигурува „речнички“ статус на самостојни лексеми.

3. Така, стигнавме до третата, најбогата и најдинамична класа единици, која според денешните термилошки конвенции прва паѓа на памет кога станува збор за партикулите. Тоа се прилично разнородни морфолошки и/или синтаксички конструкции, кои на семантички план претставуваат метатекстови коментари на авторот на текстот во однос на пропозицијата над која се надградуваат; со други зборови, тие се предикати што импликуваат еден и само еден пропозиционален аргумент и – според разни модални, емоционални, количествени и др. параметри ја оценуваат пропозицијата – референт на нивниот аргумент (сп. ги примерите подолу). М. Гроховски, во објавениот речник на полските партикули минатата година (М. Grochowski et. al. 2014) ја формулира следната дефиниција на така сфатената партикула (преведувам од полски):

„Партикула е метатекстов оператор (= лексичка единица со референција кон авторот на текстот и кон употребените изрази во дадениот исказ):

(1) која отвора една позиција за ремата на исказот, граматички немаркирана (т.е. како за зборови – припадници на разни зборовни групи, така и за синтаксички конструкции и реченици) и семантички немаркирана (т.е. која не мора да вклучува одредена семантичка компонента);

(2) која коокурира со изрази што ја пополнуваат таа позиција, но не стапува во синтаксичка зависност со нив;

(3) која самостојно не влегува во позиции што ги отвораат единиците од други граматички класи;

(4) а која ја коментира ремата на исказот.

Повеќето партикули не носат неконтрастивен акцент и не се подлагаат на негација (надвор од ситуација на цитат). За доменот на влијанието на партикулата во рамките на дадениот исказ одлучува нејзината линеарна позиција и позицијата на целиот исказ, особено

местото на главниот акцент; сп. *Само ѿој сакаше да ѿ се извини. vs. Тој сакаше само да ѿ се извини.* Ако прифатиме дека во позицијата што ја отвора *само* се појавуваат изрази употребени непосредно по таа партикула од нејзината десна страна, тогаш мора да прифатиме и дека тие претставуваат рема на приведените искази, кои создаваат семантичка опозиција (т.е. се нерамнозначни“ (*ibidem*, с. 26).

Во натамошниот дел од воведот во *Речникоѿ* Гроховски дава преглед на типови партикули среден според „семантички гнезда“, како што е среден и самиот речник. Ќе ја приведам тука само примарната поделба, испуштајќи ги секундарно издвоените подгрупи; имаме, значи:

1. епистемички партикули, како *сиџурно, изгледа, се чини, можеби, навистина...*;
2. партикули што го коментираат кажувањето, како *како да, зајраво, некако, ѿокму, едноставно...*;
3. конклузивни партикули, како *значи, со груди зборови, сејак, во секој случај, најјосле*;
4. партикули на споредба, како *ушће, дури, исио ѿака, оишѿо земено, барем, само, најјосле, особено...*;
5. дополнувачки партикули, како *освен ѿоа, зџора на ѿоа, вѿрочем, инаку, notabene...*
(*ibidem*, с.36).

Се гледа дека – како што веќе споменавме – на формален план партикулите покажуваат максимална разнородност без заеднички именител.

Македонските партикули досега не дочекаа своја монографија. Бл. Конески во *Грамаѿикаѿа* приводува дел од нив и ги дели во две групи, наречени соодветно „частици“ и „модални зборови“; тука е и книгата на Л. Аризанковска (Л. А. 2007) – синтаксичка и семантичка анализа на неколку карактеристични македонски и словенечки партикули; има и низа статии за лексичките епистемички маркери од Е. Бужаровска, Л. Митковска, Е. Петроска, статијата од А. Фотева посветена на македонските еквиваленти на германската партикула *nach* ... (Фотева 1997). Сепак, сѐ уште се чека труд адресиран на целата важна и динамички растечка класа на јазични единици, кои во современите словенски граматички описи се почесто се именуваат „партикули“. Како македонски назив за таа класа единици би можеле да го прифатиме погоре употребениот термин „метатекстови коментари“.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Аризанковска Л., *Ог семантиката и синтаксата на дел од словенечкиот и македонскиот партикули*, изд. Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ, Скопје 2007.

Grochowski M. et al., *Słownik gniazdowy partykuł polskich*, PAU 2014.

Конески Б., *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје 1982.

Korečný Fr., *Etymologický slovník slovanských jazyků, Slova gramatická a zájmena svazek 1. Predložky - Koncove partikule*, SAV, Praha 1973.

Марковиќ М., „Постпозитивните партикули во заменскиот и во прилошкиот систем во македонскиот јазик“, *VIII македонско-северноамериканска конференција за македонистика*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје 2015.

Николаева Т.М., *Непарадигматическая лингвистика (История «блуждающих частиц»)*, языки славянских культур, Москва 2008.

Фотева А., *Die Bedeutung und die Funktion der deutscher Partikel “noch” im zusammenhang mit ihren makedonischen Uebersetzungen*, *Linguistica Silesiana*, 18, 149–156.

Zuzana Topolińska

A CLEAR TERMINOLOGICAL SOLUTION NEEDED

Summary

The author comments on the need to introduce a terminological regulation allowing clear separation of the three classes semantic units in Macedonian, all three pretending to the name “партикули”. These are:

1. emphatic particles realized as postpositive morphs of the type *ӣе-З-и, но̄ке-С-КА, некој-СИ...* and the like,
2. preposed categorical markers for modality, realized as autonomous lexemes, as *би, ќе, да, нека...*
3. meta-textual predicates implying one and only one propositional argument, as *можеби, навистина, само, во секој случај, со други зборови, ӣшто ӣака...*

Катинца КУЛАВКОВА

ПРИНЦИПОТ СЛОБОДА VS. СТАПИЦИТЕ НА СТРАВОТ

(за поезијата на Алеш Дебељак)

Ако се смета дека песната при секое читање го преминува патот од личен во надличен исказ, со што туѓиот исказ на песната станува свој, личен исказ на читателот, тогаш ‘универзализацијата’ на поетскиот свет се остварува преку иницијација на туѓиот исказ во свој, преку усвојување (адопција) на поетската визија како своја, што, пак, подразбира маргинализација на категоријата своја (автор). Се брише разликата меѓу свој и туѓ поглед на светот и се отвора просторот на споделени слики на светот. Во просторот на духовната и книжевната комуникација се ставаат на втор план „имотните“ и своинските категории. Заедничкиот простор на авторот и читателот е споделената визија и дискретното разбирање, а тоа е другото име на препознавањето во другиот и во неговиот идентитет.

Поради тоа, легитимно е прашањето што го поставува Алеш Дебељак во песната во проза, од циклусот „Северни елегии“ (*Мигови сѝрав*, 1990): „Ќе можеш ли да се препознаеш во оваа песна“ (*Космојолис*, 2010: 12).¹ Тоа прашање е поставено имплицитно до читателот, а експлицитно до лирскиот субјект и до другото лице на поетот (до себеси), па и до замислениот соговорник на песната (макар се работело за подвоено Јас!). Прашањето на препознавањето е постојано

¹ Во првиот превод на македонски јазик, во авторство на Лидија Димковска, изказот гласи: „Ќе најдеш ли сега сили да се препознаеш во оваа песна?“ (*Избрани ѝесни*, 2004: 44).

отворено, пред секоја песна, при секое читање, при секое соочување со светот и со неговите слики. Можеби тој чин на препознавање на стварноста интервенира во светот на фикцијата, па станува битен за негување на „осетот за реалност, која се менува како непостојаните архипелази во јужните мориња“.

Имајќи ги предвид овие сигнали за присуството на (интимната сенка на) стварноста во поезијата на словенечкиот, јужнословенскиот и европски поет Алеш Дебелџак (1961, Љубљана),² ќе си допуштам да ја контекстуализирам интерпретацијата на неговата поезија по однос на културно-историската ситуација од крајот на XX и почетокот на XXI век. Во тие рамки, контекстот ќе реферира и на неговите есеистички, односно социополитиколошки и филозофски сфаќања за југословенскиот хабитус и за смислата и последиците од распадот на југословенската федерација (визирана како ‘Атлантида’), сфатена како парабол на балканизацијата на Европа и на светот, објавени во хрватскиот превод на книгата *Балканско дувло* (2014).

На секоја „балканизација“ ѝ следува некоја нова интеграција, европеизација и глобализација. Не секоја фрагментација ѝ следува некоја нова структура (нов систем на односи), нови рамки, граници и групации на фрагментирани делови. Нов мизансцен, нова режиска постава на истиот прототекст. Згора на тоа, во XXI век се ревидира и самата текстура на општествата (не само на државите), нивните идентитети, жигосани со стратегијата на флуидните, менливи, но и минливи идентитети, националниот и демографскиот инженеринг. Се востановува психосоцијален амбиент на *сеење сѝрав*, по сите основи: (1) темелниот *сѝрав од смрѝиѝа* метастазиран во страв од ужасна смрт; (2) *сѝравоѝ од бесмисла* и апсурд, од недостиг на смисла на живеењето, поточно страдање поради загубената смисла на живеење, загубениот дом (држава), раселените народи и пријатели; (3) *сѝравоѝ од осаменосѝ* или изолација, од модусот на живот во енклави и гета (веќе не само индивидуална туку и колективна, а во личниот идентитет се проектира и дел од колективниот!) и, конечно, (4) *сѝравоѝ од слободаѝа*, паничниот страв од слободата кој блокира, кој ја парализира личноста и создава инвалидни индивидуи.

² *Zamenjave, zamenjave* (PAM, Mladinska knjiga 1982), *Имиѝаѝа на смрѝиѝа* (*Ime na smrti*, Mladinska knjiga 1985), *Slovar tišine* (Aleph Press 1987), *Миѝови на сѝрав* (*Minute strahu*, Mladinska knjiga 1990), *Грагоѝи и геѝеѝо* (*Mesto in otrok*, Mladinska knjiga 1996), *Незавршени оѝи* (*Nedokončane hvalnice*, Mladinska knjiga 2000), *Под ѝовршинаѝа* (2004 *Pod gladino*, Mladinska knjiga 2004), *Криѝумчари* (*Tihotapci*, Mladinska knjiga 2009). Неговото есеистичко творештво опфаќа над 14 книги, меѓу коишто: *Меланхолични фиѝури* 1988, *Посѝмодернаѝа сфинѝа* 1989, *Темноѝо небо на Америка* 1991, *Над руиниѝе на модерносѝа* 1999, *Балканскиоѝи мосѝи: есеи за книжевносѝа на 'јужословенскаѝа Аѝланиѝида'*, 2010 и други.

Што се однесува до овој страв, стравот од слободата, може да се каже дека поезијата на Алеш Дебељак е ослободена од него, дека постојано се ослободува од стравот спротивставувајќи му се, покажувајќи дека е можно да се почувствува задоволство од слободата на мислата, изразот и говорот, на движењето, на самопретставувањето, на идентитетот, на стилот, на начинот на живеење... И не само тоа, слободата во поезијата на Алеш е услов без којшто не е можно да се биде, да се опстане. И повеќе од тоа, поезијата на Дебељак е ода на слободата. Таа е чин на ослободување, кој со секоја нова песна го освојува просторот на слободата. Оттаму впечатокот за извесната „лефтерност“ на изказот на песните,³ впечатокот дека песните се напишани со леснотија и се читаат со леснотија, ослободени од претенциозност, депримираност, артифициелна херметичност и софистицираност. Имаме предвид една лефтерност која е елегантна и луцидна. Таа е луцидна особено во финалето на песните, кога прави пресврти кои ја превреднуваат семантиката на песната и побудуваат ефект на задоволство во изненадата, во превратот. Имаме предвид една лефтерност која не кокетира со слободата, туку создава амбиент на слобода, чувство, привид и илузија на слобода. Имаме предвид еден интелектуален хабитус кој пркоси и се стреми кон преврат, кон суштински преврат, а не кон преврат заради преврат.

Тоа е клучот на шармот на поезијата на Дебељак – да привлече со својата наративност и професионалност, со својата вкоренетост во личното искуство и во искуството со различните облици на колективна егзистенција (светот на некогашната југословенска држава, новите парадржавни рамки на Европската Унија, расчекорот меѓу политичката аксиологија и реалноста...). Меѓу редовите на таа наративизирана исповедност (која како да сака да не увери во дневничко-мемоарската генеза на искажаното) се поставени, речиси филмски динамично и монтажно, визуелни и емотивни фрагменти и сензации. Сето тоа, пак, е вклопено во доминантниот обликовен модус на Дебељак, сонетот и парасонетот (со четири катрена или со два катрена и два терцена), како и дистихот. Налик на сонет, а сепак, една „лефтерна“ варијанта на сонет, ослободена од строгата форма на сонетот (четири строфи со 4+4+3+3 стиха, плус рима, плус акростих).⁴

Така, ‘принципот слобода’ станува основниот творечки принцип на Дебељак. Принципот слобода, токму затоа што е освестен, творечки принцип на овој поет, станува и одлика на неговата личност, категорија без којашто е невозможно да се прикаже овој поет, катего-

³ На грчки елефтерија значи слобода, а во македонскиот колоквијален говор се употребува зборот лефтерно во значење на лесно, лежерно, леко и слободно.

⁴ Само во книгата *Миџови сѝрав* (1990), која ги содржи прекрасните „Северни елгии“, поетскиот изказ е прозаизиран и наративизиран, и технички и стилски.

рија која го востановува доминантниот идентитет на Алеш Дебељак. Нему не му паѓа на памет да биде политички коректен. Тој е коректен спрема себеси и своето сфаќање и чувствување на стварноста. Сензибилен на општествената реалност, тој ја деконструира во поим, не само како профана сензација туку и како идеологија, како стратегија и како конструкт. Тој статус на Умот во неговата поезија е во склад со неговите гледишта изнесени во повеќе негови есеистички книги, а овде ќе биде цитиран еден негов исказ од книгата *Балканско брвено* (есеи за книжевноста на 'југословенската Атлантида'), објавена и на хрватски во 2011 година.⁵

Принципот слобода му пркоси на стравот од бесмислата и осаменоста, од смртта и небиднината (Петтата песна од „Описот на историјата“, *Речник на ѿишиинаѿа*). „Ќе умреш без да ги исцрпеш сите облици на стварност...“ (2004: 19). Стравот е се чини поприсутен додека се насетува злото, пред соочувањето, пред да се збидне и да стане стварност. Тоа го покажува книгата *Миџови на сѿрав* од 1990 година, на прагот на распадот на Домот и почетокот на југословенскиот пекол. Потоа доаѓа *Градоѿи и деѿеѿиѿо* (1996), кога Домот се раслојува на разни облици на Другост и туѓина, кога се менуваат како на филмска лента сликите на гробовите и границите, на прогоните, миграциите и страдањата, на зовриениот „котел“ или „бурето барут“ на Балканот. Поетскиот простор во којшто се збиднува овој поколен филм се елегиите и тажаленките. Тој ритам на трагичното продолжува и во следната книга *Неговршени оди* (2000), книга во којашто Дебељак отстапува од лирските катрени и го прифаќа предизвикот на одата, на една возвишена, речиси библиска инкантација и молитва („Марија Магдалена“, „Пред престолот“ и др.). Средбата со историјата кај Дебељак се случува како соочување со библискиот мит на изгубениот Дом и „носталгијата по корените“, а песната се доживува како ветена земја која дава утеша, прошка и екстаза.

Во оваа книга, како и во следните (*Под ѿовршиинаѿа, Кримчари*) ќе дојде до израз вкрстувањето на лирските (лични) со епските (колективни) слики и искушенија на злото (војната). Формата се стабилизира во вид на дистих, а во него се складирани рефлексии на „злото кое добива облик на убавина“ („Неизбежни прашања“). Во само неколку збирки, поезијата на Дебељак го мине патот од стравот, преку ослободувањето од стравот, до бунтот. Во следната збирка доаѓа до израз поривот за спротивставување и бунт. Револтот е предлошка на новиот поглед на свет, обележан од јасна свест и подготвеност да се дава отпор на стереотипите и да се врати смислата на постоењето.

⁵ На македонски е објавен избор од есеите на А. Дебељак, во издание на Блесок, 2004 година, под наслов *Избрани есеи*, во превод на И. Исаковски, Е. Баковска и Ана Димишкова.

Тоа е увод во најновата творечка фаза во којашто поезијата и есеистиката на Алеш Дебељак се рефлектираат една во друга и ја обликуваат неговата филозофија на опстанокот, неговата постјугословенска перспектива на посматрање на светот и на слободата. Неговата постмодернистичка филозофија на егзистенцијата осмислена од принципот на слободата и на совладаниот страв.

Владимир Арсенијевиќ ја посматра поезијата на Дебељак (низ призма на книгата *Krijumčari*, како „чиста лирика“ пред којашто се отвора дилемата дали треба да се толкува или треба напосто да се чита и да се доживее (Vladimir Arsenić, 6. 8. 2015 *Kritika* 144: Aleš Debeljak — www.books.hr 26.3.2012). Јас не сум убедена дека се работи за „чиста лирика“ во случајот со поезијата на Алеш Дебељак. Не, во неа нема тенденција кон созвучност ослободена од значење, ја нема кривката на просирните стаклени форми на интимната лирика индиферентна на пошироката стварност и колективност. Кај Алеш секоја песна е сензитивна на пошироката стварност, на поширокиот урбан простор (Љубљана или некој друг), на поширокиот политички простор (од минатото или од сегашноста), на поширокиот биографски простор (на други писатели и милјеа), на поширокиот уметнички простор...

Тоа е генезата на нотификациите на локацијата и посветите/омажите кои ги придружуваат песните и го востановуваат нивниот семантички, референцијален, емотивен и асоцијативен контекст. Поради тоа, песните изобилуваат со стилско-лексички индиции кои сугерираат извесен постсоцијалистички егзистенцијален и културен бекграунд. Песните се ослободени од мимикрија на секавањата, па не се складиште на потиснати чувства и мисли, не се иницијација во катарза, туку многу повеќе чин на медитација од типот „антермона“ – сликите од секавањата надоаѓаат, се заменуваат со секвенции од стварноста, не се лепиме за нив, проаѓаат, течат слободно, асоцијативно, низ непредвидлив ритам, по малку каприциозно, како монтажа, како чез-импровизација, сè додека не се постигне ефект кој ќе има моќ да ја прелие песната со нова фоно-стилистичка и семантичка гама. И сето тоа се одвива во рамките на четирите катрена, во предвидливата форма – непредвидлива содржина, за тој модус да стане творечка законитост. Точно извежбана должина на здивот, на исказот, техника на поетскиот перформанс. Да, катрените на Алеш Дебељак се сценски простор за еден ментален перформанс, боемски, градски и професионален во исто време, подеднакво желен и за ред, и за задоволство. Најмногу за Дом. Топол дом кој дава среќа, а не фрази и супститути за среќата.

Отворената и будна свест не се фаќа во стапицата на политички коректните клишеа дека севкупното социјалистичко наследство е сомнително и треба да се осуди и да се фрли на бунштето на историјата. Поривот за преврат и за слободно артикулирање на мислата кај Алеш Дебељак е природен и постојан. Тој ја посматра со резерва (ја преиспитува) оваа антисоцијалистичка идеологема врз свои изворни аргументи. Лирскиот субјект, токму на сцената на песната, го возвраќа ударот. Поезијата е империја која возвраќа. Затоа не е автореференцијална, туку метареференцијална. И сугестивна. Секоја песна како да ги потсетува читателите дека сликата на светската стварност не е црно-бела, дека социјализмот не е сосема црн, како што ни капитализмот не е сосема бел. Ако ги посматраме овие режими (цивилизационски формации) од гледна точка на *condition humaine*, тешко дека ќе му дадеме предност на постиндустрискиот, либерален капитализам, брутален до крајни граници. Токму ослободувањето од култните медиумски стереотипи за праведноста на либералниот капитализам фрла нова светлина врз блиското минато, врз нашето екејугословенско минато и ослободува од стигмата на неправедно демонизираниот социјализам. Поетите, сепак, не се гласноговорници на постсоцијалистичките и посткомунистичките транзиции, па не може да се очекува да бидат експоненти на капитал-реалистички поглед на светот. Тие, поетите од ковот на Алеш Дебељак, покажуваат дека се сензибилни, интуитивни и непокорни, ненаситни на слобода, затоа треба да се слушне нивниот глас. Гласот на индивидуалноста. Маргинализиран во општеството, ама никако ефемерен.

На самиот почеток од прологот кон книгата есеи *Балканско ду-вло* Дебељак вака го аргументира својот интерес за книжевноста на „југословенската Атлантида“ и за писателите на „потопената земја“: „Прво, затоа што во таа земја го проживеав поголемиот дел од својот живот. Второ, затоа што тоа беше простор на едно среќно детство. Трето, затоа што ми дава поттик за промислување на устројството на сегашната Европа. Четврто, затоа што словенскиот ‘влез во Европа’ ја означува само темната страна на ‘излезот од Балканот’. Петто, затоа што живеам во свет кој не ме интересира, верен на нешто кое е изгубено, на својот дом“ (2011, 9, превод од хрватски К.К.). Поетот не само што има право да ја каже вистината на свој начин, од него се очекува да ја каже ‘својата вистина’, пристрасно, субјективно, евокативно. Не е својствено на поезијата да биде индиферентна и атараксична. Тоа е карактеристика на тираните и владетелите. Затоа, квалификацијата „југоносталгичари“, повеќе профанира и етикета, одошто ја доловува суштината на носталгијата по изгубениот Дом. Алеш Дебељак ја реинкарнира сликата на тој изгубен Дом преку параболатата на Атлантида, потоната, изгубена, ама не и заборавена.

Поезијата навистина не е историографска граѓа, туку асоцијативно, меморијабилно, синкретично, интуитивно, ритуално и хиперсензибилно инкарнирање на сегменти од приватните архиви. Таа, како впрочем и другите облици на прекогниција, на сугестивен начин ја доловува смислата на постоењето, препознавајќи го идентитетот на Домот. Секој за себе знае каде се чувствува(л) како Дома. Тоа не се кажува ни се докажува со политички декларации, ламенти и законски акти. „Стварите се празни. Во нив нема ништо“, вели Алеш Дебељак во песната „Без анестезија“. Луѓето ги пополнуваат стварите давајќи им душа, создавајќи ја нивната вредност, било да се артефакти, или биофакти. Во времето на големите преселби, емиграции, егзили, прогони, дисидентства и (културни, етнички, семејни и индивидуални) дислокации, какво што е времето по распадот на Југославија, среќата станува спомен од минатото, архаичен признак на Атлантида. Во такви времиња на апсолутна транзиција, поетот се обидува да се одбрани од налетот на несреќата, така што го штити осетот за среќа. Преку сеќавања, дијалози, допири, преку поетски и јазични перформанси.

Ако постои, значи, некаков страв во поезијата на Дебељак, тоа е стравот од осаменоста, и тоа онаа осаменост која се доживува кога индивидуата или колективот се откорнати од својот дом во туѓ „хронотоп“ за нив, кога се зафрлени во состојба на константна криза, а зад сцената се одвива некој тотален хаос (како бомбардирањето кое се одвива додека се одигрува претставата „Кралот Лир“ во драмата на Роналд Харвуд). Има, значи, во сиот тој лежерен, клупски, камерен, урбан, сегментиран, импровизиран и софистициран простор на песните на А. Дебељак и еден политички агол, во најсуптилна, филозофска смисла на зборот. Можеби не толку жесток и експлицитен како во поезијата на Харолд Пинтер, ама, сепак, политички. Онолку политичка колку што е нужно да се сфати суштината на истрауматизираниот југословенски и балкански Човек од крајот на XX век. Политичката димензија на неговата поезија не е поставена на преден план, ама, сепак, е присутна. Онаа другата, еротската димензија, исто така битна за неговата поезија, поставена е во фокусот на рефлекторот.

Би можело да се каже дека во поетскиот опус на Дебељак се чувствува извесна тензија меѓу двете драмски тензии – политичката или еротичката.⁶ Станува збор за нивното позиционирање во центарот или во заднината на сценскиот простор на песната. Ако хронолошки ја исчитаме поезијата на Дебељак, ќе видиме дека во првите збирки, тукуречи сè до крајот на XX век, политичката перспектива и топика се отсутни, сè уште не се предмет на неговиот поетски интерес. Така е во *Имињата на смртта* (1985), *Речник на тишината* (1987) и *Ми-*

⁶ Во есејот за Данило Киш, Дебељак, во наративно-исповедните пасажи, вели: „Тогаш ме занимаа само книжевноста и еротиката“ (2011: 141).

џови на *сѣрав* (1990). Веќе во збирката *Град и геѣе* (1996) се најавува една поинаква опсервација на светот, една друга структура на односи меѓу песната и историјата, меѓу субјектот и објектот на песната, вклучително и модифициран однос спрема читателот и ефектот врз читателските кругови. Од таа книга наваму се зголемува свесноста за културната функција на поезијата и на поетот, па семиотиката на песната станува посензибилна на надворешните сигнали (интертекстуален, цитатен и парацитатен дијалог со разни поети и писатели, вклучително и оние со словенечка и југословенска провиниенција, реминисценција на босански и српски состојби, на колективниот дух на времето, на миграциите и девастацијата на некогашната заедничка држава). Таа тенденција се рефлектира и во книгите *Незавршени оди* од 2000 година (би можела да се преведе и како *Неговршени ѿофалби*), а најмногу во неговата збирка *Кријумчари* од 2009 година.

‘Култната’ книга на Алеш Дебељак,⁷ *Речник на тишината*, со којашто тој се легитимира како еден од водечките поети на Словенија и на Југославија, го исцртува хронотопот на љубовта и осаменоста, како типични признаци на еден модернистички индивидуализам, на една потрага по оригиналноста која е другото лице на потрагата по себеси, маркирана од елементи на автоперцепција, автофикција и артистична приврзаност за поетскиот јазик. Тоа се стратегии на раскин со тишината, без којшто поетскиот јазик не може да постигне целосна персонализација и зрелост. Оваа книга е составена од циклусите „Облици на љубов“, „Без анестезија“, „Опис на историјата“ и „Каталог на прашина“. Секој циклус содржи по седум песни без наслов. Секоја песна се стреми да ѝ припаѓа на целината, иако функционира и како засебна целост. Секоја песна има форма на сонет (два катрена и два терцена). Уште тогаш се забележува потребата на овој автор да ја оствари слободата во некои жанровски лирски рамки, така што да ја клеса песната до совршенство, а не да запаѓа во епска опширност. Во оваа книга доминира желбата да се изрази страста и сласта, да исчезнат предметите и зборовите (втората песна од „Опис на историјата“). Дури и кога се повикува на историјата, поетот е љубопитен да дознае кои се „местата што не може да ги допре историјата“ (цитат од Норман Мајлер и неговата *Армии на ноќта*). Во оваа збирка сè уште светот и историјата спијат (2013: 44, парафразирано според бугарското издание). Песната е отворена за сликите од сонот кој навестува пустош, видливи знаци на страв и осаменост („Сами сте и ужасно многу се плашите“, 2013: 45), но не признава дека во стварноста се случува-

⁷ Така ја нарекува оваа книга Звонко Маковиќ, јас го цитирам посредно, преку цитатот наведен во поговорот на Делимир Решиќи (2011: 98), инаку се работи за исказ наведен на омотот на хрватското издание на Речникот на тишината (*Riječnik tišine*, Zagreb, Biblioteka Quorum, 1989, prijevod Branko Ćegec).

ат страшни, ужасни, кошмарни нешта. Во тоа време поетот одбива да се ослободи од стравот, тој му е контрапункт на еротскиот предизвик, на сласта со којашто „го прескокнува небото и паѓа во несвест“ (2013: 32). Тој „слуша како свони празнината“ (2013: 24), посакува „јазик без глаголи“ (2013: 25), чувствува немоќ, безнадежност, тага, тишината е бегство во туѓ јазик“ (2013: 21), целиот е „слух и вид“ (2013: 20). Во оваа збирка преовладува стремежот да се пронајде својот пар, двојната заедница, да се создаде сопствено „племе“, да се надмине младешката носталгија по мајчиниот дом и млеко, да се создаде свој дом. Во неговите сонети има „...безобразна / врева од страст, љубов, моторни песни / грев“ (2013: 14).

Веќе во следните збирки доаѓа до проширување на тематскиот опсег, што повлекува редица други иновации: лексички, семантички, асоцијативни, психолошки, интертекстуални, дијалошки. Се збиднува иницијација во слободата, во една личност способна да се ослободува од стравот, да им се спротивставува на каноните и на стереотипите. Доаѓа до израз „дивата мисла“ на интелектуалецот, подготвен за жртва, затоа што е подготвен за идеали кои го трансцендирале семејниот идеал, племенскиот порив, и се свртеле кон поуниверзалното Добро. Таа поезија е пишувана во време во коешто „светот исчезнува во ништо“ („Град и дете“ од истоимената збирка, 1996). Песната се испишува како „хроника со болка во нејзиниот центар“. Страста на зборот веќе не е достаточна. Сега поетот сфаќа дека „историскиот ритуал се повторува“ („Ловечка посвета“, 2004: 65). Се чувствува присуството на Сенката, на југословенската персонификација на архетипот на Сенката. Стравот е влезен во коските на луѓето („Повторно крштавање“, песна посветена на Милан Ѓорѓевиќ-Белград). Ништо не е повеќе безгрешно („Млада муза“). Се насетува мирисот на војната, здивот на сверството, пеколот и бесмислата. Сето тоа е добра основа за да се установи една „естетика на мракот“, како што гласи насловот на една песна од *Град и гејше*.

Во *Криумчари* (1 изд. 2009, цит. според 2011), низ циклусите „Тука“, „Со празни раце“, „Внатрешен круг“, „Задолжителни вежби“ и „На погрешната страна“ (кои повторно имаат складен број песни, секој циклус по осум, овојпат секоја песна се состои од по четири катрени), се деконструира топографијата на поствоената состојба на книжевните, духовните и егзистенцијалните простори на распаднатата заедничка југословенска држава, современата Атлантида. Книжевната, колективната и личната меморија од тие југословенски интеркултурни времиња се едно богато „духовно наследство“, како што истакнува и авторот на поговорот кон оваа книга, хрватскиот критичар Делимир Решицки (2011: 99). Песните се движат по патот на трагите во сеќавањата на изгубените времиња и по трагите на материјалните

остатоци (градови, луѓе) од тие времиња, поточно од тој балканско-европски полуостров... Првиот циклус пешачи низ неколку микротопоними на Љубљана, по „местата на приватното сеќавање“ („Елегантен лак“, 2011: 17). Она што посебно импресионира е стратегијата на гледање и говорење низ свеста на личностите (писатели, преведувачи, иселеници...) на коишто им се посветени песните од различни збирки на Дебељак (Едвард Коцбек, Јосип Ости, Мојца Шоштарко, Симона Шкрабец, Игор Штикс, потем Иво Андриќ, Давид Албахари, Џејмс Џојс, Томаж Шаламун, Миљенко Јерговиќ и др.). Така добиваме една трансферирана слика на светот, поточно една вкрстена слика на двојниот лирски субјект. Емотивната меморија е жестока, дикцијата е пркосна, реториката гномична, сентенционална, сугестивна („Секоја средба меѓу мажот и жената е прва“ – 35; „Важно е желбата тврдоглаво да трае и да трае“ – 33; „Кој љуби, ризикува многу облици / на зачуденост“ – 29; „Доаѓа само оној кој не владее, туку служи“ – 31; „Твоите зборови звучат искрено кога се најмалку вистинити“ – 47; „Никаде толку ѕвезди како во скршениот прозорец на родната куќа“ – 49; „Тој несреќен град кај што се повторуваат поразите“ – 57; „За задничкото добро и опстанокот на племето сè е допуштено“ – 59; „Не сум исклучок, не сум осетлив: имам многу / рани и уште повеќе завои за резерва и за ненадејности“ – 85; „Кукавицата не свива / гнезда, таа гостува во туѓи градови“; „Самракот на боговите / започнува зад аголот, на шанкот, на прагот на двориштето.“ – 81; „Нашите стилови на рамнотежата се различни, но опсесијата ни е иста: да преминеме на другата страна, да ја допреме острицата и да се вратиме“ – 65; „Топлината расте кога се споделува, кога ќе легнеш некому во прегратка...“ – 37, и многу други.

Сценско-семиотичката тензија во поезијата на Алеш Дебељак се одвива поткрепена со интелектуални техники и тактики. Таа е повод да се преиспита светот и сопствената позиција во светот. Таа тензија се стреми кон една рефлектирана историја. Во тој опус на песни во коишто се промислува историското и антрополошкото битие, дури и еротскиот дискурс станува поплотен. Тоа одлично се илустрира, на пример, со песната „Новородена ода“ (2013: 72):

„Твојот здив / ме стресе целиот и изгубив тло под нозете. Но и покрај тоа

стапнав здраво. Јас сум карпа од Стариот завет, кога си ми во скут.“

(Адаптација на македонски КЌ)

Таа тензична сценографија или, ако сакате, топографија, ги прави неговите песни од втората фаза (1996–2009) провокативни за читање и за препрочитување. Таа (тензија) е увод и за ова, по малку сценско и тензично толкување на поезијата на Дебељак. Тензично, затоа што, од една страна, се труди да биде интерпретативен и вредносен пресек на неговото севкупно поетско творештво, а, од друга страна, нема лесен пристап до неговата оригинална верзија (потешко следам словенечки), туку повеќе преку македонскиот, хрватскиот, бугарскиот, па и англискиот превод, а и нема студиозни претензии да ги илустрира сите кажани согледби со примери од самите песни, туку се потпира врз постапката на една индуктивна и трансестетска херменевтика, која го уважува текстот во одбран културно-историски, интертекстуален (примарно литерарен) и интермедијален (музички, филмски, ликовен) контекст.

Контекстот на овој толкувачки есеј е претежно културолошки, па оттаму некои феноменолошки, структурно-семиотички и развојни аспекти на поетиката на Дебељак се само бегло спомнати (вклучително и песните во проза). Но, штом веќе толкувачкиот интерес е насочен врз дешифрирање на потписот на југословенскиот потоп, врз оптиката на поетот спрострена меѓу различните полови на носталгијата (копнежот) и рамнодушноста, на враќањето дома и патувањето по светот, на традицијата и модернитетот, на субјективитетот и алтеритетот, тогаш логично е да се очекуваат и референци за стилот, оти стилот е поглед на светот, матрица на поетскиот идентитет, увод во симболичкиот архив на песните...

Освен тоа, ова толкување се соочи со тежината (или валидноста) на еден стих од песната „Неизбежни прашања“ на Алеш Дебељак (преведена на македонски од Игор Исаковски), кој опоменува, не толку со возбуда, колку со мудрост, дека:

„Најголемото зло добива облик на убавина“

(*Космојолис*, 2010: 46)

И Алеш Дебељак (како, впрочем, и други писатели) потсетува дека зад естетската убавина на поезијата се притаени многу страдања, дека зад страдањата многу зла – архетипски, митски, библиски, историски... Ако е злото константа на човештвото, тогаш и убавината е негова константа, што ќе рече уметноста, односно поезијата, музиката, сликарството, филмот... И, освен сето тоа, уметноста на живеењето. Зашто, да признаеме, на еден поет од форматот на Алеш Дебељак – врвен есеист и книжевен критичар, универзитетски професор, анга-

жиран интелектуалец, социолог на културата, културолог, филозоф, археолог на југословенската книжевна и културна Атлантида – му личи да ги владее вештините на уметноста и на животот. На еден таков поет му е својствено да го освојува просторот на слободата, секогаш одново. Секогаш одново ослободувајќи се од стравот, слободен во стравот.

РЕФЕРЕНТНА ЛИТЕРАТУРА

Господинов, Георги. „В републиката на буквите“, поговор кон книгата *Край на носџалџияџа*, София, ДА, 2013: 85-86.

Дебељак, Алеш. 2004. *Избрани џесни*. Скопје, Блесок. Превод и предговор на Лидија Димковска (застапени се песни од збирките *Речник на џиџинаџа*, *Миџови сџрав*, *Градоџ и деџеџо* и *Недовршене оди*).

Дебељак, Алеш. 2008. *Под џоврџинаџа*. Скопје, Блесок. Превод и поговор на Игор Исаковски.

Дебељак, Алеш. *Космоџолис/Kozmopolis/Cosmopolis*, EvaTas, Skorpe Blesok 2010 (превод Игор Исаковски).

Debeljak, Aleš. *Krijumčari*, Zagreb, Fraktura 2011, prvo ed. 2009 Tihotapci, Ljubljana Mladinska Knjiga (prijevod Edo Fičer)

Debeljak, Aleš. *Balkansko brvno (eseji o književnosti jugoslavenske Atlantide)*, Zagreb, Fraktura 2014.

Дебељак, Алеш. *Край на носџалџияџа*, избрани стихотворенија (превод на Людмила Миндова), София, ДА, книгоиздателство за поезија, 2013.

Димковска, Лидија. „Проста и строга песна“. Предговор кон книгата *Избрани џесни* од Алеш Дебељак. Скопје, Блесок, 2004.

Исаковски, Игор. „Замисленост пред повторувањата на историјата (кога лириката и епиката се сплотуваат)“. Поговор кон книгата *Под џоврџинаџа* од Алеш Дебељак. Скопје, Блесок, 2008.

Rešicki, Delimir. „Za autostopere koji su morali, preko mnogih granica, krijumčariti sjećanja na svoje živote“, pogovor in *Krijumčari*, Zagreb, Fraktura, 2011: 91-103.

Katica KULAVKOVA

THE CONCEPT OF FREEDOM VERSUS THE NETS OF FEAR

(a contribution to the poetry of Aleš Debeljak)

Summary

The end of the XXth and the beginning of the XXIth century was a period that nurtured and inspired prolific literary writers and poets, such as the Slovenian poet Aleš Debeljak (1961-2016). The paper aims to pinpoint not only the narrative texture of his poems, but also the essayist, sociological, political and philosophical aspects of his poetic works, as a way to explain, to spell out, and, furthermore, to grasp Debeljak's approach towards the Yugoslovenian habitus and the 'Balkanization' of the Yugoslav federation, especially in his *Balkansko divlo* (2014). Thus, the methods of syncretism and trans-aesthetic reading seem as most appropriate not only as an approach, but as a clarification as well, bringing deeper understanding of Debeljak's poetic vision at the same time.

Вийомир МИТЕВСКИ

СПИНОЗА И ПАРМЕНИД ЗА СУПСТАНЦИЈАТА И БИТИЕТО

Барух Спиноза, еден од најзначајните претставници на т.н. нововековен рационализам, зачат во XVII век, во исто време се смета и за оригинален философ, чиј систем плени со својата концизност, доследност и заокруженост. Но, независно од тоа општо убедување, истражувачите во неговото дело откриваат влијанија што водат во многу различни насоки.

Во прв ред тој се смета за еврејски философ, а тоа се должи не само на неговото потекло од едно угледно еврејско семејство од Амстердам туку и на јасно видливото присуство на елементи од еврејската религиозна и културна традиција. Добрите познавачи укажуваат на неговиот монизам во претставата на бога, чии корени би можеле да се најдат во *Библијата*. Но и во еден развиен облик кај средновековниот еврејски философ Мајмонид. Други упатуваат на Леон Ебре, италијански Евреин, чија идеја на интелектуална љубов спрема бога го има едно од централните места во *Етикајта*, главното дело на Спиноза. Сепак, од друга страна, треба да се каже дека Спиноза имал изразито одбоен и критички однос спрема целокупната еврејска религиозна традиција, што во голема мера го ограничува нејзиното влијание кај него.

Доволно е упатен човек да ги прочита основните ставови на *Етикајта* за да ја препознае во нив схоластичката философска терми-

нологија: супстанција, модуси, *natura naturans* и други. Оттаму некои сметаат и дека ова учење директно произлегува од западната схоластика, што, секако, претставува претерување со оглед на типичната антисхоластичка природа на доктрината на Спиноза.

Веројатно најголемо и најзначајно е влијанието на Рене Декарт, чие учење во тоа време било доминантно во интелектуалните кругови на Западна Европа. Спиноза непосредно се запознал со картезијанската доктрина читајќи ги делата на големиот француски философ, а подоцна добар дел од тоа вградил во својот систем. На пример, тој како основна методолошка појдовна точка го зема Декартовото начело на јасно и определено (*clare et distincta*) сознание со значење на врвен критериум на вистината, понатаму од истиот философ го усвојува ентузијазмот за математиката што ќе доведе до познатиот геометрички метод на излагање во *Етиката*. Со тоа е трасиран патот на рационализмот во нововековната философија. Конечно, овде концептот на супстанцијата како *causa sui* несомнено потекнува од истиот извор.

Посебно интересно е влијанието на античката философија, кое кај еврејскиот философ се одвива делумно непосредно, а делумно посредно. Документирано е дека во неговата лична скромна библиотека се пронајдени две книги, од кои едната е на Епиктет, а другата на Сенека. Обајцата крупни претставници на стоицизмот оставиле силен печат кај Спиноза. Веројатно како најзначајна идеја тука може да се издвои пантеизмот, кој до таа мера е инкорпориран во *Етиката* што денес делото се зема како типичен пример на пантеизмот. Понатаму се укажува и на сродностите во учењето за природата на афектите. Во овие рамки се истакнува и платонизмот, односно неоплатонизмот (Плотин) со идејата за обединување на човековата душа во бога.

За сите овие разни влијанија имаме, така да се каже, материјални докази, бидејќи врз основа на многу детали од биографијата на Спиноза може да се утврди дека тој ги познавал тие дела, односно автори. Меѓутоа, има едно учење во рамките на античката философија чие присуство и влијание врз Спиноза не може да се докаже, па дури лесно може да се тврди дека тука и нема место да се говори за влијание, а тоа е Парменидовата доктрина за битието. Целта на овој кус труд е да укаже токму на тоа, денес многу добро познато учење, без намера да се инсистира на некакво влијание, непосредно или посредно, сеедно. Овде поскоро би се рекло дека се работи за еден вид паралелизам меѓу две сфаќања на еден ист проблем. Секако, паралелизмот не е апсолутен, бидејќи се работи за два генерално различни приоди, но останува место да се говори за совпаѓање во некои клучни точки, што веруваме дека произлегува од употребата на истиот дедуктивен метод на излагање ставен во служба на верата во челичните вериги на логичкото („геометриско“) изведување на заклучоците.

Имено, се работи за она што Спиноза, во духот на претходно посочената схоластичка и картезијанска традиција го именува како *сујсџијаниција* (*substantia*), а Парменид, пак, од своја страна во грчкиот јазик ја произведува и употребува именката *τὸ ὄν* (τὸ ὄν, т.е. супстантивизиран партицип среден род од глаголот εἶμι), што на македонски јазик вообичаено се преведува како *биџије*. На прв поглед се добива впечаток дека тука се работи за различни нешта, меѓутоа, доколку поблизу се согледаат работите, станува јасно дека и Спиноза и Парменид говорат за ист проблем, кој би можеле да го именуваме со грчкиот збор *ousia* (οὐσία) како термин-посредник меѓу *сујсџијаниција* и *биџије*. Од една страна, се смета дека значењето на *to on* (τὸ ὄν), познат од раната грчка философија, подоцна во голема мера значенски се прелеал во *ousia* (οὐσία), особено кај Аристотел. Од друга страна, токму *ousia* (οὐσία) е терминот што во латинскиот јазик ќе биде преведен со *сујсџијаниција* (*substantia*) и како таков ќе влезе во средновековната западна схоластика, од каде што го презема Спиноза со посредство на Декарт.

Тоа е значенската историја на терминот *сујсџијаниција*, кој е појдовна точка и основна идеја кај Спиноза. Меѓутоа, говорејќи за супстанцијата, тој прави едно равенство, при што таа се изедначува со поимот на бога и природата. Така добиваме еден поим со три имиња: супстанција = бог = природа (*substantia = deus = natura*). Тоа е основата на неговиот пантеизам (бог е исто што и супстанцијата или природата, т.е. нема бог надвор од светот на природата). Генезата на тоа изедначување е сложена, но на термилолошки план може да се рече дека Спиноза употребува три назива за едно исто нешто, плаќајќи го данокот на разнородните влијанија. Самиот термин *сујсџијаниција*, како што беше речено, е данок на схоластиката, терминот *боџ* е данок на еврејската традиција (*Сџариотџ завейџ*, *Талмудотџ* и др.), а терминот *џприрода* (*natura* односно φύσις) се должи на стоичката традиција. Враќајќи се на основната идеја на Спиноза, би рекле дека тој тука под *сујсџијаниција* мисли на она што суштествува во вистинската смисла на зборот, она што е во заднината или е подлога (*substantia* од *sub-stare = сџои џог нешџо*) на сите промени во природниот свет. Тоа, секако, важи и за природата, а во крајна линија и за поимот на бога.

Парменид го употребува терминот *биџије* (*to on*, т.е. τὸ ὄν) со слично значење како *сујсџијаниција* кај Спиноза. Наместо именувањето на подлогата на сите природни промени во претпарменидовскиот период со препознатливи називи од природниот свет (*вота* кај Талес, *воздух* кај Анаксимандар, *оган* кај Хераклит итн.), Парменид воопштува и именува апстрактно со *биџије* (τὸ ὄν), мислејќи едноставно на она што вистински суштествува како основа (подлога) на променливите и смртни нешта во појавниот свет.

Во стихот 4 кај Парменид се вели дека битието е *целовито* (οὐλον), што индиректно значи дека е неделиво, а во следниот стих се додава и дека е *обединето сосем* (ὅμοῦ πᾶν), т.е. *не-разделно едно*. Во стиховите 22–24 наоѓаме дури и развиена аргументација:

Kirk G. S., Raven, J. E. and Schofield M., *The Presocratic Philosophers*. Cambridge University Press, Second edition, 1983.

Митевски, В., *Античката философија и нејзиното влијание*. Кн. 1: *Почетокот на западната философија. Претократиовци*. Матица македонска, Скопје, 2016.

Vitomir MITEVSKI

SPINOZA AND PARMENIDES ON SUBSTANCE AND BEING

Summary

It is well known that B. de Spinoza was deeply influenced by ancient philosophy, especially by stoics and Plotin. But, there is a room to say that the doctrine of the substance in his *Ethics* has several important connecting points with the theory of Being in Parmenides. In spite of different terminology (*substance* and *Being* i. e. *to on*) it seems that the both philosophers develop the same idea on the several levels. They are talking about the permanent existence of Being/substance, they accept existence of only one Being/substance because it is impossible to imagine generation of one Being/substance from some else, they are unborn and eternal, endless and so on. It is interesting that the argumentation of these thesis' in Parmenides and Spinoza is very close one to another.

Предраѓ ПИПЕР

ЗА СЕМАНТИЧКАТА КАТЕГОРИЈА ПРОСТОР ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. Облиците и изразите со просторно значење со векови биле предмет на лингвистички интерес, којшто е обработуван со различни теориско-методолошки пристапи. Когнитивнолингвистичките проучувања им дале на тие истражувања нов замав, каков што немало претходно.

Иако проучувањето на просторните изрази се наоѓа во темелите на когнитивната лингвистика, како еден од водечките правци во современата лингвистика, познато е дека истражувањата на улогата на метафорите во јазичниот систем, вклучувајќи ја тука и граматичката метафора, имаат долга традиција, додека, пак, теоријата за просторните метафори во падежниот систем постои повеќе од пет века, во текот на коишто се развивала во различни лингвистички школи и правци.

Проучувањата на просторните изрази имаат важно место во два водечки правци во современата когнитивна лингвистика: еден од нив во основата е антропоцентричен и е сосредоточен на испитувањата на метафората и на метонимијата, како на механизми во кои се осознава стварноста и со помош на кои се пренесуваат знаењата од една поимска област во друга, при што важна улога има иконичноста на јазичните изрази и постоењето на основни имагинативни схеми, а вториот правец се заснова на поставката дека јазикот во голема мера учествува во обликувањето на сликата за светот на секој јазичен колектив.

Истражувањата на општото и посебното во организацијата на различните јазични потсистеми со просторни значења и во трансформациите на просторните критериуми во непросторната категоријална сфера можат збирно да се наречат тополошка лингвистика, бидејќи во нив главен предмет се оние својства на јазичното осмислување на просторот што остануваат квалитативно непроменети при нивните модификации предизвикани од други категоријални содржини (темпорална, персонална, каузална итн.), слично како што топологијата за свој основен предмет ги има оние својства на (тополошкиот) простор што остануваат непроменети (инваријантни) при континуални деформации (на пр. односот меѓу кругот, елипсата, осмицата итн.).

Сепак, структурата на самата јазична категорија на просторот, а не нејзините категоријални деривати, сè уште не е исцрпно и дефинитивно проучена, ниту се истражени сите методолошки можности за нејзино опишување и објаснување.

Ова предавање е посветено токму на некои од главните проблеми од таа област, односно насочено е, пред сè, кон барање одговор на прашањето колку е можно напоредно проучување на неколку потсистеми со просторно значење во ист јазик, во овој случај македонскиот, ако притоа се поаѓа од единствена основа за споредба.

2. Во основата на ова излагање е поимно-терминолошкиот апарат на теоријата на семантички локализации (Piper 1997), како посебна лингвистичка теорија, во чии рамки граматичките и лексичките значења се опишуваат и се објаснуваат во светлината на изоморфноста и на изофункционалноста на семантичките категории за кои е карактеристично изразувањето непросторни значења со помош на средства со примарно просторни значења (на пр. *во ѝејшок* како *во ѝесок*, или: *Таа ѝлаче од среќа*, како *Појде далеку од дома* и сл.).

Во теоријата на семантичките локализации, како дел од тополошката лингвистика, мошне распространетиот појавен облик на јазичната и метајазичната иконичност како тополошко пресликување се изведува како од изразитата расчленетост на јазичните изрази за просторна локализација (со статус на протолокализација) така и од постулираниот принцип на наткатегоријалната локализација (со просторни, посесивни, временски, причински и други реализации), кој надвор од јазикот има потпора во рефлексот на когнитивната ориентација, утврдена во психологијата (Kimmel, van Olst, Oriebeke /eds/ 1979).

Со оглед на кажаното погоре, во рамките на дадената теорија различните односи меѓу семантичките категории се перципираат како локализации со различен степен на апстрактност, затоа што механизмот на објаснување на конкретнопросторните локализации

по правило е погоден за објаснување на семантичките појави засновани на непросторни локализации, и тоа не само тогаш кога непросторните локализации имаат просторна икониčnost туку и тогаш кога ја немаат, на пр. во системот на глаголските времиња во словенските јазици, каде што семантичката локализација (на пр. минатото е „зад“, а иднината е „пред“) има статус на теориски конструкт без просторна икониčnost во изразот.

Концептуалниот апарат на теоријата на семантичките локализации ги опфаќа поимите на ориентациската страна на локализацијата (на пр. интра- и екстралокализацијата, хоризонталната и вертикалната локализација, централноста и периферноста, проксималноста и дисталноста и др.), како и поимите што се однесуваат на насоченоста, како што е промената на местото во просторот (аблативност, адлативност, перлативност) или отсуството на насоченост (локативност).

Тој концептуален апарат опфаќа и некои други поими, на пр. елементарната ситуативна рамка на семантичката категорија на просторот (локализатор, објект на локализација и ориентир), центрифугалната и центрипеталната тенденција во дискурсот и во јазикот и др.

Принципите на теоријата на семантички локализации (чиј основи се дадени во Пипер 1977–1978, а во општи црти поексплицитно се изложени кај Píper 1997¹; 2001²; 2008; 2014) се совпаѓаат со некои од основните принципи на когнитивната лингвистика. Оттаму, разбирливо е теоријата на семантички локализации да се гледа и како теорија што е комплементарна на основите на когнитивната лингвистика (Војводић 1998: 212), односно како една од теориите на когнитивната лингвистика (Horecký 2000: 48). Од друга страна, посматрана во својата развојна линија, оваа теорија почнала да се обликува независно од когнитивната лингвистика, што посебно доаѓа до израз во трудот Píper 1984, посветен на психолингвистичките основи на опозицијата „внатре : надвор“, како можен конститутивен фактор на системот на семантичките категории (в. и Пипер 1986а, Píper 1988, а во вид на преглед – Пипер 2006).

Паралелно со постепеното изградување на оваа теорија доаѓала и нејзината примена. Тоа добило најразвиен облик во моделирањето на системот на заменските прилози и на заменските зборови воопшто, како зборови со категоријално значење, чиј систем, посматран во целина, претставува природен модел на системот на семантичките категории (Píper 1983; Пипер 1988). На иста теориска основа авторот ги гради и речиси сите подоцнежни граматички истражувања за српскиот и за другите словенски јазици, вклучувајќи го и македонски (Пипер 1986б).

Иако во трудовите во кои е развивана теоријата на семантичките локализации тоа обично не е истакнувано, таа теорија основно би можела да се посматра и како верзија на антропоцентричните гледишта на јазикот. Нејзините главни принципи се развиваат и се применуваат, во обем и облик соодветни на конкретните истражувачки цели, и во одделни трудови на други лингвисти, на пример, Antonić 2001; Манчић 2003; Попович 2003; Павловић 2004; Сегеди 2006; Станковић-Шошо 2006; Адамовић 2012; Меденица 2012; 2013; Николић 2014 и др.

Теоријата на семантичките локализации може да се примени, и се применува, во испитување на многу други јазични области – од моделирање на линеаризацијата на исказот, опишување на различни форми на деиксис и на синтакса на текстот (вклучувајќи ги анафората и катафората, определеноста и неопределеноста итн.) до појави што им припаѓаат на одделни семантички категории, на пр. (посесивност, персоналност, каузалност и др.).

Понатамошното испитување на нејзините експланаторни можности и примената на други знаковни системи не би го исклучила проширувањето на теоријата на семантичките локализации во една од епистемолошките теории (Piper 1988: 258), чиј експланаторен потенцијал не е омеѓен исклучиво со јазичните факти, туку зафаќа и во некои други семиотички системи.

Акустиката на просторот во јазикот се изразува како одек на просторната конфигурација во непросторните категоријални сфери (на пр. темпоралната, посесивната, каузативната и др.). Ехото на просторот во другите семантички и прагматички категории ја покажува нивната сличност со категоријалниот прототип, како и модификациите на тоа ехо што настанале поради природата на одделни категории на којашто некој просторен критериум се пренесува. Проучувањето на така сфатената акустика на просторот во јазикот е исто така важно за добивање на поцелосна слика за просторната димензија на јазичната слика на светот.

Метафоричкиот капацитет на одделни критериуми на јазичната сегментација на просторното искуство на колективот не е ист, како што се разликува и метафоричкиот капацитет на одделни просторни изрази, а и од едниот и од другиот зависи вкупната слика на просторот во јазикот.

Гравитацијата на просторот во јазикот, како вид центрипетални процеси во јазичното битие, се покажува во тенденциите, помалку или повеќе изразени во различните јазици, што повеќе апстрактни категоријални релации да се врзат за обрасци на конкретни просторни релации (на пр. системот на предлошко-падежните конструкции

со временско значење во словенските јазици), наспроти центрифугалната природа на јазичните тенденции одделни семантички категории да се конципираат и да се облечат во јазично руво на начин што главно нема формална врска и сличност со просторните изрази, дури ни тогаш кога не се исклучува успешна интерпретација со помош на металингвистички просторни изрази (на пр. системот на сложените реченици со темпорална клауза, степенувањето и др).

3. Како и во други словенски и многу несловенски јазици, категоријата на просторот во македонскиот јазик опфаќа комплексни потсистеми од јазични единици со различни нивоа, коишто се реализираат во сите реченични членови и кои ги наоѓаме речиси во сите видови зборови. Изразите со просторно значење, од коишто повеќето се одликуваат со релативно висока фреквентност, имаат голем семантички потенцијал за означување и на просторни и на непросторни релации.

Ова ѝ дава на категоријата на просторот посебен статус во системот на семантичките категории. Тој статус е во голема мера заснован на фактот дека основно својство на просторното значење е конкретноста на денотатите, што подразбира можност за нивно непосредно забележување и создавање. Конкретноста на односот многу често се подразбира како локализираност на еден објект во однос на другите (на пр. *Книгајта е на маса*), за разлика од другите видови конкретност, на пр. конкретност на односот меѓу посесорот и посесумот (на пр. *книгајта на неговитој брај*), конкретност на учесникот во говорната ситуација (на пр. *Таа му телефонира*), конкретност на односот меѓу целината и нејзиниот дел (на пр. *волатој на автомобилот*) и др. Конкретноста на учесникот во просторниот однос постои и тогаш кога еден од нив е осмислен не само како лице или како објект туку и како настан чии учесници се со конкретна природа, на пр. *йрошейка низ йаркој, конференција во Охрид, љубовта во Тоскана* и сл.

Просторните изрази означуваат просторни релации посматрани во нивната променливост (на пр. *Ленка оди во банка*), или непроменливост (на пр. *Ленка е во банка*). Значењето на движење, како промена на начинот на локализираност на еден објект во однос на друг, може да биде помалку или повеќе граматикализирано. Со терминот граматикализираност го нарекувам резултатот на граматикализацијата како процес на засилување на регуларноста на изразување на некое значење за широка(та) класа јазични единици.

Граматикализираноста на изразување на значењето на променливоста на просторниот однос во македонскиот јазик е најизразита кога станува збор за изразување на директивност на движењето и се сведува на три основни можности: оддалечување, приближување или пресечување на просторот на локализаторот. Овие елементарни значења на директивноста обично се означуваат со термините: аблатив-

ност (на пр. *Ленка си оди од ѝаркоѝ*), адлативност (на пр. *Ленка оди во ѝаркоѝ*) и перлативност (на пр. *Ленка оди низ ѝаркоѝ*), за разлика од локативноста како отсуство на директивност (на пр. *Ленка е во ѝаркоѝ*, или: *Ленка иџра во ѝаркоѝ*). Една од овие четири семантички компоненти е застапена во значењето на секој просторен израз во македонскиот, како и во кој било друг словенски јазик.

Ориентацискиот аспект на просторните релации во значењата на просторните изрази се покажува во такви специфичности на одредување на објектот на локализацијата со извесен локализатор за кои не е релевантна можната променливост на нивното место во просторот, туку е битен односот спрема некој трет просторен сегмент – ориентир, со кој се конкретизира релацијата меѓу објектот на локализацијата и локализаторот, на пр.: *Ана седи ѝред Ленка, Ана седи зад Ленка* и сл.

Соодветните категоријални значења во семантичките структури на просторните изрази се внатрешната или надворешната локализираност, хоризонталната или вертикалната локализираност и други.

Локализаторот, објектот на локализацијата и ориентирот се задолжителни елементи на ситуативната рамка на просторната локализација, при што истиот објект, во зависност од комуникативните потреби на говорникот, може да биде носител на различни функции. На пример, во синцирот на просторни локализации означени со реченицата *Ленка живее во сѝан број 2 на ѝрвиоѝ кайѝ во зџрадаѝа број 3 на улица Кочо Рацин* – ‘стан’ означува локализатор за објектот на локализација ‘Ана’, но во ситуацијата денотирана со таа реченица ‘стан’ е истовремено и објект на локализација за локализаторот ‘прв кат’ итн., а на сличен начин се организирани и верижните односи во непросторните локализации. На пример, во временската локализација: *Тие се сосѝанаа во ѝеѝокоѝ, во ѝрваѝа недела од јануари 2016 џ*. секој временски сегмент од ситуацијата означена со оваа реченица, освен првиот ‘средба’ и последниот ‘2016 година’, исто така има двојна улога во синцирот на дадените временски локализации.

Конфигурацијата на категоријата простор во природниот јазик се покажува со начинот на којшто просторот е расчленет со помош на просторните изрази во сликата на светот за тој јазик. Во различните јазици одделните просторни димензии се осмислуваат со различен степен на подробност и со различен степен на можност за означување на ист аспект на просторниот однос со различни јазични средства. На пример, во словенските јазици фронталниот простор (со значење предна или задна страна) јазично е порасцепкан отколку латералниот простор (со значење десна или лева страна), а значењето на локализираност на мало растојание може да се искаже со поголем број просторни изрази отколку значењето на локализација на големо растојание.

Именските групи со просторно значење во повеќето случаи се номинациски просторни изрази. Тие именуваат објекти што конституираат категоријална ситуација на просторна локализација, на пр. *африканскиџе слонове* (со значење ‘слоновите во Африка’ или ‘слоновите од Африка’), *бразилско кафе*, *лондонска маџла*, без граматички израз на просторниот однос.

Сразмерно помал дел од именските групи со просторно значење се деиктички просторни изрази, кои се одликуваат со помала или со поголема граматикализираност, а чија примарна функција е упатување на релацијата меѓу објектот на локализацијата, локализаторот и ориентиорот, на пр. *џоре, долу, десно, лево* итн.

4. Просторните изрази често биле предмет на проучување на материјал од одделни јазици, на контрастивен или на конфронтативен план, на споредбеноисториски или на типолошки план, како и во теориска светлина. За разлика од описот на некој потсистем за изразување на просторот во еден јазик, или споредување на ист јазичен потсистем во два или повеќе јазици, овде ја разгледуваме можноста за споредување на неколку сродни потсистеми во ист јазик, во овој случај македонскиот јазик, што досега не било направено во истражувањата за просторните изрази.

Квалитетот на споредувањето во голема мера зависи од изборот на основата за споредување, за што постојат повеќе можности (поподробно во: Пипер 1987; Piper 1991). При споредувањето на неколку или повеќе сродни потсистеми во истиот јазик, на пр. при споредување на просторните изрази со предлози, префикси, придавки или прилози, основата на споредувањето може да биде тоа што е заедничко за сите потсистеми кои се споредуваат. Во такви случаи основата за споредување претставува параметрички член на споредувањето,

Тргнувајќи од таква заедничка основа, можат да се издвојат специфичностите на одделните потсистеми што се споредуваат. На пример, за просторна локализација и со предлозите, и со префиксите, со прилозите или со придавките, еден од заедничките критериуми е разликување на локализација на горната или на долната страна на локализаторот (на пр. *над ѓрадоџ / џод ѓрадоџ, надѓради/џоџкоџа, наѓоре/надоџу, ѓорни/долни...*), но само за просторните прилози и придавки е релевантен критериумот на локализација според критериумот на дистанца во однос на горната страна на локализаторот (на пр. *ниско/високо, ниски/високи*) или дистанца во однос на долната страна на локализаторот (на пр. *џлиџко/длабоко, џлиџки/длабоки*). Затоа критериумот на локализација според горната или долната страна на локализаторот без значење на одмерување според дистанцата спаѓа во критериумите што се заеднички за сите потсистеми што овде се

споредуваат и припаѓа на основата на споредување на сите четири потсистеми, додека, пак, критериумот на локализација според дистанцата во однос на горната или долната страна е од потесна природа, па според него се издвојуваат специфичностите на два потсистема (прилошкиот и придавскиот) во споредба со другите два потсистема.

Таквото повеќеделно (во овој случај четириделно) споредување се сведува на утврдување на вкупниот систем на оние обележја што ги има барем во еден од потсистемите што се споредуваат, а во негови рамки и разликување на оние обележја што ѝ припаѓаат на основата на споредувањето, од оние што им се својствени само на некои или само на еден од нив. Сето ова го прави целиот опис поекономичен отколку ако секој од четирите потсистеми биде посебно опишан за да се пристапи потоа кон утврдување на сличностите и на разликите.

Системската природа на односот меѓу одделно разгледуваните просторни предлози, префикси, прилози и придавки е директна последица на системската природа на односот меѓу семантичките обележја што се вградени во нивната основа, односно меѓу критериумите според кои се уредени нивните меѓусебни односи.

Начелната специфичност на просторните придавки во споредба со предлозите, префиксите и прилозите е во тоа што овие придавки означуваат квалификација според видот на локализираност, а не самата локализираност, поради што се добиваат како одговор на прашањето *каков?* (на пр. *Каков е ѝоџокоѝ?* – Длабок.), или *кој?* (на пр. *На кој каѝ живееш?* – На ѝрви.).

5. Деиктичките просторни изрази во македонскиот јазик ги опфаќаат просторните изрази на субјективниот деиксис и просторните изрази на општиот деиксис.

Првите секогаш имаат за локализатор учесник во говорната ситуација (пред сè, говорникот), на пр. *ѝука*, *овде* ‘на местото каде што сум јас’, *ѝаму* ‘на местото што е далеку од мене’, *онаму*, *вamu*, *одовде*, *оѝѝаму* и сл., а вторите можат, но не мораат да упатуваат на таков локализатор, споредете: *далеку од мене*, како и *далеку од езеро-ѝо*. Просторните изрази за субјективен деиксис се заменски зборови и изрази (*овој*, *ѝука*, *ѝаму*, *на ѝоа месѝо* и сл.), чијшто најразвиен семантички потсистем го прават заменските прилози. Тие се монографски опишани (Пипер 1988) и овде нема да се разгледуваат.

Просторните изрази за општ деиксис ги опфаќаат потсистемите на предлози, на префикси, како и на незаменски придавки и прилози, кои, посматрани во целост, имаат повеќе заеднички особини, а земени одделно имаат и извесни специфичности.

На синтагматски план карактеристично е, пред сè, тоа што со именски групи со предлози со просторно значење задолжително се

именува не само ориентиорот туку и локализаторот (на пр. *Тие сегай̑ во авѝобус*, но не **Тие сегай̑ во*, туку *Тие сегай̑ внаѝре*), за разлика од речениците со просторни префиксални конструкции, во кои називот на локализаторот често може да се изостави (на пр. *Тие излеѝоа / Тие излеѝоа од кукаѝа*), а се изоставува, со можна поткрепа од контекстот, и во прилошки просторни изрази (споредете: *Тие сегай̑ внаѝре* и *Тие сегай̑ внаѝре, во ѝоѝла соба*) и во придавски просторни изрази (споредете: *Внаѝрешинаѝа ѝемѝераѝура се крева* и *Моѝорой̑ работѝи и внаѝрешинаѝа ѝемѝераѝура се крева*), кај кои е задолжително именување на објектот на локализација (овде е тоа – *ѝемѝераѝура*).

Освен тоа, синтагматски е релевантна можноста или неможноста на употреба на различни просторни изрази во иста реченица (споредете: *Бабай̑а ја ѝреминува улицай̑а // Бабай̑а оди ѝреку улицай̑а*), како и можноста или неможноста за употреба на граматички различни просторни изрази во иста синтаксичка позиција, што им е својствено на предлошко-падежните именски групи и на прилозите (на пр. *Тие сегай̑ во кукаѝа*, *Сегай̑ внаѝре*), или во различни синтаксички позиции, но со исто или слично значење [споредете: *Тој слуша далечни ѝласови*, *Тој (ѝи) слуша ѝласови(ѝе) од далечина*]. Поподробната споредба на македонските просторни изрази на синтагматски план во оваа пригода мора да се изостави, а главно внимание ќе се посвети понатаму на нивна споредба на парадигматски план.

6.1. На парадигматски план најопштата разлика во рамките на просторните изрази за општ деиксис се однесува на значењето на (1) непосредна локализираност или (2) посредна локализираност. Во првиот случај, во ситуација означена со исказ со просторно значење, ориентиорот е дел од просторот на локализаторот, на пр.: *Книѝаѝа е на масай̑а*, каде што *на* означува површина на локализаторот *маса*, а во вториот случај ориентиорот не е дел од просторот на локализаторот, на пр.: *Свеѝилкаѝа е над масай̑а*, каде што *над* означува простор што е одреден со горната страна на локализаторот *маса*, но не е негов дел. Разликувањето на непосредна или посредна локализираност (ориентиорот е/не е дел од локализаторот, на пр. *Децаѝа се во училиѝиѝеѝо* vs. *Децаѝа сѝојай̑ ѝред училиѝиѝеѝо*), претставува дистинкција релевантна и за префиксите (на пр. *Учениѝиѝе в-леѝоа в училиѝиѝе / Сонѝеѝо за-оѝаше зад ѝланинаѝа*) и за прилозите (на пр. *Таа седи внаѝре / Тој седи надовор*), за придавките (на пр. *внаѝрешен ѝриѝисок / надоворешен ѝриѝисок* итн.). Обете општи значења се застапени кај поголем број просторни изрази со потесни значења на начин што не е целосно ист во потсистемите на предлозите, префиксите, прилозите и на придавките.

6.2. Базичното значење на непосредна локализираност опфаќа значење на (1.1) локализираност со внатрешниот дел од локализаторот, или (1.2) локализираност со површината на локализаторот. Оваа

дистинкција е релевантна за потсистемите на предлозите (на пр. *во масаџа* / *на масаџа*), префиксите (на пр. *в-несе* / *на-несе*) и на придавките што означуваат истовремено и локализација и квалификација (на пр. *внатрешно оштетување* / *површинско оштетување*), но не и за прилозите, кај кои наспроти значењето на локализираност со внатрешниот дел на локализаторот (на пр. *внатре*) не постојат или се нетипични единици со значење на локализираност со површината, како кај предлозите, префиксите и придавките (споредете го, сепак, просторно-квалитативниот прилог: *површински*), а даденото празно место во системот на функционален план обично се компензира со адвербијална употреба на именската група со соодветно значење (на пр. *Бактериите се внатре* / *Бактериите се на површината на кожата*).

6.3. Некои просторни изрази со значење на локализираност со внатрешниот дел од локализаторот или со површината на локализаторот имаат можност за попрецизно именување на просторната релација, така што овде, во принцип, постојат три можности:

(1.1.1) општа внатрешна локализација, на пр. *Колиба во шумата*, (1.1.2) централна внатрешна локализација, на пр. *Насред село џаџан бие, коло се вие; Се собраа сред село; Направаја чешма сред двор*; споредете уште: *Колиба насред шумата* // *Колиба во средината на шумата* и (1.1.3) периферна внатрешна локализација, на пр. *Колиба на крајот од шумата*.¹

Како што покажува последниот пример, во потсистемот на просторните предлошко-падежни конструкции не постои посебен предлог со значење (1.1.3), туку соодветното значење се изразува со предлошки израз во чиј состав е фрагментизаторот *крај*, а аналогна можност постои и за значењето (1.1.2), при што се користи фрагментизаторот *средина*, на пр. *Колиба во средината на шумата*.

Кога е ориентир внатрешноста, во македонскиот јазик дистинкцијата локативност : адлативност не се изразува со именска група, туку со предикат, споредете: *Живее во својата кука* / *Оди во својата кука*, перлативното *низ* може да се однесува како на внатрешноста (*низ шумата*) така и на површината (*низ полејто*), а аблативното *од* може да се однесува или на внатрешноста (*од шумата*) или на проксималниот простор (*од прозорецот*).

Можноста за изразување на значењата централна внатрешна локализација и периферна внатрешна локализација не постои во префиксалниот систем.

¹ Во оваа пригода не може да се завлегува во случаите од периферната зона на предлошкиот систем какви што се предлошките изрази од типот *паралелно со*, *под прав агол во однос на* и сл., ниту во предлошки споеви, на пр. *за на џлажа*, структурно блиски на предлошките сложенки од типот *јомежу*, или српските *изнад*, *испод* и сл.

Во прилошкиот систем на македонскиот јазик соодветните значења наместо во форма на прилог (*центи́рално* и *бочно*) се искажуваат и со адвербијално употребени именски групи со фрагментизатори, на пр. *Салаѝа беше ѝолна. Тие имаа месѝа во срединаѝа.* или *Салаѝа беше ѝолна. Тие имаа месѝа оѝсѝрана.*

Просторните придавки, пак, имаат можност за изразување на значењата централна внатрешна локализација и периферна внатрешна локализација, како на пр. *Вие имаѝе центи́рални седишиѝа во салаѝа; Обновени се некои ѝериферни улици* и сл. Изборот на вакви придавски лексеми е одреден не само со нивното значење туку и со нивните колокациски својства, на пр. би бил тешко прифатлив или неприфатлив исказ од типот *?Имаѝе ѝериферни седишиѝа* ако се зборува за места во некоја просторија (но може: Вие имате странични седишта / бочни седишта).

6.4. Просторните изрази со значење на локализираност со површинскиот дел на локализаторот исто така имаат можност за попрецизно именување на просторната релација. Тука постојат три можности, аналогни на претходните: (1.2.1) општа површинска локализација, на пр. *Шишиѝо е на масаѝа;* (1.2.2) централна површинска локализација, на пр. предлошки изрази со фрегментизатор: *Тој сѝоеше на средина на иѝралишиѝеѝо; Одеше ѝо срединаѝа на улицаѝа;* или *Приѝиснеѝе во срединаѝа на конѝролноѝо ѝркало за да се зѝолеми сликаѝа;* споредете уште со предлог и со предлошки израз: *Шишиѝо е наспред масаѝа // Шишиѝо е во срединаѝа на масаѝа;* (1.2.3) периферна површинска локализација, на пр. *Шишиѝо е накрај масаѝа // на крајоѝ на масаѝа; Тие живеаѝ на крај село* и сл.

И овде, како и во периферна внатрешна локализација, во потсистемот на просторните предлошко-падежни конструкции не постои посебен предлог со значење периферна површинска локализација, туку соодветното значење се изразува со предлошкиот израз во чиј состав е фрагментизатор (обично *раб*), а аналогна можност постои и за значењето централна површинска локализација, при што и тука се користи фрагментизатор (*средина*), на пр. *Шишиѝо е во срединаѝа на масаѝа.*

Именските групи со предлози специјализирани за локализација со површина можат да означуваат локализација на отворен простор, на пр. *Требаѝе да мине ѝреку Самарија* (Лк 4,4); *Го видоа Исуса како оѝи ѝо мореѝо* (Лк 6, 19).

Бидејќи во стварноста има малку локализатори што по своите физички својства имаат облик на идеален локализатор, т.е. паралелопипед (Пипер 1977–1978), одн. протокализатор, на пр. *кутија*, *куфер*, *пакет* и сл., разликувањето на значењето внатрешност од значењето површина може да зависи како од физичките одлики на

предметот што се зема за локализатор така и од проценката на говорното лице дали тој локализатор се доживува повеќе волуменски или повеќе површински, споредете: *Децаџаа си иџрааџ во двороџ* vs. *Децаџаа си иџрааџ на ливага*. Со оглед на овој факт, просторот во македонската јазична слика на светот би можел поподробно да се испита и од гледна точка на типологијата на можните локализатори и објекти на локализација, што во ова предавање мора да се изостави.

Можноста за изразување значења на централна или периферна локализација не постои во префиксалниот систем, а во прилошкиот систем на македонскиот јазик соодветните значења наместо во форма на прилози можат да се изразат со адвербијално употребени именски групи со фрагментизатори, на пр.: *Тој седна на масаџа. Во срединаџа сџоеше ишше*, или: *Тој седна на масаџа. Тој ја сџави книџаџа насџрана*. Прилог што означува централна внатрешна локализација може во соодветен контекст да означува централна површинска локализација, на пр.: *Плошџадоџ беше џросџран, а на ценџрално месџо сџоеше еден сџоменик*.

7.1. Просторните изрази за посредна локализираност (ориентиранот не е дел од локализаторот) го опфаќаат значењето (2.1.) просторна локализираност според нивото на објектот на локализација во однос на локализаторот и значењето, (2.2.) просторна локализираност според квантитативниот критериум.

7.2. Првото од овие две (2.1) се остварува или како значење на (2.1.1.) хоризонтална локализираност, и тоа: (2.1.1.1.) општа (кој било локализатор освен страните на светот) или (2.1.1.2.) посебна хоризонтална локализираност според страните на светот, на пр.: *исџочен/зайаџен; северен/јужен, североисџочен/јуџозайаџен* итн.; или како значење на (2.1.2.) вертикална локализираност (на пр. *наџ/џод*).

Значењето (2.1.1.2.) во македонскиот јазик се изразува со предлошки изрази (на пр. *Селоџо се наоџа на исџок од Скоџје*), со прилози (на пр. *Селоџо се наоџа исџочно*) или со придавки (на пр. *Тие се населиле во исџочниџе обласџи / Тие џи населиле исџочниџе обласџи*).

Просторните изрази од типот хоризонтална локализираност означуваат или (2.1.1.1.1.) фронтална локализираност, на пр.: *џред кукаџа / зад кукаџа*, или (2.1.1.1.2.) латерална локализираност, на пр.: *лево од сџоменикоџ / десно од сџоменикоџ*.

7.3. Просторното значење фронтална локализираност, кога станува збор за (2.1.1.1.1.1.) локализираност со предната страна на локализаторот, го носат, пред сѐ, именските групи со предлозите *џред, сџроџи* (на пр. *Возачоџ сџои џред авџобусоџ; Сџуденџ седи сџроџи џрофесороџ; Банкаџа е сџроџи џошџаџа*), а кога станува збор за

(2.1.1.1.1.2.) локализираност со задната страна на локализаторот, таквото значење го носат, пред сè, именските групи со предлогот *зад* (на пр. *Банката е зад аџолои*; *Момчејто се сокри зад аџолои*).² Предната или задната страна на локализаторот може да биде негово инхерентно својство (локализатори од типот: човек, автомобил, кука итн.), кои некои локализатори ги немаат (на пр. чаша, топка, јајце). Затоа, на пример, реченицата: *Моливои е ипред чашаи* значи исто што и *Моливои е йомежу мене и чашаи*, затоа што кај локализатори од типот ‘чаша’, кои немаат инхерентна предна и задна страна, како предна страна се смета таа што е поблиску до говорното лице како посматрач, а како задна се смета онаа страна што е подалеку од него.

Ако локализаторот има инхерентна предна/задна страна, а интерпретацијата допушта потпора врз критериумот на посматрачот како задолжителен втор локализатор, исказите стануваат двосмислени, на пр.: *Туристии се фотиографирани ипред автобусои* може да значи или ‘... пред предната страна на автобусот’ или ‘...пред бочната страна од автобусот што е свртена накај посматрачот’ (Пипер 1977–1978).³

Просторните односи од типот локализираност со предната страна или со задната страна на локализаторот во македонскиот јазик се означуваат со предлози (како што е илустрирано со претходните примери), но и со префикси, прилози и придавки.

Можности за префиксално изразување на соодветните значења постојат, иако се скромни (на пр. *ипред-води*, *за-оџа*), додека, пак, поголеми се можностите при изразување на такви значења да се употребат придавки (на пр.: *ипредниие иркала*, *задниие иркала*, *ипрвиои ред*, *йоследниои ред*) и, посебно, прилози и прилошки изрази (на пр. *наипред*, *назад*, *од ипреднаи* *сйрана*, *бочно*, *однаипред*, *од зад* *џрб*).

Специфичноста на придавското означување на релациите (2.1.1.1.1.1.) и (2.1.1.1.1.2.) е во тоа што такви придавки, по правило, истовремено значат и позиција на некој дел од целината во однос на централниот дел на таа целина. Затоа со нив се означуваат локализации во кои локализаторот не е цел објект, туку е централен или

² Во именските групи со релативно малобројните именки што означуваат одредени објекти како локализатори (на пр. *волан*, *биро*, *маса*, *шанк*, *ијано*) предлогот *зад* означува работна страна на таквите објекти (на пр. *Возачои е веке зад воланои*), а не задната страна на локализаторот, иако некои од нив имаат и предна и задна страна (на пр. *шанк*), а некои имаат и предна и задна страна како две страни што се работни во различна смисла на зборот на пр.: *Госиинои сйои ипред шанкои* (‘испред шанка’), *Шанкерои сйои зад шанкои* (‘иза шанка’). Интерпретацијата во таквите случаи зависи од тоа што означува именката која се однесува на објектот на локализација и од тоа кое е вообичаено место на таквиот објект.

³ Поопширно за категоријата на посматрачот в. Болдырев 2000.

главен дел на објектот во однос на некој друг негов дел или некои други негови делови (на пр. *Ова куче има бели дамки на ѝпредниџе и на задниџе нозе*). Оваа семантичка специфичност можат да ја имаат и просторните прилози (на пр. *Ова куче има бели дамки и најпрег и назад*), но и не мора да ја имаат (на пр. *Таа седи најпрег, а џој одзади*).

7.4. Латералната локализираност (2.1.1.1.2.) го претставува значењето што во македонскиот јазик не може да се изрази ни со предлог ни со префикс, но што го имаат и прилозите (*лево/десно*) и придавките (*лев/десен*). Празното место во предлошкиот систем се компензира со употреба на предлошките изрази со прилози во својот состав (*лево од / десно од*, на пр. *Лево од училишџеџе е црквџа*).

Можностите за изразување на латералната локализираност во македонскиот јазик, како и во другите словенски јазици, се помали отколку кога станува збор за фронталната локализираност. Од ова може да се заклучи дека во јазичната слика на просторот не само што не постојат сите можности што начелно би можеле да се замислат (на пр. спирална траекторија на промена на местото во надворешниот простор) туку ни оние можности што постојат не се еднакво развиени во сродните јазични потсистеми на ист јазик, како што, впрочем, не се еднакво развиени ни во сродните јазици.

Во македонскиот јазик постои прилог за општа латерална локализираност - *бочно*, на пр. *бочно (Веџроџ удри бочно од кај езеро-џо* (ТРМЈ 1: 172) и *сџранично (Веџероџ дуваџе сџранично* (ТРМЈ 5: 585).

Во македонскиот, како и во другите словенски јазици, во микросистемот за хоризонтална локализираност едно од таквите сосем скромно присутни семантички можности е (2.1.1.1.3.) дијагоналната локализираност, таква каква што се остварува со прилогот *дијагонално* [на пр. *Банкаџа е сџроџи џоџџаџа, а музејоџ е дијагонално*; *Тој седна сџроџи вујко(џо), а џаа седеше дијагонално*], чија употреба во македонскиот јазик не е честа, како ни во другите словенски јазици.

7.5. Значењето (2.1.2.) на вертикална локализираност со оглед на тоа дали е ориентирот одреден со (2.1.2.1.) горната страна на локализаторот (на пр. *Наг ѓрадоџ леџа авион*) или со (2.1.2.2.) долната страна на локализаторот (на пр. *Под ѓрадоџ џече рекаџа*), може да биде изразено како со предлози (*врз, наг, џод, од џод*) така и со префикси (на пр. *наг-ѓради, воз-несува, с-лезе; џод-влекува* и сл.), или со прилози (на пр. *Аџинисџоџ сеѓа е ѓоре, на врвоџ; Сџелеолоџоџ е долу, во јамаџа*) или со придавки (на пр. *Горниоџ слој на изолација е разниџан, а средниоџ и долниоџ слој не е*).

Придавките за означување локализираност со горната или со долната страна на локализаторот можат, во зависност од лексичкиот

состав на синтаксичкиот модел во кој се употребени, да означуваат позиција на некој дел од целината во однос на централниот дел од таа целина (како во претходниот пример). Со други зборови, со нив се означуваат локализации во кои локализаторот не е цел објект, туку локализатор е централниот или главниот дел од објектот во однос на некој друг негов дел или некои други негови делови (на пр. *На жорниот кај нема вода, а на долниот кај има*), аналогно на придавките со значење на фронтална локализираност (в. т. 7.3.). Ова семантичко својство можат да го имаат и просторните прилози за вертикална локализираност (на пр. *Појоре немаат вода, а ја имаат долу*), што не е задолжително (на пр. *Горе лејта авион; Нуркачот беше уише долу; Му одговори Исус и рече: „Висшина, висшина ти велам: ако некој не се роди одозгора, не може да го види царството Божје*. Лк 3, 3; и сл.).

8.1. Просторните изрази за надворешна локализираност ги опфаќаат и значењата за (2.2.) просторна локализираност според квантитативниот критериум, и тоа (2.2.1.) според број, или (2.2.2.) според степен.

8.1.1. Во првиот случај (2.2.1.) релевантен е или (2.2.1.1.) бројот на локализатори, на пр. *меѓу, йомеѓу* (локализираност со помош на најмалку два локализатора, на пр. *Наставничот сјоу меѓу учениците*), или (2.2.1.2.) бројот на страните на локализаторот што учествуваат во локализацијата, на пр. *Учениците сјојат околу наставничот*. Претходните два примера покажуваат дека предлозите *меѓу* и *околу* имаат значења што допуштаат формирање реченици во конверзивен однос, бидејќи тие и таквите реченици имаат исто денотативно значење, а спротивни сигнификативни значења.

Критериумот (2.2.1.1.) важи и за префиксите (на пр. *меѓуградски, меѓукај, меѓурек*), и за прилозите (на пр. *Тој седеше на левата страна, тaa од десно, јас седнав йомеѓу*) и за придавките (на пр. *Средниот слој беше најдебелата изолација*). Во префиксалниот систем се издвојува префиксот *раз-/рас-* не само по тоа што не постои соодветен предлог во предлошкиот систем туку и по специфичното значење, имено, тој префикс бара плуралитет на објектот на локализација, на пр. *Децата се разделија*, но не **Деците се раздели*.

8.1.2. Во вториот случај тоа е (2.2.2.) локализација со оглед на степенот на растојанието меѓу локализаторот и објектот на локализација (на пр. *во близина на реката / далеку од реката*), што може да биде (2.2.2.1.) општа степенувана локализација, и тоа како (2.2.2.1.1.) проксимална локализација така и (2.2.2.1.2.) дистална локализација, на пр. *во близина на училиште / далеку од училиште*; или (2.2.2.2.) посебна степенувана локализација (вертикална локализација), како (2.2.2.2.1.) растојание од горната страна на локализаторот, на пр. *ви-*

соко/ниско, или (2.2.2.2.2.) растојание од долната страна на локализаторот, на пр. *длабоко/џлиџко*.

Во предлошкиот систем на македонскиот јазик постојат неколку предлози и предлошки изрази за просторна проксималност [на пр. *џокрај, крај, кај, џри, блиску до, во близина (на)*, аблативното *од*, адлативното *до*, но не и за перлативно значење, како на пр. рус. *Мимо*], а со значење на проксимална локализираност се користи и предлошкиот израз *недалеку од*. Специфичноста на именските групи со предлошкиот израз *џо должинаџа на* е во двојното степенување: од една страна, тоа е значењето на проксималност, а од друга, тоа е задолжителното значење на големо растојание меѓу граничните делови на локализаторот (на пр. *Цвекиња расџаџ џо должинаџа на оџрадаџа*).

Во македонскиот јазик нема предлози за просторна дисталност, туку тоа значење обично се изразува со предлошкиот израз *далеку од*, споредете: *Тој живее во близина на нас / Тој живее далеку од нас*.

И во другите словенски јазици, а и во многу несловенски, формите за изразување на просторна проксималност се поразновидни отколку формите што изразуваат просторна дисталност, што е можеби јазична универзалија, чие објаснување би било во фактот дека когнитивните активности на човекот (вклучувајќи ја и просторната локализација) се насочени повеќе на она со што човекот е непосредно опкружен во секојдневниот живот отколку на оддалечени објекти и случки.

Критериумот (2.2.2.1.1.) во македонскиот јазик важи и за префиксите (на пр. *џриџе: Мноџумина ја џосакувааџ. но никој не смее да џ џриџе*), прилозите (на пр. *џаа живееше блиску*) и придавките (на пр. *ближен: селаниџе од ближноџо село*).

8.1.3. Вертикалната локализираност со значење на проксималност или дисталност е исклучена за македонските просторни предлози, префикси и придавки, како што е, впрочем, и во другите словенски јазици, а вообичаена е за просторните прилози, како во случајот на локализација со горната страна на локализаторот (*ниско/високо*) така и во случајот на локализација со долната страна на локализаторот (на пр. *џлиџко/длабоко*).

За разлика од просторните прилози што означуваат проксимална или дистална локализација, придавките со соодветно значење (*висок, низок, длабок, џлиџок*) изразуваат, пред сѐ, квалификација во врска со локализацијата, а не самата локализација, што го покажува податокот дека доаѓаат како одговор на прашањето *каков?* (в. т. 4)

Фактот дека просторните прилози и придавки со значење на општа или вертикална дистанца означуваат степен на растојание меѓу објектот на локализацијата и локализаторот, им овозможува на тие

прилози и придавки, по правило, да имаат облици на компаратив и на суперлатив (на пр. *далеку* – *йодалеку* – *најдалеку*; *далечен* – *йодалечен* – *најдалечен*), што го немаат другите просторни изрази, а ги немаат ни сите просторни прилози и придавки за степенување на просторното растојание (на пр. *йериферен*).

9.1. Просторните предлози, префикси, прилози и придавки можат да имаат и значење на (3) општа екстралокализираност, што во македонскиот јазик обично се изразува со предлозите *кон*, *надвор од*, на пр. *Авионоѝ лейѝа кон Скопје*, *Тоѝкаѝа е надвор од ѝереноѝ*, *Нивнаѝа кука е надвор од ѝрадоѝ*; со префиксот *вон-* (на пр. *вонземски*), со прилозите или со предлошкиот израз *надвор*, *однадвор* (на пр. *Надвор кучеѝо лае*, *Надвор доаѝа мирисоѝ на мореѝо*; *Одлична финѝа во домоѝ да си ѝуѝѝѝѝе дневна свеѝлина однадвор*) или со придавката *надворешен* (на пр. *се крева надворешнаѝа ѝемѝераѝура*).

Во групата на просторните изрази со значење на општа екстралокализираност во некои случаи може да постои семантичка издиференцираност спрема типот на директивностa (в. т. 10), на пр. *Тие се надвор* (локативност), *Тие одаѝ надвор* (адлативност), *Тие влеѝле во собаѝа од надвор* (аблативност).

9.2. Со потсистемите на македонските просторни предлози, префикси, прилози и придавки структурно и функционално е најсроден потсистемот на именките и на именските изрази што означуваат категоријални типови на просторни ориентири (на пр. *внаѝреѝностѝ*, *висина*, *глубочина*, *на леваѝа сѝрана*, *на ѝорнаѝа сѝрана* и др.). Како што се гледа од посочените примери, дел од тој потсистем се именските фрагментизатори. Некои од нив го удвојуваат значењето на предлогот (споредете: *во внаѝреѝностѝа на моѝороѝѝ* и *во моѝороѝѝ*), или изразуваат исто или слично значење како и просторните изрази со прилози (споредете: *на ѝолема височина* и *мноѝу високо*), или со придавките (споредете: *йоврѝински рабоѝѝи* и *рабоѝѝи на йоврѝинаѝа*). Системот од именски изрази со значење на просторни ориентири, во целина посматран, не е структуриран на сосем ист начин како предлозите, префиксите, прилозите и придавките, иако покажува висок степен на сличност со нив.

9.3. Во македонскиот јазик, како и во другите словенски јазици, покрај просторните прилози, придавки, предлози и префиксни изведенки (на пр. Lunt 1952; Конески 1967; Topolińska 1999; Минова-Гуркова 2000; Friedman 2001; Никодиновска 2001; Панчевска 2002, 2006; Миленковска 2003), значајно место во изразувањето на просторните значења во зборообразувачкиот систем имаат *nomina loci*, на пр. *иѝралиѝѝѝе*, *рабоѝѝилница*, *чекална...*, а во лексичкиот систем имаат глаголите на движење, на пр. *оди*, *носи*, *леѝа*, *се оддалечи*, но и во едниот и во другиот случај не постои изразена основа за спореду-

вање на тие системи со просторните прилози, придавки, предлози и префикси, кои, генерално, поинаку се организирани.

Зборообразувачката регуларност на именските изведенки за место во македонскиот јазик не е висока, а во потсистемот на глаголите на движење нема граматикализираност ни толку колку што ја има, на пример, во рускиот јазик, каде што глаголите на движење од типот *идѝи/ходѝиѝ* се одликуваат со регуларност на односите, но таа е ограничена на релативно мал број лексички парови и затоа е слабо граматикализирана, поради што глаголите на движење во рускиот јазик претставуваат лексичко-граматичка, а не граматичка категорија.

Улогата на глаголите на движење во просторната димензија на јазичната слика е предмет на посебно исцрпно истражување (Solecka 1983).

10. Како што беше речено (т. 3), семантичките структури на просторните изрази се одредени, од една страна, со обележја што се однесуваат на статичко-ориентациониот аспект на просторните релации (т. 3–8), а од друга страна, со обележјата што ја одразуваат кинетичко-директивната страна на просторната релација. Според критериумот на директивност, сите просторни изрази се двојно определени: или задолжително го имаат даденото значење (аблативност, адлативност, перлативност), или го немаат (локативност). Бидејќи првите три случаи се однесуваат на насочена промена на местото во просторот, односите меѓу тие значења во поголем број од словенските јазици се уредени на следниов начин: 1. директивност: 1.1. надворешна или гранична: 1.1.1. аблативност, на пр. *излезе од кукаѝа, ѝаѝа од масаѝа*, 1.1.2. адлативност, на пр. *Влеѝува во кукаѝа, Го сѝава на маса*, 1.2. перлативност како внатрешна или линеарна директивност, на пр. *Таа ѝоминува низ кукаѝа, Тој скокна над ѝоѝокоѝѝ, Оди низ ѝоле*; 2. локативност (= недирективност, на пр. *Таа рабоѝи во кукаѝа, Книѝаѝа е на маса*).

Директивните значења во својата основа се фазни значења во ситуација на промена на местото во просторот: аблативност се однесува на почетокот, адлативност на завршетокот, а перлативност на самиот процес на движење од почетната кон завршната точка. Локативност не исклучува промена на местото во просторот (на пр. *ѝрчање во месѝо*), но не значи директивност.

Во македонскиот јазик, за разлика од повеќето словенски јазици, освен балканските словенски јазици, адвербијалната дистинкција адлативност/локативност многу избледела и е потисната во доменот на предикатот, односно на неговата лексичка содржина, споредете: *Оди во банкаѝа / Рабоѝи во банкаѝа; Нашеѝо куче избеѝа надвор / Нашеѝо куче сѝе надвор*.

Освен тоа, во македонскиот јазик, како и во повеќето словенски јазици, перлативноста исчезнала од прилошкиот систем (споредете ги полските *ktorędy*, *tędy*, *owędy* или српските *овуда*, *туда*, *онуда*, наспроти отсуството на таква прилошка специјализација во македонскиот, каде што перлативното значење не се искажува со посебен прилошки адвербијал, туку истиот прилог се употребува и во перлативните и во локативните изрази, а основната семантичка разлика на овој вид ја носи, пред сè, лексемата во предикатот, споредете: *Тој йомина тудка*; наспрема *Тој чекаше тудка* или *Тој замина таму* / *Тој чекаше таму* итн.

Во македонскиот јазик просторните предлози имаат најшироки можности за изразување на дадените општи значења, но немаат можност во своите семантички структури да комбинираат кое било значење со ориентациски аспект на просторниот однос со кое било значење на директивен аспект во просторниот однос. На пример, истиот предлог *меѓу*, кој секогаш има значење на локализираност со помош на најмалку два локализатора, може, во зависност од контекстот, да учествува во изразување како на локативност (на пр. *Таа седи меѓу браќињ и сестрањ*), на адлативност (на пр. *Таа седна меѓу браќињ и сестрањ*), и на перлативност [на пр. *Таа йомина (йо)меѓу браќињ и сестрањ*].

Во македонскиот јазик некои просторни предлози се исклучиво аблативни (на пр. *со*, *од*), некои се исклучиво адлативни (на пр. *до*, *кон*), некои се перлативни (на пр. *ипреку*, *низ*, *низводно*), но постои тенденција на губење на специјализираноста на одделни предлози за изразување на одделни директивни значења, така што многу предлози учествуваат, во зависност од контекстот, во изразување како на локативноста така и на некој вид директивност, најчесто адлативна (како што го илустрираат тоа споменатите примери со предлогот *меѓу*).

Слично се организирани значењата на просторните прилози во македонскиот јазик, со таа главна разлика што прилошката перлативност во прилошкиот систем не е застапена.

Специфичноста на македонските просторни префикси е во тоа што секогаш изразуваат некое директивно значење (споредете: *влезе*, *излезе*, *ипрелева*, *ипролеџа* и сл., в. Mitrović 1990), а префиксалните изведенки од основи што не означуваат движење почесто не изразуваат просторни значења, туку преносни значења, на пр. *ипрејсегаџел* не значи 'тој што седи пред некој или нешто', *засега* не значи задолжително 'место од нечија задна страна', *йодложи* не значи само и секогаш 'стави од долната страна на нешто' итн.

Просторните придавки во македонскиот јазик, за разлика од предлозите, префиксите и прилозите, најчесто имаат локативно зна-

чење ‘што се наоѓа ...’, на пр. *внатрешниите орѓани*, *предниите редови*, *горниите каиџови* и сл. Поретки се примерите кога просторната придавка има директивно значење, како што тоа можат да го изразат придавките за страните на светот, на пр. *источниот ветер* е ‘ветер што доаѓа од исток’, значи со директивно, а потесно – со аблативно значење.

11. Конфигурацијата на просторот во јазикот се покажува со начинот на кој се сегментира просторното искуство на јазичниот колектив со значењата на просторните изрази, па, на пример, за говорните претставници на некои дагестански јазици локализацијата по вертикала е повеќе релевантна отколку за претставниците на некои други јазици, додека, пак, на пример, за говорните претставници на српскиот јазик прасловенскиот глагол **hoditi*, како промена на местото во просторот, во голема мера е потиснат од глаголот **laziti* – со значење промена на местото во просторот што се остварува со напор (можеби поради релјефот), споредете: срп. *улазити*, *излазити*, *прилазити* (Piper 1997: 5), а нешто помалку тоа го гледаме и во македонскиот јазик, на пр. *влеѓува*, *излеѓува*, но: *приоѓа*, рус. *входити*, *выходити*, *подходити* итн.

Значењето на некој аспект на просторниот однос во вкупната јазична слика на светот се покажува и на разни начини, од кои некои овде можат да бидат само споменати.

Еден од нив е статусот на одделните просторни обележја во системот на кој му припаѓаат. Имено, базичните семантички обележја на просторните изрази, кои се во основата на хиерархиски организираниот систем на кој му припаѓаат, повеќе се застапени во структурите на одделни единици отколку терминалните обележја. На пример, значењето надворешна локализираност, поради својата системска широка застапеност, е позначајно за вкупната јазична слика на просторот од, на пример, значењето на дијагонална локализација, кое има сосем периферен статус во просторната димензија на македонската и, воопшто, на словенската јазична слика на светот.

За подобро разбирање на статусот на категоријата простор во природниот јазик може да придонесе проучувањето на степенот на сродност меѓу категоријалната семантика на просторот и категоријалната семантика на формата. Имено, суштината на значењето на формата (на пр. *висок*, *низок*, *широк*, *тесен*, и сл.) е во локализацијата и на еден граничен дел од објектот спрема неговиот спротивен граничен дел и квантификацијата на растојание. На пример, *висок* ‘со големо растојание меѓу крајните точки по вертикала’, *низок* ‘со мало растојание меѓу крајните точки по вертикала’ и сл., затоа што концептот на формата во својата основа е внатрешна просторна локализација, но таа јазично се осмислува како квалитет (а не како просторна рела-

ција), што го покажува фактот дека се добива како одговор на прашањето *каков?*

Значењето на категоријата простор во вкупната јазична слика на светот се покажува и со степенот на фреквентност на просторните изрази во целина, како и на одделните просторни изрази, што ја покажува нивната комуникативна потреба, а со тоа и значењето што ѝ го дава дадениот јазичен колектив на одредена страна од просторниот дел на стварноста.

Посебно значење за поцелосно согледување на местото на просторот во јазичната слика на светот има асоцијативниот потенцијал на просторните изрази во целина и на одделните просторни изрази во системот на вербалните асоцијации на некој јазик. Структурата на асоцијативните мрежи на просторните изрази во ист јазик или во различни јазици може да покажува помал или поголем степен на структурни сличности и разлики, кои се условени од географското, историското, општественото, културното и друго искуство на даден јазичен колектив. На пример, за некои говорници на македонскиот јазик вербалниот стимул *далеку* може да има реплика-асоцијатив *Австралија*, што не може да се очекува во вербалните асоцијации на жителите на Австралија (в. за српски јазик: Пипер, Драгићевић, Стефановић 2005; Драгићевић, Пипер, Стефановић 2011). Соодветни проучувања на вербалните асоцијации на македонскиот јазик би можеле да бидат предмет на идни истражувања.

Бидејќи вербалните асоцијации претставуваат еден аспект на повеќестраната природа на јазичните концепти, заедно со другите одлики на концептите: лексичко-семантички, граматички, паремиолошки, фразеолошки, стилистички итн., покомплетен увид во јазичната слика на категоријата на просторот во некој јазик би барал и исцрпен опис на неговата просторна концептосфера, што сè уште не е направено за ниту еден словенски јазик.

Иако одделни аспекти на категоријата простор во македонската јазична слика на светот досега нееднакво се проучени, сè појасно се назира нејзината вкупност, како и патиштата што водат кон нејзин исцрпен опис и објаснување.

Превод на македонскиот јазик: д-р Веселинка Лаброска

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Адамовић 2012: Мирјана Адамовић, Просторна значења придева *верхний/горњи – нижний/доњи* у руском и српском језику. *VII Међународни симпозијум Досијегнућа и њерсејективне конфронтиационог ипроучавања руског и дружих језика*. Ур. Вера Белокапић–Шкунца. – Београд: Славистичко друштво Србије, 2012, 205–213.

Болдырев 2000: Н. Н. Болдырев. Отражение пространства деятеля и пространства наблюдателя в высказывании. *Логический анализ языка. Языки ипросирансйв*. Москва, 2000, 78–83.

Војводић 1998: Дојчил Војводић: Predrag Piper, *Jezik i prostor*, Beograd: Cigoja štampa (Biblioteka XX vek, 91), 1997. *Јужнословенски филолог LIV*, 1998, 204–213.

Ѓуркова-Минова 2000: Лилјана Ѓуркова-Минова. *Синтијакса на македонскиот ситандарден јазик*. Магор: Скопје, 2000.

Драгићевић, Пипер, Стефановић 2011: Рајна Драгићевић, Предраг Пипер, Марија Стефановић, *Обрајни асоцијативни речник српског језика. Део 2, Од реакције ка ситимулусу*. Београд: Београдска књига, Службени лист, 2011.

Конески 1967: Блаже Конески. *Грамајтика на македонскиот лијтературен јазик*. I и II. Скопје: Култура, 1967.

Манчић 2003: Зорица Манчић, *Предлози који означавају ипросиорне односе у шведском језику и њихови еквиваленции у српском: мајиситарски рад*. Београд: Филолошки факултет, 2003.

Меденица 2012: Лука Меденица, Просторна локализација незаменичким прилозима у руском и српском језику. – *Зборник Мајишце српске за славистику* 81, 2012, 217–228.

Меденица 2013: Лука Меденица, Локальное наречие мимо в русском языке и его эквиваленты в сербском языке. – *Проблемы концейтуализации дейсивиельности и моделирования языковой картины мира*, 6. Москва, Архангельск, 264–269.

Миленковска 2003: Соња Миленковска, Синтаксички и семантички статус на просторната определба во македонската и полската реченица. – *Studia Linguistica Polono–Meridianoslavica*, 11, 2003, 83–89.

Никодиновска, Радица, Просторни метафори во италијанскиот и во македонскиот јазик. – *Семинар за македонски јазик, лијатура и култура: Научна дискусија* 27, 2001, 177–185.

Николић 2014: Марина Николић, *Кашеџорија сџејена у српском језику: сложена реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014.

Павловић 2004: Слободан Павловић, Просторни прилози у старосрпским повељама и писмима. – *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику* 47, 1–2, 2004, 215–232.

Панчевска 2002: Ангелина Панчевска: Пространствена ин-формација изразена со заменки и членски морфеме (во македонскиот и полскиот јазик). – *Славистички сџудии* 10, 2002, 317–327.

Панчевска 2006: Ангелина Панчевска: Категорија простор во балканските јазици (македонски и албански). – *Балканска слика на свеџој*. ред. Ката Кулавкова. – Скопје: МАНУ, 2006, 497–503.

Пипер 1977–1978: Предраг Пипер, Обележавање просторних односа предлошко–падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику. – *Прилози ѓроучавању језика*, 1977–1978, 13/14, 1–51.

Пипер 1986а. Предраг Пипер. В трехмерном пространстве языкознания и за его пределами. – *Язык и кулџура: факџиы и ценностии: в честџ академика Ю. С. Сџејанова*. Москва, 1986, 120–128.

Пипер 1986б. Предраг Пипер, Прилозите со пространствено значење во македонскиот јазик. – *Литџературен збор* 30, 2, 3–13.

Пипер 1987: Предраг Пипер, О семантичкој основи поређења сродних језика. – *Семинар за македонски јазик, литџература и кулџура : научна дискусија* (Скопје). – 13 (1987), 49–56.

Пипер 1988: Предраг Пипер, *Заменички ѓрилози у српскохрватском, руском и ѓолском језику (семантичка сџудија)*. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1988.

Пипер 2006. Предраг Пипер, О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. *Когнитивнолингвистичка ѓроучавања српског језика*. Ур. Предраг Пипер. – Београд: САНУ, 7–47.

Пипер 2008. Предраг Пипер, Граматика границе. *Јужнословенски филолог: У част академика Милке Ивић* 64. 307–322.

Пипер, Драгићевић, Стефановић 2005: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, *Асоцијативни речник српског језика*. – Београд: Београдска књига, Службени лист, Филолошки факултет.

Пипер 2014: Предраг Пипер, О простору у српској језичкој слици света. – *Slavistična revija*, letnik 62/2014, št. 3, julij–september, 277–294.

Попович 2003: Людмила Попович. Семантическая структура метатекстуального хронотопа. – *Зборник Майице српске за славистику* 63. 177–200.

Сегеди 2006: Ксенија Сегеди. Приставки с пространственным значением в русинском и русском языках. – *Мова и култура: Сборник работ с 14 Международной научной конференции*. Киев: Институт филологии КНУ им. Т. Шевченка, Инст. мовознав. им О. О. Потебни НАН Украины, Инст. псих. им Г.С. Костюка АПН Украины, Видавничий дім Дмитра Бураго. Выпуск 8, часть II, Т. 5. 166–171.

Станковић–Шошо 2006: Наташа Станковић–Шошо, *Тојос љуџа у српској народној бајци*. – Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 2006.

Antonić 2001: Ivana Antonić, *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Friedman 2001: Victor Friedman, *Macedonian*. SEELRC, 2001.

Horecký 2000: Jan Horecký, Teória sémantickej lokalizácie. [Piper, P.: Jazyk i prostor. Beograd 1997.] – *Jazykovedný časopis* 51. 46–48.

H. D. Kimmel, E. H. van Olst, J. F. Oriebeke (eds.) 1979. *The Orienting Reflex in Humans*. – Hillsdale: Erlbaum, 1979.

Lunt 1952: Horace Lunt, *Grammar of the Macedonian literary language*. Skopje, 1952.

Mitrinović 1990: Vera Mitrinović, *Poljski glagolski prefiks prze– i njegovi srpskohrvatski ekvivalenti pre– i pro–*. – Beograd: Naučna knjiga, 1990.

Piper 1983: Predrag Piper, *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*. – Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti, 1983.

Piper 1984: Predrag Piper, O psiholingvističkim osnovama opozicije *unutra/spolja* kao mogućeg konstitutivnog faktora sistema semantičkih kategorija. – *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije* 7–8. 283–291.

Piper 1988: Predrag Piper, Language in space and space in language. *Yugoslav General Linguistics, Selected, edited, and introduced by Milorad Radovanovic*. – Amsterdam: John Benjamins. 241–263.

Piper 1991: Predrag Piper, Tertium comparationis u konfrontativnim i tipološkim opisima slovenskih jezika. *IV simpozijum Kontrastivna jezička istraživanja: Novi Sad, 8. i 9. decembar 1989: zbornik radova*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 15–23.

Piper 1997: Predrag Piper, *Jezik i prostor*. – Beograd: Biblioteka XX vek. (2001²)

*Solecka*1983: Kazimiera Maria Solecka, Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim. – *Uniwersytet Śląski*, 1983.

Topolińska, Zuzanna. *Język, człowiek, przestrzeń*. – Warszawa, Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, 1999.

Predrag PIPER

THE SEMANTIC CATEGORY OF SPACE IN MACEDONIAN LANGUAGE

Summary

The paper deals with the configuration of the semantic category of space in the linguistic picture of the world verbalized and grammaticalised in the the subsystem of prepositions in contemporary standard Macedonian as compared to prefixal compounds, adverbs and adjectives of spatial relations. This paper also discusses the question of comparing structurally related subsystems in the same language.

Keywords: Macedonian language, spatial expressions, prepositions, prefixal compounds, adverbs, adjectives, intralinguistic comparison.

Маруја ГОРЃИЕВА-ДИМОВА

НОВИОТ ИСТОРИЦИЗАМ: МЕЃУ ИСТОРИЧНОСТА НА ТЕКСТОВИТЕ И ТЕКСТУАЛНОСТА НА ИСТОРИЈАТА

Истóриски контéкстуализации на новиот истóрицизам

Новиот историцизам (New Historicism) е изворно американска книжевнотеориска школа, создадена на калифорнискиот универзитет Беркли во раните 80-ти години од XX век и особено актуелна во книжевните проучувања од 90-тите години.¹ Како реакција на формалистичките и текстовноцентрираните интерпретации на книжевноста/книжевните текстови, новиот историцизам настапува по неколкудецениското владеење на аисториски ориентираната книжевна наука. Синтагмата „нов историцизам“² во книжевната теорија ја промовира Стивен Гринблат во студијата *Формите на моќ и моќта на формите* во ренесансата, објавена како воведник во специјалното издание (петнаесеттиот број) на списанието *Genre* (1982). Подоцна тој синонимно ги употребува и синтагмите „поетика на културата“ (Poetics

¹ Новиот историцизам, заедно со културалниот материјализам (Cultural materialism), кој се јавува во британската универзитетска средина, до крајот на XX век претставуваат две во основа блиски теориски ориентации, кои во голема мера ќе ги обноват историските проучувања на книжевноста.

² Но, оваа синтагма има подолга традиција на употреба во различни контексти: во книжевноестетичките студии терминот првпат го воведува Весли Морис во студијата *Towards a New Historicism* (1972), додека во ренесансните студии поимот го воведува Мајкл Меккенелс во студијата *The Authentic Discourse of Renaissance* (1980).

of Culture), т.е. „културална поетика“ (Cultural Poetics),³ чија цел е „проучување на колективното создавање на различни културални практики и истражување на односите меѓу нив“ (Гринблат 1988, 5). Списание *Representations* (основано во 1983 година), кое Гринблат го уредува десетина години, претставува главно гласило на оваа школа, чии претставници доаѓаат од различни универзитетски центри. За Гринблат и неговиот круг од Беркли (Луис Монтроуз, Кетрин Галагер, Џин Хауард, Џоел Финеман) ренесансната драма (првенствено опусот на Шекспир) претставува истражувачки приоритет, иако нивните толкувачки модели апликативно се верификувани и врз поезијата од епохата на англискиот романтизам, од страна на Џером Макган, Марџори Левинсон, Дејвид Симпсон.

Теориско-методолошката позиционираност на новиот историцизам

Со оглед на својата предметна и методолошка отвореност, т.е. отсуството на фиксирана методологија и кохерентна теорија, новиот историцизам е афирмиран и перципиран како интерпретативна стратегија или како теориска практика, втемелена врз низата од конкретни истражувања и толкувања, создадени врз искуствата на современата теорија, што имплицира еден еклектички, интердисциплинарно заснован теориско-методолошки комплекс. Впрочем, и самиот Гринблат констатира дека новиот историцизам треба да се „ситуира многу повеќе како практика, одошто како доктрина“ (1987, 3).⁴ „Не може да има никаков прогрес во методолошките проблеми без целосно потопување во практиката и тоа потопување за нас не е фундаментално колаборативно: тоа е упорно, приватно, индивидуално, опсесивно, осамено“ (Гринблат/Галагер 2000, 18). Според Луис Монтроуз, хетерогеноста на критичките практики на новоисторичарите го оневозможува нивното обединување во единствена „интелектуална и институционална програма околу која сите се согласуваат“, во „систематична и авторитативна парадигма на интерпретација на ренесансните текстови“ (2003, 111). И Харолд А. Визер го дефинира новиот историцизам како „фраза без адекватен референт“, како „низа од индивидуални потфати“ што резултира со „непостоењето ригидни и конечни процедурално-методолошки ограничувања“ (1994, 1). Во поширока смисла, новиот историцизам се позиционира како метатеориски комплекс,

³ Тоа е насловот и на едно од неговите најважни предавања одржано на Универзитетот во Западна Австралија (4.9.1986).

⁴ Впрочем, оваа теориско-методолошка хетерогеност се манифестира и во рускиот формализам, кој, наспроти новиот историцизам, се јавува како реакција на „старите книжевни историчари“.

со оглед на тоа што преку сопствената „методолошката самосвест“ ја „еродира цврстата основа и на критиката и на книжевноста“, стремјќи се кон „поставување прашања не само за сопствените методолошки премиси туку и за туѓите“ (Гринблат 1982, 2). Новоисторицистичкиот однос кон теоријата во континуитет останува амбивалентен и динамичен, однос на селективно преземање на постојни теориски концепти. „Една од критиките постојано упатувани до новиот историцизам е дека тој е недоволно теоретизиран“ (Гринблат/Галагер 2000, 2). Оттаму, во услови на отсуство на кохерентна теорија и на компактна, „унифицирана“ толкувачка практика, единствениот извор за утврдување на теориско-методолошките рамки на новиот историцизам се самите текстови на новоисторичарите. Врз основа на нивното читање Визер ги сумира „петте фундаментални премиси“, преку кои го дефинира новиот историцизам: „Секој чин на изразување е вткаен во мрежата материјални практики; секој чин на демаскирање, критикување и спротивставување ги користи средствата што ги осудува, ризикувајќи да стане жртва на практиката што ја разоткрива; книжевните и некнижевните ‘текстови’ неодојливо циркулираат; ниту еден дискурс, имагинативен или архивски, не нуди пристап ниту кон непроменливите вистини, ниту ја изразува непроменливата човекова природа; критичкиот метод и јазик, адекватни за опишување на културата на капитализмот, партиципираат и во економијата што ја опишуваат“ (Визер 1994, 2).

Новиот историцизам ги *реафирмира историско-контекстуалните проучувања на книжевноста, но не во смисла на актуализација* на традиционалните историски модели на книжевно проучување. Според новоисторичарите, не станува збор за промена во предметот на научно истражување, колку што се менува аголот на научната опсервација. „Во поместувањето на акцентот од формалната анализа на јазичниот артефакт кон идеолошките анализи на дискурзивните практики, во одбивањето да се почитуваат строгите и цврсти граници меѓу ‘книжевните’ и другите текстови (понекогаш вклучувајќи ги и текстовите на критичарот), социјално/политичко/историската ориентација, која се јавува во книжевните студии, сета е проникната со интересот за пишувањето, за читањето и за предавањето како облици на акција“ (Монтроуз 2003, 124). Теориско-методолошката дистинктивност на новиот историцизам се манифестира на две нивоа:

1. Новиот историцизам ги надминува прашањата што се фокусирани во традиционалната книжевна историја: прашањето за книжевниот развој и за неговите принципи; прашањето за смената на книжевноуметничките форми и постапки; прашањето за естетската трансформација на историската стварност (миметички, алегориски, симболички); прашањето за претпоставената автономија на уметнос-

та, за формалните принципи на уметничка организација и за уметничките вредности. „Новата историска критика е нова во отфрлувањето на непроблематизираната дистинкција меѓу книжевноста и историјата, меѓу текстот и контекстот, нова во спротивставувањето на доминантната тенденција, единствената и автономната индивидуалност – Авторот или Делото – да го постави и да го привилегира наспроти општественото или книжевното опкружување“ (Монтроуз 2003, 109).

2. Новиот историцизам ги надминува формалистичките интерпретации, фокусирани врз реконструкција на авторски интендираното значење, проектирано во текстот. Многу повеќе, тој е фокусиран врз „обновата“ на идеологијата која го овозможува настанувањето на текстот и која ја помага неговата дисеминација низ културата, наспроти традиционалните текстуални анализи, кои се насочени кон идентификација и глорификација на книжевниот авторитет, било тој да се наоѓа во таинствениот гениј на уметникот или, пак, во таинствената совршеност на текстот. „Нема повикување на генијалноста како единствен извор на енергија на големата уметност; нема беспричинско создавање; нема трансцендентално или безвремено и непроменливо прикажување на стварноста; нема автономен артефакт; нема експресија без потекло и предмет, едно од и едно за; нема уметност без општествена енергија; нема спонтано генерирање на општествената енергија“ (Гринблат 2003, 91).

Новиот историцизам, макар што се сопоставува на традиционалните формалистички и книжевноисториски пристапи во книжевната наука, сепак, неговите базични теориски премиси селективно го континуираат постојниот академски категоријален систем:

1. Новиот историцизам е дел од постструктуралистичките и постмодернистичките теории за јазикот и за текстуалноста (тезите за јазично конструируваниот свет, за плуралитетот значења, за репрезентацијата како модус на прикажување на минатото, но во контекст на сегашноста, за историјата како дискурзивна конструкција). Сепак, тој ги надминува пантекстуалистичките визури, инсистирајќи на тезата дека текстовите не лебдат над историските контексти во кои настануваат, туку се нужно дел од нив. Новоисторицистичкото толкување на односите текст – контекст се потпира врз дел од тезите што се афирмирани во постмодернистичката историографија од страна на Хејден Вајт, според кого текстот е дел од историските контексти, но не само како нивна рефлексija и дескрипција туку и како активен учесник што придонесува во нивното создавање.

2. Теориско-методолошкиот профил на новиот историцизам е создаван и под влијание на доцниот Мишел Фуко,⁵ особено неговото поимање на историјата (како дисконтинуирана, циркулаторна, а не континуирана, каузална еволуција) и на фузијата знаење/моќ, т.е. микрофизиката на моќта, видена како омнипрезентна, мрежеста, капиларна структура во која поединците циркулираат меѓу нејзините нишки. „Вниманието се пренесува од широките единици, кои се опишувани како раздобја или векови врз феномените на прекилот. Под големите континуитети на мислите, под масивните и хомогените манифестации на духот или на колективниот менталитет, под упорните настанувања на една наука што се трудела да постои и да биде довршена од самиот свој почеток, под истрајноста на еден жанр, облик, дисциплина, теориска активност, сега се настојува да се открие упадот на прекилот“ (Фуко 1998, 8).

3. Новоисторицистичкото сфаќање на културата е обликувано врз фонот на симболичката антропологија на Клифорд Гирц и, особено, неговиот метод на „густ опис“ (thick description), фокусиран врз анализата на културните факти (анегдоти, настани, предмети), постепено откривајќи ја нивната „згуснатост“ преку изнесувањето на скриените траги на симболичките постапки, институционализираните кодови и конвенции. Протолкуван како текст, сместен во поширокиот културен контекст, навидум безначајниот културен артефакт ја открива сопствената семантичка слоевитост. Оттаму, новоисторицистичките интерпретации ги поврзуваат книжевните дела со бројните феномени, актуелни во рамките на дадената култура и епоха, вклучувајќи го и дискурсот на популарната култура и подрачјето на економијата, правото, медицината, политиката.

Новоисторицистичката парадигма, контекстуализирана во затекнатата теориско-методолошка база, на која во исто време се надоврзува, но и од која дивергира, е обележана со три важни тенденции:

1. Тенденцијата за интензивна историзација, културализација и политизација на теоријата и на книжевнонаучниот дискурс воопшто: афирмирајќи ја текстуалноста на историјата и историчноста на текстот, т.е. текстуалноста на културата и културалноста на текстот, новиот историцизам се фокусира врз дискурзивноста на книжевните појави и на книжевниот живот, врз нивниот контекст на создавање и постоење, а потоа и врз нивната рецепција и интерпретација. Според Монтроуз, целта на новиот историцизам се состои во „конструирањето на културата како област на книжевните истражувања, како текст што секогаш одново мора да се интерпретира, а тој постојано

⁵ Мишел Фуко во последните години од животот бил чест гостин на калифорнискиот универзитет во Беркли, а Гринблат и неговите помлади колеги биле негови редовни слушатели.

реинтерпретиран текст на културата ги опфаќа книжевните и другите дискурзивни активности од кои е сочинета историјата“ (Бужинска/Марковски 2009, 558).

2. Тенденцијата за интердисциплинарни / мултидисциплинарни пристапи, кои овозможуваат спој меѓу книжевните анализи и културалните истражувања, што го индицира и пренасочувањето од книжевнотеорискиот кон културолошкиот модел на проучување. „Новиот историцизам им дава можност на проучувачите да ги пречекорат границите што ги делат историјата, антропологијата, уметноста, политиката, книжевноста, економијата“ (Визер 1989, ix).

3. Тенденцијата за интерпретативна трансгресивност: контекстуалните и интердисциплинарните пристапи ги надминуваат границите – и текстовните, и книжевните, и жанровските, и дисциплинарните, и институционалните. Новоисторицистичките интерпретативни стратегии вклучуваат и интертекстуална анализа (која ги поместува границите меѓу текстовите), и дискурзивна анализа (која ги преместува границите меѓу жанровите, реконструирајќи го минатото како единствен текстуализиран архив); и социоисториска и биографска анализа (која ги отвора границите на животот, поврзувајќи го со дискурсите и со текстовите, меѓу кои и во кои се манифестира животот, но и оние што тој ги продуцира).

Каџеџоријалниот сисџем на новоистџориџистџичкаџа џара-џиџма

Истџорија. Новиот историцизам го надминува традиционалниот, каузално-линеарниот концепт на историјата, дистанцирајќи се од историцистичката визија (во хегелијанско-идеалистичка смисла) за историјата како развоен тоталитет или за нејзината телеолошка еволуција: постои единствено контекстуалното посматрање на историјата, сфатена како наративна конструкција и како резултат на дијалектичкиот однос минато – сегашност. Во тој контекст станува релевантно и прашањето на репрезентацијата: историјата не е непосредувана стварност, „стабилна заднина“, која текстот ја рефлектира или на која реферира. Секој текст е сфатен како дискурс што, иако се чини дека ја прикажува или ја рефлектира „надворешната“ стварност, всушност, се состои од репрезентации – од вербални конструкти што се „идеолошки продукти“ или „културални конструкти“ на историските услови од дадениот период (Абрамс 2005, 191). Постструктуралистичкиот став дека не постои ништо надвор од текстот е проектиран врз новоисторицистичката теза за текстуалната посредуваност на историјата: таа се појавува исклучиво како текст, „онолку колку

што е претставена во текстуалните остатоци и колку што е релевантна за актуелниот миг“ (Лешиќ 2003, 17). Историјата е низа од достапни текстови⁶ („архивиран континуум“, „котекстови“), книжевни и некнижевни, кои се рамноправно релевантни во откривањето на социокултурниот контекст од кој произлегуваат. „На поинаков начин да се постави оската на интертекстуалност, заменувајќи го дијахронискиот текст на една автономна книжевна историја со синхронискиот текст на еден културен систем“ (Монтроуз 2003, 108). „Постојат текстуални траги – збунувачка маса од траги – но невозможно е да се земе ‘самиот текст’ како совршен, незаменлив, самодоволен содржател на сите негови значења“ (Гринблат 2003, 79). Зденко Лешиќ го објаснува овој новоисторицистички интерес за некнижевните текстови со желбата за „што понепосредно да го искушат оној живот што е претставен во книжевните текстови. Во историските текстови наоѓаат упатства за ново читање на книжевните текстови, но и поттик за вживување во животот што е прикажан во нив“ (2003, 24).

Анегдоти („мали испории“). Тие се дел од интересот за текстуалните траги од минатото и за т.н. „историја на делото“. Препораката на Гринблат – толкувањето да започнува со детали, со анегдоти и со примери за да се избегне тотализирачката верзија на историјата и да се добие увид во конфликтните сили што дејствуваат во поширокиот контекст, редовно е практикувана во новоисторицистичките студии: тие започнуваат со интерпретација на некнижевен текст, со еден забележан настан што се случил во исто време кога е создаден и книжевниот текст, предмет на таа студија. Со внимателно читање на историските анегдоти и со аналогна анализа на фрагменти од книжевните текстови, новоисторицистичките толкувања се фокусираат врз откривање на кодовите на општественото однесување, мотивите и логиката на моќта, кои управуваат со општеството и стратегиите со кои се контролира доминантниот дискурс, но, во исто време, во тие текстови се откриваат и пукнатините на тој дискурс, низ кои се провлекува поединецот во обидите да се оттргне од контролата на Моќта. „Ренесансната драма не само што ја прикажува туку и ја репродуцира стварноста. Таа ја креира културата што ја креирала неа, давајќи им облик на фантазиите што ѝ дале облик“ (Монтроуз 1992, 130).

Текстуалност на историјата и историчност на текстовите. Реципрочната врска текст – контекст, минато – сегашност е сугерирана во овој хијазам на Луис Монтроуз.⁷ „Под ‘историчност на текстови-

⁶ Нивелираната дистинкција меѓу книжевните и некнижевните текстови е сопоставување на привилегираноста на книжевниот текст во рамките на новата критика.

⁷ Оваа хијазмичка формулација на Монтроуз, меѓу другото, имплицира и проблематизација на поимот референцијалност, сугерирајќи го моделот на динамичен, нестабилен и реципрочен однос меѓу дискурзивните и материјалните области.

те' ја сугерирам културната специфичност, социјалната втемеленост на сите модалитети на пишување – не само на текстовите што ги проучуваат критичарите туку и на текстовите во чиито рамки ги изучуваат. Под 'текстуалност на историјата' сугерирам, прво, дека немаме пристап кон автентичното минато, кон живата материјална егзистенција, непосредувана со зачуваните текстуални траги на општеството за кое станува збор – траги за чие зачувување не смееме да мислиме дека случајно се случило, туку да претпоставиме дека, делумно, тоа е последица од сложените социјални процеси на паметење и на заборавање; и, второ, дека и текстуалните траги се подложни на дополнителни текстуални посредувања кога ќе станат 'документи' врз кои историчарите ги засноваат сопствените текстови, наречени 'истории'“ (Монтроуз 2003, 113). Овие тези имаат дополнителни импликации:

1. Интерпретацијата на историјата како текстуална (ре)конструкција сугерира нивелирање на дистинкцијата фикција – факт, па, во таа смисла, новиот историцизам учествува во проблематизирањето на односите книжевност – историја, што станува особено актуелно во постмодернистички контекст.

2. Во текстуалниот простор конвергираат мноштвото културални кодови кои заемно си влијаат, така што е невозможна идеолошката кохеренција и стабилност. Во таа смисла, се упатува на социјалното произведување на книжевноста или на кој било текст: книжевноста е социјално продуцирана, т.е. таа е продукт на дејствување, еднакво, како што и самата е социјално продуктивна – влијае преку процесите на пишување, изведување и читање. „Пишувањето и читањето секогаш се историски и социјално детерминирани настани што се изведуваат во светот и преку кои индивидуите и колективните човекови фактори дејствуваат врз светот“ (Монтроуз 2003, 120). „Обновениот интерес за историските, за социјалните и за политичките услови и за последиците од книжевната продукција и репродукција: пишувањето и читањето текстови, како и процесите преку кои тие се ставаат во промет и се категоризираат, се анализираат и се проучуваат повторно, се толкуваат како историски детерминирани и детерминирачки модалитети на културна работа“ (Монтроуз 2003, 104). Актуелното толкување и разбирање нужно произлегува од нашата социоисториски институционално формирана свест, па затоа „историите што ги реконструираме се текстуални конструкции на нас самите, кои сме историски субјекти“ (Монтроуз 2003, 120). Не само поетите/писателите туку и книжевните критичари/теоретичари се врзани за одреден историски контекст, па текстовите и на едните и на другите се општествено детерминирани: да се анализира меѓусебното дејствување на дискурзивните практики, специфични за дадената култура, свесни дека и самата анализа е една таква практика што учествува во

интеракцијата што ја анализира. Оттаму, се истакнува неопходноста од историзирање и на минатото, и на сегашноста, но и на нивниот дијалектички однос: на кој начин минатото ја обликува сегашноста и на кој начин сегашноста го преобликувала минатото, „реципрочното условување меѓу ренесансниот текст и нашиот текст за ренесансата“ (Монтроуз 2003,121).

Дијалоџ со минатото. „Почнав со желбата да разговарам со мртвите. Вистина е дека го слушав само својот глас, но во него одекнуваше гласот на мртвите, бидејќи мртвите одлучија зад себе да остават текстуални траги и сега тие траги се слушаат во гласовите на живите“ (Гринблат 2003, 75). Намерата не само да се „чујат“ предците туку и да се воспостави дијалог со нив се афирмира како основна постапка која се практикува во рамките на новиот историцизам: дијалог со мртвите и дијалог за живите, „континуиран дијалог меѓу поетиката и политиката на културата“ (Монтроуз 2003,121) (што е главна разлика во однос на традиционалната „монолошка“ книжевна историја). Во дијалогот со минатото новоисторичарите не ја заземаат позицијата на незаинтересирани, неутрални посматрачи/истражувачи, туку активно заземат страна, давајќи му актуелна релевантност на минатото. „Говорот на мртвите, како и мојот сопствен говор, не се приватен посед“ (Гринблат 2003,103).

Контекст: контекстуализација на книжевноста/книжевниот текст и на книжевните проучувања. Надминувајќи го традиционалниот став за уметноста како автономна „естетска активност“ на која ѝ пристапуваме со специјализирани методи на „естетска анализа“, новиот историцизам ги ситуира книжевноста и книжевниот текст во поширок историски контекст, вклучувајќи го и контекстот на авторот, но и на критичарот/теоретичарот. „Да се говори денес за историска критика значи да се признае дека во историјата живее не само поетот туку и критичарот; дека текстовите и на едниот и на другиот се инскрипции на историјата, дека нашето разбирање, претставување и толкување на текстовите од минатото секогаш произлегува од мешавината на отуѓеното и на прифатеното“ (Монтроуз 2003, 121). Книжевноста, како една дискурзивна практика, го „раствора“ книжевниот текст во социополитичките контексти од кои произлегува: практично, тоа е реципрочен обид да се разбере текстот преку неговиот историски контекст и да се разбере културната историја преку книжевноста: таа може да се чита, да се проучува и да се толкува во историскиот контекст во кој е продуцирана, вклучувајќи ја и персоналната историја на авторот (што, несомнено, е реакција на тезата на новата критика за автономијата на текстот). „Книжевноста се чита како манифестација на конкретното однесување на одделни автори, како израз на кодовите со кои се обликува однесувањето и како одраз на тие кодови“ (Гринб-

лат 1980,4). Со оглед на фактот дека текстовите ја рефлектираат историјата, но и самите ја произведуваат, секое новоисторицистичко читање на текстот е своевидна потрага по индициите во текстот, кои ќе упатат на културните феномени, на социјалните услови и на историските процеси што го обликуваат текстот. Оттаму и препораката „помалку да се гледа во претпоставеното средишно подрачје на книжевноста, а повеќе во неговите граници, за да се влезе во трагата на она што му се измолкнува на погледот, останувајќи привидно на маргините на текстот“ (Гринблат 2003, 81). Во таа смисла, новиот историцизам го реактуализира прашањето за општественото значење на текстот, па според Гринблат, толкувањето на уметничките дела мора да ја земе предвид и нивната историска ситуираност. „Таквите дела во себе вклучуваат мноштво различни интереси, без оглед колку добро се организирани: уметноста е општествена активност и затоа подразбира повеќе од една свест. А, во рецепцијата на уметничките дела неминовно го регистрираме минатото, без оглед дали го сакаме тоа или не, наглите промени на вредностите и на интересите што настануваат во битките што се водат во општествениот и во политичкиот живот“ (Гринблат 1990, 134). Токму во таа насока се движи и новоисторицистичкото препрочитување на ренесансната книжевност, чии дела, според Гринблат, „не се смирили рефлексии на историските факти што стојат зад нив“, туку „се места на огорчени препирки“ и судири меѓу ортодоксните и субверзивните импулси“ (Гринблат 1980, 5). Во рамките на интересот за повеќекратната размена меѓу текстот и контекстот, книжевноста не може да се одвои од културата, како што ремек-делата не може да се одвојат од маригиналните или маригинализираните текстови, ниту, пак, книжевните текстови од другите културни активности.

*Циркулација на општествена енергија.*⁸ Во новоисторицистички контекст поимот енергија се актуализира низ призмата на неговата импликација да упатува на нешто мерливо, во смисла дека енергијата може да се идентификува посредно преку нејзиниот ефект, манифестиран во капацитетите на „одредени вербални, аудитивни и визуелни траги да произведуваат, да обликуваат и да организираат колективни физички и ментални доживувања“ (Гринблат 2003,84). Во своите естетски модалитети општествената енергија мора да има макар минимална предвидливост (доволно да се овозможат едноставни повторувања) и барем минимален дострел (за да се прошири надвор

⁸ Поимот циркулација, според Гринблат, ги заменува традиционалните поими што ги опишуваат односите меѓу текстот и стварноста (алузија, симболизација, алегоризација, репрезентација, мимесис), кои стануваат неадекватни за опис на начините на кои „материјалот – официјалните документи, приватните писма, весниците итн. – е трансформирани од една дискурзивна сфера во друга и станува естетска сопственост“ (Гринблат 1987, 12).

од опсегот на еден творец/консумент и да допре до заедницата) и минимум адаптабилност за да овозможи преживување на промените на општествените околности и на културните вредности. Книжевноста е уште еден социјален конструкт, продуциран од општеството и, повратно, активно учествува во преобликувањето на културата на тоа општество. Социјалните, политичките и економските фактори на даденото општество, кои ја детерминираат литературата што ја продуцираат, циркулираат во него преку „социјалната енергија“, енцирирана во уметничките дела, надминувајќи ја нивната историчност и станувајќи средство за прикажување на идеологијата на културата. Новиот историцизам тоа го сугерира преку тезата за историчноста на текстот и текстуалноста на историјата. „Текстуалните траги, кои се зачувани од времето на ренесансата и кои се во средиштето на нашиот интерес за Шекспир, се продукти на проширеното позајмување, на колективното разменување и на заемното маѓепсување“ (Гринблат 2003, 85). Според Мирослав Бекер поимот општествена енергија е сроден, иако не истоветен со поимот интертекстуалност: според него, и во двата случаја се работи за циркулација или оптек, за „посредно прифаќање на некој елемент или постапка, кој, како штафетната палка, преминува од рака в рака“ (Бекер 1991, 346). Оттаму, станува можно воспоставувањето градирана корелација меѓу овие три категории: влијанието како тенденција кон познат извор, интертекстуалноста како тенденција кон анонимност, кон посредуваното потекло и социјалната циркулација како чекор понапред, кон „неодредена циркулација“, кон „посредувањето на кодови и конвенции“ (Бекер 1991, 347).

Субјектѝ. Новоисторицистичката актуализација на овој истовремено граматички и политички поим е за да се нагласи дека и индивидуите и самиот концепт на индивидуалност се историски конструирани во и преку јазикот/општеството. Наместо автономното „јас“ или „индивидуата“, се говори за позиции на субјектот што се социјално и лингвистички конструирани. Монтроуз го одредува двосмислениот процес на субјектификација: „На една страна, формирањето на индивидуата како простор на свест и иницијатор на акции – добивањето субјективитет и способност за дејствување; на друга страна, нивното позиционирање, мотивирање и ограничување во и преку социјалните системи и културните кодови на кои им се потчинети и кои, во крајна линија, го надминуваат нивното разбирање или нивната контрола“ (Монтроуз 2003, 116). Една верзија на проблематизираниот однос меѓу субјектот и структурата Монтроуз препознава во проучувањето на ренесансата: од една страна, се нагласува можноста за субверзија на доминантната идеологија, т.е. можноста за дејствување на субјектот; од друга страна, се нагласува хегемониската способност

на тјудорско-стјуардската држава, персонифицирана во монархот, да ги држи под контрола очигледните субверзивни постапки, или дури и самата да ги произведува со цел да ги држи под контрола.

Идеологија. Поимот е доведен во врска со „процесите во кои општествените субјекти се обликуваат, се преобликуваат и се оспособуваат да дејствуваат како свесни фактори во еден осмислен свет“ (Монтроуз 2003, 107). Со цел да се надмине статичноста, единственоста и хомогеноста, сугерирана во постојните дефиниции на поимот, Монтроуз ја препорачува одредницата „идеолошка доминација“, која ја сугерира хетерогеноста, нестабилноста, пропустливоста и процесуалноста на поимот, одреден со: комбинацијата од професионални, класни и лични интереси на авторите (поетите/драмските писатели); специфичните и разнородните позиции на гледачите, слушателите и читателите, кои различно ги консумираат културните производи; релативната автономија (специфичните својства, можности и ограничувања) на медиумот на културата во кој се дејствува. „Со други зборови, мора да се остави доволно простор за разновидните дејствувања вклучени во продукцијата, во репродукцијата и во апропријацијата на идеолошката доминација: за колективното и за индивидуалното дејствување на субјектот, како и за специфичниот карактер и посебните формални конвенции (жанровските или реторичките фигури, на пример) со кои се служат одделните облици на претставување“ (Монтроуз 2003, 117–118).

Теориско-методолошките импликации на новиот историцизам во книжевните истражувања

Иако честопати се оспорува „новоста“ на новиот историцизам, сепак, неоспорно е дека неговите интерпретативни префокусирања имаат комплексни теориско-методолошки импликации, упатувајќи на парадигматското поместување што тој го прави во рамките на книжевната наука.

1. Новиот историцизам ја извлекува книжевноста од „естетскиот вакуум“, враќајќи ѝ го историскиот контекст.

2. Несомнено, новите историчари дале важен придонес во проучување на ренесансата, толкувајќи ја низ призма различна од онаа во рамките на позитивистичко-историските и формално-реторичките толкувачки модели. Харолд А. Визер го објаснува интересот за ренесансата со фактот што таа го означува „почетокот на индивидуализмот и субјективитетот“ (1994, 13). Според Монтроуз, главниот фокус во новоисторицистичкиот интерес за ренесансата е поставен врз преиспитувањето на социокултурното поле во кое настанале ренесанс-

ните канонски дела, на нивното реконтекстуализирање во однос на другите книжевни жанрови, другите облици на пишување, надвор од книжевниот канон и другите облици на моќ и во однос на тогашните социјални институции и недискурзивни практики (2003, 130).

3. Новиот историцизам укажува на интерактивниот, дијалошки однос меѓу културата, општеството и книжевноста, иницирајќи поместување од книжевната кон културалната поетика, од текстуалната кон контекстуалната интерпретација.

4. Новиот историцизам го надминува проучувањето на една книжевна епоха (ренесансата), ги трансгресира дисциплинарните рамки на историјата на книжевноста, но и на самата книжевна наука, обезбедувајќи апликативно интегрирање во поширокиот комплекс хуманистичките науки.

Сепак, новиот историцизам е адресиран и со бројни приговори, со оглед на:

1. Амбивалентниот и динамичен однос кон теоријата, а во корист на фаворизирање на интерпретативната практика, што резултира со неможност од сопствени (теориско-методолошки) генерализации.

2. Еклектичниот и „неавтентичен“ пристап, втемелен врз селективното искористување на постојните теоретски концепти.

3. Непотребната фокусираност врз анегдотите, запоставувајќи ја целината на историскиот контекст како релевантен фактор и претворајќи го критичарот во анегдотист, анегдотите во супститути на книжевните дела, како што новиот историцизам ја заменува иманентната книжевна интерпретација. Во таа смисла, Харолд Блум ја потенцира новоисторицистичката редукција на книжевноста на фуснота на историјата. Џозеф Хилис Милер констатира, во негативна конотација, дека „последните неколку години науката за книжевност доживува нагло, речиси универзално одвркање, во смисла на насоченост кон јазикот како таков и свртување кон интересот за историјата, културата, општеството, политиката, институциите, класната и родовата условеност, општествениот контекст, материјалната основа“ (1987, 283).

ЛИТЕРАТУРА

Abrams, M. H./Geoffrey Galt Harpham. 2005. *A Glossary of Literary Terms*. Boston: Thomson Wadsworth.

Beker, Miroslav. 1991. „New Historicism, Shakespeare i intertekstualnost“, *Umjetnost riječi*, br.4, str. 335-347.

Biti, Vladimir. 2000. „Stari i novi historizam“, *Strano tijelo pri-povijesti*, Zgreb: Hrvatska sveučilišna naklada, str.106-115.

Brannigan, John. 1998. *New Historicism and Cultural Materialism*, New York: St. Martin's Press.

Bužinjska Ana/Markovski, Mihal Pavel. 2009. *Književne teorije XX veka*. Beograd: JP Službeni glasnik.

Colebrook, Claire. 1997. *New Literary Histories. New historicism and Contemporary Criticism*, Manchester/New York: Manchester University Press.

Dollimore, Jonathan. 2000. „Shakespeare, kulturni materijalizam i novi historizam“, *Novi izraz*, br. 8, str. 71-84.

Foucault, Michel. 1994. *Znanje i moć*, Zagreb: Nakladni zavod Globus – Filozofski fakultet u Zagrebu, Humanističke i društvene znanosti – Zavod za filozofiju.

Foucault, Michel, 1998. *Arheologija znanja*. Beograd/Novi Sad: Plato/Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Gerc, Kliford. 1998. *Tumačenje kultura 1-2*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Greenblatt, Stephen. 1980. *Renaissance self-fashioning: From More to Shakespeare*, Chicago/London: The University of Chicago Press.

Greenblatt, Stephen. 1982. „The Forms of Power and the Power of Forms in Renaissance“, *Genre*, (special issue), No. 15, 1-2, pp.3-6.

Greenblatt, Stephen. 1987. „Towards a Poetics of Culture“, *Southern Review*, Vol. 20, No.1, pp. 3-15.

Greenblatt, Stephen. 1988. *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*, Berkeley: University of California Press.

Greenblatt, Stephen. 1990. *Learning to Curse: Essays in Early Modern Culture*. New York/London: Routledge.

Greenblatt, Stephen. 1997. „What is the History of Literature“, *Critical Inquiry*, 23, pp. 460-481.

Greenblatt, Stephen. 1998. „Invisible Bullets“, *Literary Theory: An Anthology*, ed. by, J. Rivkin and M. Ryan, Blackwell.

Grinblat, Stiven. 2003. „Kolanje društvene energije“, Lešić, Zdenko. *Novi istoricizam I kulturni materijalizam*. Beograd:Narodna knjiga, str.75-103

Grinblat, Stiven. 1995. „Šekspir i isterivači djavola“, preveo Srdjan Vujica, *Reč*, br.15, Beograd, str. 73-87.

Greenblatt, Stephen/Gallagher, Catherine. 2000. *Practicing New Historicism*. Chicago:University of Chicago Press.

Lešić, Zdenko. 1999. „Novi historicizam - šta je tu novo“, *Novi izraz*, No 6, str.38-54.

Lešić, Zdenko. 2003. *Novi istoricizam I kulturni materijalizam*. Beograd:Narodna knjiga.

Miller, Hillis J. 1987. „Presidential Address 1986. The Triumph of Theory, the Resistance to Reading and the Question of the Material Base“, *PMLA*, 102, br.3, pp. 281-291.

Montrose, Louis A.,1989. „Professing the Renaissance: The Poetics of Culture“, *The NewHistoricism*, New York/London:Routledge, str. 15–36.

Montrose, Louis. 1992. „A Midsummer Night’s Dream and the Shaping Fantasies of Elizabethan Culture: Gender, Power, Form“, *New Historicism and Renaissance Drama*, ed. by Richard Willson/ Richard Dutton, London:Longman.

Montrouz, A, Luis. 2003. „Poetika i politika culture“, Lešić, Zdenko. *Novi istoricizam I kulturni materijalizam*. Beograd:Narodna knjiga, str. 104-136.

New Historicism and Cultural Materialism: A Reader. 1996. Ed. Kiernan Ryan, London: Edward Arnold.

„Novi istorizam“ (temat). 2002. *Dometi*, br.108-111.

Poetika renesansne kulture: novi historizam. 2007. Šporer, David (Ur.), Zagreb:Disput.

Veese, H.Aram(ed). 1989. *The New Historicism*, Routledge, Chapman and Hall.

Veese, H.Aram (ed). 1994. *The New Historicism*.New York/London: Routledge.

White Hayden. 1986. *Tropics of Discourse*. Baltimore and London:The Johns Hopkins University Press.

White Hayden.1990. *The Content of the Form*. Baltimore and London:The Johns Hopkins University Press.

Young, Robert. V, Stephen Greenblatt: The Critic as Anecdotalist, *Modern Age*, 2009, Vol. 51. No.3-4.

Эткинд, Александр. 2001. „Новый историзм, русская версия“, Новое литературное обозрение, №.47. <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/47/edkin-pr.html>

Иглтон, Тери. 2000. Литературни теории. Скопје: Тера Магика.

Калер, Џонатан. 2012. Книжевна теорија:сосема краток увод, Скопје:Поетики.

Козлов, Сергей, 2000. „На rendez-vous с 'новым историзмом'“ Новое литературное обозрение, №. 42. <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/47/edkin-pr.html>

Смирнов Игорь П. 2001. „Новый историзм как момент истории“, Новое литературное обозрение, №. 47. <http://magazines.russ.ru/nlo/2001/47/edkin-pr.html>

Уайт, Хейден. 2000. „ По поводу 'нового историзма'“, *Новое литературное обозрение*, №. 42.<http://magazines.russ.ru/nlo/2001/47/edkin-pr.html>

Фуко, Мишел.1998. Археологија знања. Београд:Плато/Нови Сад:Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Marija Gjorgjieva Dimova

NEW HISTORICISM: BETWEEN HISTORICITY OF TEXTS AND TEXTUALITY OF HISTORY

Summary

The text presents historical and theoretical overview of New Historicism, through the prism of:

1.Theoretical and methodological positioning of the New Historicism in the academic thought of 1980s of XXth century:

a.its distinctiveness in relation to the traditional historical studies of the literature and in relation to formalistic literary theories;

b.its selective continuation of theoretical premises of poststructuralism, postmodernism, feminism, Geertz's symbolic anthropology and Foucault's social model.

2.Theoretical and methodological openness of New Historicism, resulting in tendencies for innovative manner of examining literary history and practicing literary theory; tendencies for intensive historicizing, culturalisation and politicization of the theory, and for multidisciplinary approaches.

3. Brief review of the key theoretical concepts of New Historicism (mainly through the theories of Steven Greenblatt and Louis Montrose).

Keywords: New Historicism, cultural poetics, history, circulation, historicity of texts, textuality of history.

Блаже РИСТОВСКИ

**РАКОПИСНИТЕ МАКЕДОНСКИ ГРАМАТИКИ (1943–1944)
И МАКЕДОНСКАТА СИНТАКСА (1949)
ОД ГОРЃИ КИСЕЛИНОВ**

Кон новите истражувачки изданија на д-р Стојан Ристески

Независно од разните оценки и значење за историјата, изданијата на авторите од „провинцијата“ тешко се пробиваат пред пошироката јавност. Еден од таквите автори е и мошне плодниот и речиси неуштен истражувач од Охрид, проф. д-р Стојан Ристески, автор на над 70 разновидни посебни научноистражувачки публикации од областа, пред сè, на јазикот, литературата, фолклорот, историјата и културата. Меѓу нив и такви изданија како мемоаристичкиот тритомник *Судени за Македонија (1945–1985)* (Скопје, 1993 и 1995, Охрид, 1996) и единственото монографско документарно филолошко-историско истражување *Создавањето на современиот македонски литературен јазик* (Скопје, 1988), но и неговите понови комплементарни изданија: 1. *Една необјавена македонска грамаџика од 1944 година од Горѓи Киселинов* (Охрид, 1991), 2. *Ситенографски белешки од Првата јазична комисија. Факсимили* (Скопје, 2000), 3. *Грамаџика на македонскиот диалект [Елаборација од комисија на Првата јазична комисија, декември 1944.]* (Струга, 2015), 4. *Македонска синтакса [1949]* (Струга, 2015) и 5. *Белешки по македонскиот јазик. Повод: Стојан Ристески од раѓањето на проф. д-р Воислав И. Илиќ* (Струга, 2016), во која се објавени стари преписи, записи и писма од Илиќ и нови документи и

лични изјави на протагонисти од епохата на озаконувањето на кодификацијата на современиот македонски литературен јазик, азбука и правопис.

1.

Научните истражувања на д-р Стојан Ристески во последниве години, покрај другото, се свртени кон проучувањето на ракописното наследство на еден од постарите македонски слависти Ѓорѓи Киселинов (1888–1961), некогашниот помлад пријател на Крсте Мисирков и коредатор-издавач на списанието „Славјанскій Југъ“ во Одеса, како и на последната „Наша искра“ и посебно на скопското списание *Луч* (1937–1938). Киселинов како автор (често третиран како „контровверзен“), со новите истражувања се претставува како значаен учебник-кар-граматичар, што има свое место во новата македонска културна историја.

И покрај сите прогони, постојани селења во учителската служба во Кралството Југославија (вкупно 13 преместувања, а само за сп. „Луч“ во една година /1940/ четири пати е преместуван: од Скопје во Сомбор, па во В. Кикинда, а потоа во Бијело Поље и Подгорица), Киселинов е автор на поголем број објавени стручни текстови во разни тогашни зборници и реакции во периодични публикации, па е составувач и уредник на повеќе изданија од областа на јазикот, литературата и фолклорот. Тој се пројавува и како учебникар на (прифатени) четири гимназијални граматики на српскиот јазик (1939–1940). Но, не поминува премилостиво ни во годините на учителската служба во времето на бугарската окупација на Македонија. А, веднаш по Ослободувањето на Македонија Ѓ. Ј. Киселинов ги објавува првите *Македонски народни ѝрикаски* (1944), прави прв превод од грчки на Прличевата поема „Сердарот“ (второ издание во 1946 – објавен без потпис на преведувачот), а потоа подготвува граматики на српскохрватскиот и на македонскиот јазик за I, II, III и IV клас гимназија, како и *Руско-македонски речник* и *Руска ѓрамаѝика* за македонските средни училишта, прифатени за печат од книгоиздателството „Просветно дело“ (1960).

2.

Од почетокот на 1945 година за Киселинов настанува тежок период. Бидејќи предлогот на Б. Конески во македонската азбука да бидат прифатени српските букви за меките консонанти не бил прифатен, тој предвреме ја напуштил Првата јазична комисија, а нејзините решенија наскоро биле сторнирани и била составена друга комисија. Во првиот број на „Остен“ (I. I 1945) првпат јавно се нападнати

ставовите на Киселинов за македонската азбука. Наскоро потоа тој е притворен, суден, со одземена национална чест и пуштен од затворот дури на 27. IV 1945 година. Но, прогонот останува и во својата држава. Тој нема право на државна служба, а му е дозволено да го издржува семејството само од постојаниот месечен авторски хонорар од книгоиздателствата „Култура“ и „Просветно дело“ за преведувањето на над 40 книги (од разни јазици) на македонски (1945–1947) – без право да ги потпишува.

Дури по 1947 год. е помилуван, вратена му е националната чест и му е дозволено да работи како средношколски професор во стручни училишта, а од 1950-тата и како библиотекар во Ректоратот и потоа во НУБ до пензионирањето (1. I 1961), но по неколку месеци починал (20. IX 1961).

Треба да се спомене дека тој доаѓа во судир по некои јазично-правописни прашања со професор Блаже Конески, а има извесни недоразбирање и со авторот на првата македонска граматика Круме Кепески. Дел од таа тажна приказна наоѓа одраз и во книгите на д-р Стојан Ристески: *Табу-џемаџа: Киселинов–Конески* (Охрид, 1994), *Прилози за историјата на македонскиот јазик* (Охрид, 2000) и *Навраќања на историски теми* (Охрид, 2000), па и во тогашниот печат.

3.

За културната историја, меѓутоа, остануваат само фактите. Како еден од повозрасните и веќе афирмиран македонски славист, во штотуку ослободеното Скопје Горѓи Јакимов Киселинов стапува на служба во Президиумот на АСНОМ и станува член и воведничар во Првата јазична комисија (24. XI – 4. XII 1944). Во тоа време веќе има подготвено за печат *Кратка македонска граматика*, иако денеска таа веќе има главно културноисториско значење. Проф. д-р Стојан Ристески во предговорниот текст при издавањето на овој ракопис дава пошироки информации за дејноста на нејзиниот автор и прави опис на ракописот со основни карактеристики и на граматиката. Тука открива дека тој уште во 1943 година имал подготвено македонска граматика, за која се сведочи дека се наоѓала во архивот на НУБ „Св. Климент Охридски“, но меѓувремено – исчезнала.

Скромниот Предговор на „Кратката македонска граматика“ авторот го започнува со реченицата: „Ево се печати првата граматика на првиот славјански јазик – МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – майката на сите славјански езици.“ Предговорот е потпишан на 25. X 1944 година, а ракописот е пишуван во историски момент кога сè уште не е ни започната Првата јазична комисија. Треба, сепак, да се има предвид

дека во тоа време веќе беше стигнато писмото-препорака од рускиот славист С. Б. Бернштејн од 12. IX 1944 година за принципите на основите на кодификацијата на современиот македонски литературен стандард, што во голема мера беше заснован врз ставовите на К. П. Мисирков – според најдените текстови (1934) од првиот број на сп. „Вардар“.

Во Предговорот на авторот за *Крајкаџија македонска грамаџија* се наведени основните печатени извори за македонскиот јазик што беа достапни до тогаш, но се приложени основите и се интерпретирани речиси сите важни белези на денешниот литературен јазик, буквално според Мисирковите три основни принципи, кои впрочем, беа почитувани и од третата Комисија за македонскиот јазик и правопис од 3 мај 1945 година.

Ѓорѓи Киселинов во првиов ракопис подетално ја разработува граматичката структура на нашиот јазик, со третосложниот акцент и тројниот член, а се обидува да го диференцира и правописот. Тој доследно ја користи современата македонска азбука (со 25 букви), но ја користи и руско-бугарската графема *й* (наместо Мисирковото *і* или денешното *ј*), а меките палатали ги гради со *й* или со посредство на преднонепчените вокали *е* и *и*. Иако во наведената азбука ги нема графемите *ѝ* и *џ*, авторот, сепак, и во цитираната реченица за слоговното *р* (недоследно) употребува и: *ѝрваџија* граматика и *ѝрваџија* славјански *ѝазик*. Наскоро потоа Киселинов прави значајно прочистување и на јазикот, азбуката и правописот.

Второто лингвистичко издание на д-р Ст. Ристески ги претставува комплетните факсимили на *Стенографскиите белешки од Првата јазична комисија*, во кое во предговорниот текст „Патот до современата македонска азбука и Стенографските белешки од Првата јазична комисија“ дава и некои нови функционални податоци и факсимилирани историски сведоштва „на девет документи/материјали“.

Третата публикација на д-р Стојан Ристески е објавениот сублимиран машинопис (12 страници) под наслов *Грамаџија на македонскиот дијалект*, што претставува, всушност, стручно-научен резултат од Првата поткомисија на Првата јазична комисија, која имала задача во декември 1944 година да подготви „елаборат за раководството по македонски јазик“. Првата поткомисија била во состав: Ѓорѓи Киселинов (претседател), д-р Михаило Петрушевски, Даре Џамбаз, Венко Марковски и Ристо Проданов. Кон средината на декември Првата поткомисија го усвоила текстот *Грамаџија на македонскиот дијалект*. Оваа поткомисија го подготвила (но веќе без Киселинов, кој меѓувремено бил притворен) и финалниот документ „Елаборат на Комисијата за установување на македонскиот литературен јазик, азбука и правопис“, кој бил разгледуван од соодветниот орган на 20. I 1945

година, но не бил усвоен. Со тоа, всушност, и престанала да постои Првата јазична комисија.

Овој машинописен текст му бил предаден на тогашниот директор на НУБ акад. Иван Катарциев од една од ќерките на Киселинов (како ракопис од татко ѝ). Од споредбата со другите граматички текстови на овој автор може да се утврди дека и овој елаборат е дело на Ѓорѓи Киселинов, рецензиран и одобрен од официјално оформената комисија.

Прави впечаток што под насловот *Грамматика на македонските дијалекти*, по четиристишјето од Венко Марковски, стои поднасловот *ПРЕДГОВОР*, под кој во 39 разработени точки е предадена целата историска и граматичко-правописна структура на македонскиот јазик, илустриран со примери од поезијата на В. Марковски и од народното творештво како единствени расположливи извори. Киселинов овде зборува за „македонскиот дијалект“, зашто сметал дека дури по завршената кодификација од Јазичната комисија ќе може македонскиот да се именува литературен јазик. Во прилог на тоа ќе ги наведе првите пет точки од авторовиот Предговор:

1. Под македонски дијалект разбираме јазикот на Македонските Словени, што живејат во границите на Македонија: од реката Места на исток до Охрид и реката Бистрица на запад, и од Егејско море на југ до Шар и Родопите на север. Во таја историска земја сите Македонци говорат еден јазик. Тој јазик си има свој правила, изнесени во таја граматика и они го прават да биде оделен јазик, различен од српскиот јазик.

2. За основа на таја македонска граматика се зима говорот на Македонците от Охрид до Велес, заштото тој говор е најдобро изработен, има ги сите општи закони на македонскиот јазик и ослободен е от чужди влијанија.

3. Во миналото македонскиот дијалект е бил првиот словенски книжовен јазик. Нашите свети апостоли Св. Кирил и Св. Методие са дале на Словените словенската азбука и со това са направиле и првиот книжовен јазик за сите Словени. Тој јазик се вика СТАРОСЛОВЕНСКИ ЈАЗИК и денеска оште на него се молат двеста милиона Словени од Јадранското море до реката Урал. Сегашниот наш македонски дијалект е само продолжение на старословенскиот јазик на св. Кирил.

4. Со тој опит на македонска граматика се има цел: 1. да се пробуде свеста на секој Македонец, 2. да се засили љубовта за сичко што е наше, 3. да се изврше единство на сите наши наречија во еден наш јазик по правилата на таја граматика, и 4. да се очисти нашиот јазик од чужди думи.

5. АЗБУКА. Кирилската азбука е наша, заштото си ја направиле нашите апостоли и со неја може да се изрази нашиот јазик. По

технички причини ние сега земаме само 32 букви за нашиот јазик: А, Б, В, Г, ГЈ, Д, Е, Ж, З, И, Ј, К, КЈ, Л, Љ, М, Н, Њ, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Џ, Ш, ДЗ, и Ђ. Буквите ГЈ и КЈ ќе се пишат само кога после нив има А, О и У, а не Е и Ы: МЕГЈА, КУКЈА, но не ВЕКЈЕ, ами ВЕКЕ, КЕ ЈАДАМ, а не КЈЕ ЈАДАМ, зашто то и без Ј К се изговара меко, кога после него имаме Ђ или Ы. Си останува правилото: ПИШИ КАКО СИ ГОВОРИШ.

Очевидно Киселинов направил значајни промени во своите претходни правила во јазикот и правописот (непишувањето на знакот за мекост пред преднонепчените *е* и *и* бездруго е направено по углед на Мисирков во *За македонскиот работни*), иако и натаму се чувствуваат туѓи влијанија и некои специфики на охридскиот говор. Веќе ја нема и графемата *й*, но го внесува гласот ДЗ (како дифтонг). Исто така, авторот посебно дефинира: „Македонскиот диалект има троен член: ЧОВЕКОТ, ЧОВЕКОВ, ЧОВЕКОН.“ А, за акцентот упатува: „Акцентот е утврден на третиот слог од крајот, во двосложните на првиот слог“.

На крајот Граматиката завршува со „Забелешка“, во која објаснува: „При четенето на таја граматика треба да се знае ото тоа е само ОПИТ за една наша граматика направена пот тија условија. ...Во изградването на наша граматика треба сите да земат учество, а тоа да им служи како увод и упатство.“

Четвртата публикација од оставнината на Ѓорѓи Ј. Киселинов е учебникот *Македонска синтакса* [1949] (подготовка, осврт, белешка: д-р Стојан Ристески, Струга, 2015). Тоа е, всушност, и најобемниот и најкомплетен учебник, целосно подготвен и предаден за преглед и за печат во почетокот на август 1949 година. Според изјавата на авторот, тој работел цели „20 години врз македонската синтакса, покрај другите делови од македонската граматика“. Со посредство на министерот за просвета Димче Мире, Киселинов му го предал ракописот на началникот на Одделението за школоство во Министерството, П. Кировски, а тој го пратил за преглед во Катедрата за македонски јазик и литература.

Долго чекал одговор. „Во крајот на 1950 година – вели Киселинов – го побарав [ракописот] во Министерството, кое го побара и го најде кај Кепески, ми го предаде без никаква забелешка.“ Но, *Македонската синтакса* не била препорачана за печат.

Причините за одбивањето не се кажани јавно, меѓутоа, поради добиено писмо од негов некогашен ученик од Костурско што живеел во САД, Отсекот за внатрешни работи за П реон на Скопје му испратил решение бр. 1102 од август 1949 година со наредба во рок од 15 дена да се исели од Скопје (со шестчленото семејство). По жалбата

до Ј. Б. Тито, решението било сторнирано, но, сепак, бил испратен на административно-принудна работа со физичко малтретирање...

Бидејќи во Македонија во тоа време немаше учебник за македонската синтакса за средните училишта, а вториот дел од *Грамајќи-ката на македонскиот литературен јазик* од Блаже Конески излезе дури во 1954 година, учебникот на Киселинов ќе задоволеше една насушна практична потреба. Зашто, беше време кога сè уште немаше нужен фонд од уметничка и преводна литература на македонски, па сè уште народните приказни беа речиси единствен посигурен извор за неопходните примери, а немаше ни други пројавени специјалисти достоинствено да ја претстават оваа дисциплина.

Всушност, што претставува изданието на „Македонската синтакса“, подготвено и објавено од д-р Стојан Ристески? Уводниот текст на издавачот „Грамајќи-ката *Македонска синтакса* на Ѓорѓи Киселинов“ ја предава историјата на создавањето и судбината на овој прв ваков средношколски учебник, ги објаснува целите и тешкотиите за реализацијата на задачите, но прави и карактеризација на одделните делови, кои ги оценува како „придонес за побрз чекор до современите македонски лингвистички достигнуања“, како „важен прилог во историјата на македонскиот литературен јазик“.

Книгата има вкупно 188 печатени страници, придружена со објаснителен Предговор од авторот (потпишан на 22. VII 1949 г.), во кој ги објаснува целите, задачите и проблемите на моментот:

„Да се напише Македонска синтакса – пишува Киселинов – не е сè едно како да се напише српска или бугарска синтакса. Кога се пишува српска или бугарска синтакса, просто се земаат општопознатите факти, проучени и испитани од секоја страна, и дидактички и научно, и се средат по извесна методска система.

Со Македонската синтакса не е таков случајот. Овој учебник е прва македонска синтакса. Никој досега не ги испитувал фактите од областа на македонската синтакса. Затоа требаше да се прават цели научни испитувања врз основа на материјали од народните умотворби и малкото уметничка литература што ја имаме досега.

Тоа беше првата задача при составувањето на овој учебник. Оттаму произлегуваат и неговите недостатоци: останаа уште факти за испитување; испитаните факти треба да се привлечат кон ново преиспитување.

Втората задача беше: методолошкото средување на материјалот. Во тој поглед мислам дека имам поголем успех.

Методолошки во овој учебник се даваат готови методски единици, обрботени по најмодерен начин...

Покрај научната и педагошката страна на овој учебник, прв од овој вид во нашата литература, се стремев да му дам – со многубројните примери за упражненија – и идеолошко-политички колорит. Не само секој учебник, но и секоја книга кај нас треба да воспитува во дух на патриотизам – љубов и преданост кон нашата потесна татковина Македонија и кон пошироката наша социјалистичка татковина Народна Република Југославија.

До колку сум успеал да составам Македонска синтакса, педагошко-дидактички и идеолошко-политички издражана, ќе покаже практиката со неа...“

А во својот краток Увод Киселинов објаснува: *Што е синтакса, Што е реченица, Значење на синтаксата и Поделба на синтаксата*: I – Синтакса на простата реченица; II – Синтакса на сложената реченица; III – Употреба и значење на категориите (видовите) зборови и IV – Употреба и значење на формите во кои што се јавуваат зборовите.

И целиот учебник е поделен на 4 делови: I Дел. *Проста реченица*, II Дел. *Сложена реченица*, III Дел. *Синтакса на категориите зборови* и IV Дел. *Синтакса на формите*.

Така стручно конципирана и практично структурирана, Македонската синтакса од Ѓорѓи Киселинов претставува завиден дострел на македонската наука и затоа објавувањето на ракописот (од вкупно 177 страници), макар и по повеќе од половина век по создавањето претставува значаен придонес во осознавањето и запознавањето на нашата нова јазична и културно-национална историја.

Петтата и засега последна тематска книга околу создавањето на современиот македонски литературен јазик публикувана од д-р Стојан Ристески, претставува збирка од *Белешки по македонскиот јазик* направени од референтот на Првата и Втората јазична комисија Воислав Илиевски (Воислав И. Илиќ), издадени по повод стогодишнината од неговото раѓање. Исписите/преписите во својот нотес референтот Илиќ ги правел од тефтер што тогаш го добил од членот на Јазичната комисија Мирко Павловски.

Нотесот содржел четири прилози: „За азбуката“, „Неколку белешки за македонскиот литературен јазик“ – писмо-препорака од рускиот славист Самуил Борисович Бернштејн, „Стенографски белешки од конференциите на филолошката комисија за установување на азбуката и македонскиот литературен јазик, одржани во време од 27 ноември до 3 декември 1944, во салата на Градскиот одбор во Скопје“, и на крајот личниот труд на Илиќ „Терминологија на граматиката на макед. јазик“ (првиот/теоретскиот дел), која самиот ја подготвил во рамките на задачите на Јазичната комисија.

Книгата е поделена на три дела: I. *Белешки по македонскиот јазик*, каде што се претставени факсимилите од нотесот (без првиот текст); II. *Обраќања и одговори*, каде што е објавена кореспонденцијата по прашања околу кодификацијата на македонскиот литературен јазик на д-р Стојан Ристески со професор Воислав И. Илиќ, но и со Цветко Узуновски, Васил Иљоски, Михаило Апостолски, Крсте Црвенковски, Милован Ѓилас и Живко Василевски, и III. *Објавени белешки*, каде што се дадени фрагменти од објавени изјави по јазичното прашање од Милован Ѓилас, Панко Брашнаров, Павел Шатев и Васил Ивановски. Со сето тоа се придонесува за посестрано осветлување на низа прашања од современата историја на македонскиот јазик, азбука и правопис.

4.

Бидејќи во тоа време во нашите македонски училишта се учеа паралелно и српскиот и рускиот јазик, како филолог-славист со поширок дијапазон Ѓорѓи Киселинов направил обиди да подготви прирачници и за трите јазици. „Во 1951 г. – вели тој – Државното книгоиздателство објави конкурс за учебници, а меѓу нив и за македонски граматики. Јас бев напишал и српски граматики за I, II, III и IV клас и тие мои граматики беа пофалени од Главниот просветен совет и препорачани од Министерството за просвета во Белград... Бидејќи имав пракса во тој поглед, а македонскиот јазик добро го познавам – целата славјанска филологија сум ја учел само заради него – се решив и јас да напишам 4 граматики за I, II, III и IV клас. И ги предадов во Државното книгоиздателство. Но какво беше моето разочарување кога ми јавија дека сите мои граматики се одбиваат.“ Во оставнината на Киселинов се зачувани вратените учебници на кои е отпечатен штембилот на Државното книгоиздателство со датум 24. IV 1952 год. Дури во 1956 год. книгоиздателството „Просветно дело“ ја објави неговата *Македонска граматика* за VI одделение, која доживува и второ издание (1958).

Неуморниот Ѓорѓи Киселинов подготвил и му понудил за печатење на „Просветно дело“ и *Руско-македонски речник* од 20.000 збора, како и *Руска граматика* според програмата за руски јазик во македонските средни училишта од I до VIII клас. На 18. II 1960 год. авторот ги предал ракописите и биле потпишани соодветните договори и определени тиражите и хонорарот, па во 1961 и 1962 година учебниците биле печатени, но Ѓорѓи Киселинов не успеал да ги види, бидејќи меѓувремено починал.

Тоа е дел од ракописниот граматичарски опус на македонскиот славист-македонист Ѓорѓи Ј. Киселинов од асномскиот период на

нашата нова историја што засега ѝ е презентиран на научната и пошироката јавност благодарение на научноистражувачката активност на охриданиецот проф. д-р Стојан Ристески.

АКТУЕЛНОСТИ

*I Промотивни беседи во рамки на Научниот собир
по повод 100-годишнината од Првата светска војна
Скопје, МАНУ, 11.12.2014*

Катница КУЛАВКОВА

ФАКТОГРАФСКИТЕ СВЕДОШТВА НА МАКЕДОНСКИОТ АЛБУМ – ВЛОГ ВО СТАБИЛНОСТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЕТНОКУЛТУРЕН ИДЕНТИТЕТ

По повод 100-годишнината од Балканските војни и Букурешкиот мировен договор Македонската академија на науките и уметностите го објави специјалното издание *Македонски албум. Документи од и за Македонското научно-литературно друштво и Македонската колонија во Санкт Петербург*, приреден од академик Блаже Ристовски во соработка со проф. д-р Билјана Ристовска-Јосифовска.

Ова уникатно издание, подготвено со многу знаење, умеење, научноистражувачка страст и почит спрема македонската национална и културна историја, е составено од документарно градиво од личните архиви и колекции на приредувачот. Овој *Албум* е визуелна и типографска историја на Македонското научно-литературно друштво „Св. Кирил и Методија“ и на Македонската колонија во Санкт Петербург / Ленинград во периодот од првите четири децении на 20 век, клучниот период за развојот на современата македонска национална и научна мисла и за кохерентно и недвосмислено артикулирање на македонскиот културен и јазичен идентитет во европски рамки. Од епохално значење е индивидуалниот и колективен печат што во овој чин на национална и културна легитимација на Македонците го даваат Крсте Петков Мисирков (1874–1926) и Димитрија Димов Чуповски (1878–1940), двете најзначајни личности од првата половина на 20 век.

Овој Албум е изворно, фактографско, лично и живописно сведоштво за парадоксалната етапа од конституирањето на македонското национално битие: од една страна, јасната програмска и стратегиска дефиниција на македонскиот идентитет, со неговите главни обележја (јазикот, културната и колективната меморија, црковната традиција, народното творештво, науката, генезата и развојот на државноста со иницијални конституционални премиси), искажана јавно во името на елитните претставници на тогашната македонска наука и култура, на македонската водечка емиграција во тогашна царска Русија, претставени во ликот и дејноста на Македонското научно-литературно другарство и Македонската колонија во Санкт Петербург и, од друга страна, распарчувањето на територијата на етничка и историска Македонија со посредство и медијација на големите европски сили, преку т.н. мировни договори, а непосредно по Балканските војни и Првата светска војна, историски настани во коишто најречито доаѓа до израз геостратегискиот став на Западна Европа за македонското национално прашање и за перспективите на македонската држава, народ и јазик. Во тој период доаѓа до израз моќта на стереотипот на „монетата за поткусување“ и „јаболкото на раздорот“, кои симболично ја отсликуваат македонската состојба и го стимулираат, до ден-денешен, трагизмот на македонскиот народ, ескалиран како последица на геостратегиските и пропагандистички манипулации со судбините на луѓето и на семејствата, со перспективите на опстанокот.

Оставнината на Македонското научно-литературно другарство претставува морално завештание (етички тестамент) за македонската нација, посебно за Македонската академија на науките и уметностите, која во ова петроградско другарство гледа свој претходник. Поради тоа, треба да биде поздравен секој гест и чин на ремеморирање и проучување на дејноста на ова другарство и на неговите челници Димитрија Д. Чуповски и Крсте П. Мисирков.

Етнокултурните идентитети имаат своја стабилност, не затоа што не се сензибилни на социјалните и културните процеси низ историјата, туку затоа што имаат свои конститутивни обележја, своја константа што е трансисториска и отпорна на повремени обиди за нејзино маргинализирање и поткопување. Негирањето и дестабилизирањето на таа константа на идентитетот, на идентитетскиот код, секогаш предизвикува трагедии, индивидуални, и колективни. На тоа потсетува историјата, која се повторува и не треба да се потценува. Македонската нација е парадигматичен пример за последиците од негирањето на идентитетот, не само во рамки на балканскиот ареал, туку во европски и во светски рамки. Фактографските сведоштва на *Македонскиот албум* на Блаже Ристовски и Билјана Ристовска-Јосифовска се влог во стабилноста на македонскиот етнокултурен идентитет.

Димитџар ПАНДЕВ

ПРОМОЦИЈА НА МАКЕДОНСКИ АЛБУМ
По повод 100-годишнината од Балканските војни
и Букурешкиот мировен договор

Дозволете ми од овој престижен подиум на македонската државност да зборувам за **никулците** на македонската државотворност, промовирајќи го ова капитално македонистичко дело во издание на МАНУ, објавено по повод 100-годишнината од Балканските војни и Букурешкиот мировен договор: „Македонски албум“, подготвен од академик Блаже Ристовски во соработка со Билјана Ристовска-Јосифовска.

Албумот во својот *кристализиран* состав во прегледна *композиција* поврзува различни документи (писма и преписки, весници и списанија, меморандуми, извадоци од книги и научни статии, административни акти, фотографии) од повеќе привремено попатни постојки на македонското национално дело во почетокот на минатиот век (Белград, Софија, Санкт Петербург), и тоа: од и за Македонскиот клуб кој прераснува во Македонско научно литературно другарство, од Македонската колонија во Санкт Петербург и од други форми во кои се негувала македонската општествена и научна мисла (Македонскиот литературен кружок во Софија).

Користејќи ја метафората на времето одразено во Албумот, сакам да истакнам дека никулецот, кристализацијата и композицијата на македонската наука и уметност како суштествени фактори на ма-

кедонската државност претставуваат реална подлога за македонските институции во втората половина на XX век, и со нова движечка сила се вградуваат во основите на МАНУ.

Македонската нација и држава отсекогаш била во умот на Македонците, а до таму не се допирало едноставно (парафразирам содржини од Албумот што се и негова порака), ни со наложување на туѓа црква, ниту на туѓо образование, ниту на туѓа економија. Го сфатиле тоа современите на пропагандите, самите изложени на нив, ги обезличиле и ја проектирале победничката македонска приказна на XX век. Дел од елементите на таа приказна кореспондираат и со врвните дела на балканските и на светските книжевности од тоа време.

Македонски албум ја води брилијантно македонската приказна токму до пред целта, до пред постигнувањето на македонската државност, до моментот кога веќе речиси на сите им била јасна македонската перспектива на и во светот. Читајќи ги, пак, текстовите згуснато подредени во овој контекст, се сообразуваме дека друга опција како да немало во свеста на Македонците.

Државотворноста, бездруго, се состои од повеќе фактори, кои во изминативе 100 години биле предмет на интерес на повеќе перспективни комуникациски науки. Еден од клучните фактори, секако, е науката како највисок домен во контекст на односите и врските во дадена општествена средина. Македонската општественост по низата загуби на воен, територијален, политички, економски итн. план, ја консолидира својата книжевна, уметничка, научна, како и самообразовна моќ и општествено ја кристализира во македонскиот јазик. Го правела тоа во континуитет во текот на XIX век на своја македонска почва. Го прави тоа и покрај загубата што на почетокот на векот била речиси невидена во светски рамки, а само малку подоцна судбината на Македонија ќе биде иронија на судбината на Европа и на светот. НепокOLEбливата македонска општественост на почетокот на XX век укажува на тоа, наоѓајќи се *надвор* не само од вековно окупираната туку и од официјално разнебитената, а отпосле и фактички распарчената македонска средина, имено, во центри надвор од Македонија, каде што им се приклучи на прогресивните текови што го движат кормилото на историјата во поволен правец за подем на народите со верба во иднина на својата национална замисла.

Македонски албум е сведоштво за првите четири децении самостојна национална ориентација на големите луѓе на македонскиот народ – научниците, писателите, политичарите, преточена во нивното неуништво дело – македонскиот јазик. И го опфаќа токму периодот кога оваа општа дефиниција за оформувањето на националните јазици од естетиката и од филозофијата на јазикот наоѓа примена врз развојот на современите нации и јазици во Европа. Во тој контекст, и

на македонскиот јазик како бележит фактор на македонската нација. Предизвик, пак, за науката бил фактот што јазикот се стандардизирал во отежнати политички услови. Не надвор од општеството, туку во самото општество. А, се промовирал надвор – во друга средина. Но, и тоа е само еден од парадоксите на времето, на кои уште тогаш укажала општата лингвистика, не без примерот на македонскиот јазик.

Македонски албум ја истакнува препознатливо предвидливата појавност на македонската нација врз основа на функционалната подготвеност на македонскиот јазик. Го прави тоа следејќи ја основната порака вградена во етимолошко-когнитивното значење на зборот „албум“.

Албумот е величествена книга, која не признава ни случајности ни попатности. Македонскиот албум е социолингвистичка проекција на оформената македонистичка општествена и јазична парадигма на почетокот на 20 век, вклопена во беспрекорна системност, прегледно воспоставена од подготвувачите на изданието, преку концентрирана мултимедијалност со една иста порака искажана во телеграфски стил: Македонија на Македонците.

Македонски албум е светла книга чии почетни страници опфаќаат една дипломатска акција на основачите на Македонскиот клуб во Белград 1901 година, поткрепена со 91 потпис на своерачно потврдени Македонци и ја осветлуваат предвостаничката атмосфера во Македонија. Оваа не е прв дипломатски потег на Македонци, имале такви потези претходно голем број Македонци, не е ова ни прв потег на предводничкиот дел од 91-иот своерачен потпис. Ова е потег што се квантификува на својата повторливост и се квалификува во можен дипломатски контакт на Македонскиот клуб со Русија поради нејзиниот официјален политички став дека Балканскиот Полуостров треба да им припадне на балканските народи. Овој писмен потег е и вовед во објавата на Востанието, која набргу ќе го преплави европскиот печат.

Македонски албум ја брише правта наталожена врз голем број дипломатски документи на македонската револуционерна борба. Ја вклопува во својот состав и македонската публицистичка мисла зародена во Македонскиот клуб кој опстојувал менувајќи го седиштето од Белград во Софија и во Санкт Петербург, и менувајќи го јазикот во своите македонистички осмислени текстови, имено, воведувајќи го македонскиот литературен јазик во публицистиката („Вардар“).

Воведните страници на *Македонски албум* на современиот читател му овозможуваат историска прошетка низ врвиците на македонистичкиот публицистички израз од почетокот на 20 век, остварен прво на француски и српски, на руски и бугарски јазик, но со

македонски дух и перспектива, и секако со македонизми во јазикот, по примерот на „Лоза“ и со неологизми, кои се одраз на стварноста. Ја следиме овде, низ приложените страници од весниците „Балкански гласник“ и „Балкан“, публицистиката како сива еминенција во дипломатијата, но и како предупредување што сè може да му се случи на светот ако образованата Европа остане и понатаму ладнокровна спрема Македонија. Со други зборови, авторите на македонистичките публицистички и дипломатски текстови, Стефан Јакимов Дедов, Дијамандија Мишајков, Марко Мушевич имале прединформатичка предвидливост на структурнофункционалните промени во европските општествени системи, го имале предвид распадот на империите, навестен уште на страниците на „Лоза“. И тоа врз основа на будно следење на македонската и на европската политичка арена. Впрочем, Дедов бил телеграфист и ја знаел моќта на информацијата. Можел да ја дознае и пред да ја дознаат другите. Ја апсорбирал во себе натуристичката репортерска страст што се пројавува на страниците на европскиот печат, особено при описот на настаните во Македонија. И ја имал вербата во лозунгот „Македонија на Македонците“. Бездруго, и како иден правник.

Читајќи ги написите на Дедов од првите години на изминатиот век, сега вкоричени во *Македонски албум*, читаме современа аналитичка студија за општественополитичката ситуација во Македонија и на Балканот. Ја доживуваме пренесена од странскиот печат натуристичката метафора што произлегува од нејзината сурова референтност: „Македонија е историска касапница.“ Но, и механицистичката на предводниците на македонското новинарство: „Македонија е федер што ги турка православниот Исток и словенскиот Балкан кон пријателство или кон непријателство. Македонската метафора независно на кој и да е јазик искажана, останува македонска.“

Македонски албум декодира дел од логистиката на преофицијалната кодификација на македонскиот литературен јазик. Имено, на страниците на *Балкански гласник* и *Балкан* проектирана е Мисирковата „За македонските работи“, при што е заложен и етнографскопсихолошкиот нерв на Цепенков. Воведните страници на *Македонски албум* јасно истакнуваат: Мисирков не бил сам, концептот за самостоен македонски литературен јазик е обелоденет на овие страници, воведни во векот, а како такви претставени и во Албумов. Резултатите од следните задачи на Македонското научно-литературно другарство се редат во Албумов: целосна примена на македонскиот литературен јазик во различни видови текстови. Задачата на Мисирков и на неговите содружници е во преточувањето на колоквијалниот и на публицистичкиот стил во строго научниот и во уметничкиот литературниот.

И афирмација на македонското национално дело во поширок словенски контекст, на сите можни начини, низ различни весници и публикации во Русија и низ други форми на заедништво во кои доаѓа до израз посебноста на словенските народи. Во таа смисла, не се за пренебрегнување забавите на кои не им е имун ниту еден словенски народ и на кои најмногу доаѓаат до израз сличностите и разликите. Имено, на истата страница во весникот *Словенски век* од 1904 година, во кој е поместена втората јавна печатена информација за отворањето и уставот на Македонското научно-литературно другарство, ја читаме програмата на Првиот сесловенски вечерен концерт во Санкт Петербург, на кој се исполнуваат песни на сите словенски јазици. Македонската песна била „На друм легнах“ (*Друм ѝосѝела, друм ѝерница*). Двата текста ги поврзува иста смисла во ист контекст: имено, како што има други општества во Санкт Петербург, така има и македонско. Македонистичките содржини и форми објавувани во различни книги (Крсте Мисирков, Наце Димов) и списанија (*Македонски глас, Славјанин*) ја истакнуваат македонската национална самобитност.

Македонски албум ја донесува научната работна програма на Другарството, која е соодветна на идните конгресни програми во славистиката, донесува извадоци од различни видови текстови поврзани со дејноста на Македонското научно-литературно другарство и особено на Димитрија Чуповски и на Крсте Мисирков. Ги имаме овде на дланка идеите, размислите и уверувањата на Димитрија Чуповски, неговото сфаќање дека Македонците им се поблизу на Русите од Србите и Бугарите. Ни ја дава на увид богатата дипломатска активност на Македонската колонија преку повеќе меморандуми за независност на Македонија, бришејќи ја правта од нив и претставувајќи ја пред македонската и светската научна јавност.

Дел од документите застапени во овој албум и претходно постапно биле објавувани во богатиот творечки опус на Блаже Ристовски, во книги и други публикации почнувајќи од 1966 година до денес, исто како што во Албумов има и други документи претходно објавени од други научници, претежно од Институтот за национална историја: Љубен Лапе, Симон Дракул, Растислав Терзиовски. Сепак, повеќето од фотографиите се од личната колекција на академик Блаже Ристовски. Го следиме во Албумов неговиот архивистички и документаристички поглед за објективно претставување на поновите страници од македонската историја вкоричени во XX век, во период кога Македонија била на листата за отстрел до периодот кога Македонија веќе е препознатливо составен дел од картата на Европа. Најновите фотографии, исто документаристички црни-бели, се од 1990 година. На нив е моментот на постхумното поаѓање на Димитрија Чуповски за Македонија.

Албумов не е целосно хронолошки. Впрочем, тој има и функција да надополни празнини во македонската национална меморија, да апострофира значајни настани, да отвори простор за нови согледби, да ја истакне трајноста на заложбите и секако нивното остварување.

Албумот целосно кореспондира со обемото научно дело на академик Блаже Ристовски, како поддршка на неговите заложби на полето на македонистиката, како илустрација на изложените погледи и ставови од неговите првообјави до најновите, како широка панорама на научниот ангажман. Академик Блаже Ристовски ја имал дипломатската способност што ја имале неговите претходници од Македонската колонија да се сретне со голем број личности од блиското окружие на македонските дејци, а тоа – знаеме – не било ни лесно ни едноставно, и ја имал доблеста да ја сподели со нив и болката и гордоста. Нешто што никаде не може да се забележи. Освен, можеби во албум, стандарден по обем и по тежина. Зашто тежат спомените, но и документите. Македонското дело има тежина. Но, има и свежина. А, тоа значи – имало и има иднина.

Во духот на старите добри мајстори на зборот и на сликата, Ристовски не го завршува Албумов со најсвежо датираната фотографија. Неговиот објектив на крајот е насочен кон клучни документи и фотографии по кои, како што обично се вели, ништо не е како порано, а тоа се прилозите поврзани со дејноста на Македонскиот литературен кружок во Софија, првите поетски книги на македонски литературен јазик. Последната фотографија во овој албум е заедничката фотографија на членовите на Македонскиот литературен кружок со гостите Македонци (на чело со Кузман Јосифовски) од Белградскиот универзитет во Софија во 1939 година.

Во тој контекст, истакнуваме: *Албумот* на Ристовски кореспондира и со обемота мемоаристичка граѓа на значајни Македонци кои го обележиле векот и оставиле потврда за своето присуство во семакедонската културна акција.

Оваа средба бездруго оставила длабоки траги и врз Димитар Митрев, кој тогаш како и другите членови на Кружокот, читае од неговото објавено предавање за Македонскиот литературен кружок (сп. исто: Д. Митрев, *Македонскиот литературен кружок*, Современост, 1977) ја добил в раце книгата на Рацин „Бели мугри“, имал можност да ја слушне оцената на Кузман Јосифовски за Хитлеровото приближување на Балканот, да се сретне со видни македонски интелектуалци, со кои отпосле ќе го оформат Универзитетот „Кирил и Методија“.

Тоа веќе не е албум, тоа е жива историја. Тоа е вовед во македонската мултимедијалност, во македонската наука и уметност, која ги има своите корени во Македонското научно-литературно другар-

ство и Македонската колонија во Санкт Петербург. Таа историска врска е превозобновена во македонската наука, благодарение на академик Блаже Ристовски и на Билјана Јосифовска-Ристовска, кои за таа цел ја поминале истата трансверзала и добиле кристално чисти слики за развојот на македонската научна мисла. Од Македонското научно-литературно другарство до Македонската академија на науките и уметностите.

*II Беседи на промоцијата на 10 тома избрани дела
на акад. Блаже Ристовски
МАНУ, 19 март 2015*

Владо КАМБОВСКИ

ДЕЛОТО НА АКАД. БЛАЖЕ РИСТОВСКИ: ЛАЧОЗАРЕН КАТИХИЗИС НА МАКЕДОНСКАТА НАЦИОНАЛНА И КУЛТУРНО-ИСТОРИСКА МИСЛА

Оваа година МАНУ ја прославува 85-годишнината од раѓањето на акад. Блаже Ристовски, со објавување на десеттомното издание на неговите избрани дела од областа на историографијата, литературната историја, филологијата, фолклористиката и национално-културната мисла. Тешко дека ќе се најде друг современ македонски научник што создал толку обемно и толку содржајно дело и имал и има толкаво влијание врз современата македонска национална мисла и нејзината меѓународна афирмација. Неговата пословична темелитост, подготвеност и доследност, шестдесетениската задлабоченост во проучувањата на развитокот на македонската нација резултираа со објавувањето на 70 одделни публикации со над 36.000 страници и над 1.300 прилози во списанија и во дневниот печат. Десеткнижјето што денес го промовираме содржи само еден дел од неговиот грандиозен опус. Но, не е само таквата сеопфатност на неговото творештво нешто што предизвикува восхит и изгледа како научен поттик за другите истражувачи на нашата културна историја и современост, служејќи како потврда на сознанието дека големите дела се создаваат само со самопрегорен однос кон творештвото и со незапирлива научна љубопитност и творечка жар. Повеќе од тоа она што восхитува во делото на акад. Ристовски е откритието дека тој, следејќи ја трагата на големите идеи на нашите национално-културни дејци, основоположници на македонската пре-

родба, не само што пишува *за* пројавите и развитокот на македонската национална свест, *за* македонскиот јазик, културни движења и создавањето на македонска национална свест и програма, потем преточена во национално-ослободителна и државотворна акција, туку и самиот *ја пишува* нашата национално-културна историја, сиреч – учествува во нејзиното постојано пресоздавање како жива материја што го изразува и го одржува подемот на народниот дух. Акад. Ристовски целото свое творештво го посветил на одржувањето и развитокот на македонската национална самобитност и култура, следејќи го духот на прастариот повик, кој еден од најпознатите римски правници и оратори во човековата историја, Цицерон, го нарекол „*cultura animi*“, култивирање, негување, одгледување на душата, овде – на народниот дух. Патем, таквата неагрикултурна употреба на изразот „култура“ дури во 18 и 19 век е најцврсто поврзана со вкупноста на национални стремежи и идеали на народите.

Своето научно проникнување во најсложените прашања на македонската културна историја и современост, завидно според обем и длабочина, акад. Ристовски го ткаел во текот на шестдецениската макотрпна работа, најпрвин на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Љубљана и во Марибор, а потем и во водечките македонски научни институции: Институтот за фолклор, Институтот за национална историја, Институтот за старословенска култура и, конечно, во МАНУ. Но, негова вистинска истражувачка база биле светските и домашните архиви и сите достапни извори на факти врз кои систематично и со фасцинантно строга научна акрибија и прецизна и аргументирана интерпретација ги градел своите теоретски стојалишта како кохерентен систем на научни погледи за македонскиот идентитет. Се разбира, акад. Ристовски добро знаел колку вистината во општествената мисла, особено во културната историја на народите на Балканот, е загрозна од ненаучни, политички, идеолошки и слични релативизации, за да го заснове своето гледиште врз прецизни и непорекливи факти, но следејќи ја идејата за точноста во нивната интерпретација според сфаќањето за точноста како повисок поим, кој Гадамер го опишува како изразување на согласувањето и заемните склоности и поврзаности: меѓу фактите и контекстот на општествените односи, идеите и движењата во кој настануваат. Секој факт релевантен за нашата културна историја и посебност акад. Ристовски го истражувал, го анализираше, го проверувал и го синтетизирал според мерата што ја има во самото македонското национално битие, во согласност со Платоновите поими на *меџрион* – мерата што е примерена на самото битие – и него го објаснува како хармонично единство на различностите.

Пристапувајќи со таква замисла кон предметот на своето животно дело, акад. Ристовски конструирал цврст методолошки скелет на проучувањето на македонската национална историја, поставувајќи ја за 'рбет културната историја, чија срж, пак, претставува македонскиот јазик. Неговиот методолошки пристап е сосема во сообразност со појавата на модерниот европски национално-културен образец, формиран околу главните елементи на националната култура: кодифициран народен јазик и писменост, религија, традиции, историја и нација. Во XIX век неговото обликување неоспорно беше проникнато со појавата на националната држава, отворајќи го до денес ненадминатиот спор – дали нацијата ја создава државата или обратно. Влијанието на концептот на националната држава, пак, беше потсилено со појавата на капитализмот и неговата моќ да создава силна концентрација на капиталот, заснована во прв ред врз користењето на природните богатства со новите средства за масовно индустриско производство. Како што капиталот го создаде масовното индустриско производство, така ги создаде и масовните институции (болници, училишта, затвори), конечно го обедини народот околу идејата за национално единство, која, пак, е природно поврзана со идејата за народен суверенитет, а оваа, пак – со идејата за националната држава. Но, притоа, треба да се потсетиме дека идејата на суверенитетот е израз на интелектуалната и моралната револуција од времето на ренесансата и просветителството, и затоа во себе го носи двојството на индивидуалното и колективното – на суверенитетот на поединецот и суверенитетот на народот и државата. Кон тоа треба да се придодаде и сознанието дека денес, во времето на слабеењето на концептот на националната држава низ процесите на глобализација, интеграции, мултикултурализам и човекови слободи и права, нацијата и националната култура се соочува со сосема поинакви предизвици од оние што се сметаа за надминати со концептот на националната држава.

Проникнувајќи во тие внатрешни комплексни процеси, акад. Ристовски како ретко кој наш научник ги формирал своите ставови околу македонската нација и националната држава врз најдобрите традиции на хуманиот и либерален пристап на редица европски мислители, уште во средината на XIX век втемелен од Џон Мил врз „принципот на единство меѓу членовите на иста заедница или држава“: „Зборот националност не го употребуваме во неговата вулгарна смисла; бесмислена антипатија кон странци; рамнодушност кон општата благосостојба на човечкиот род или неправедно претпочитање на наводните интереси на нашата земја; негување на лошите особености само затоа што се национални или одбивање да се прифати она што другите земји го сметаат за добро. Го употребуваме во смисла на принцип на солидарност, а не на непријателство; на заед-

ништво, а не на поделба. Под тој збор подразбираме чувство на заеднички интерес за оние што живеат под иста власт и во исти природни и историски граници... тие ја ценат нивната меѓусебна поврзаност – се чувствуваат како дел од еден народ, чувствуваат дека нивната судбина е поврзана, дека злото на кој било дел од нивните сонародници е и нивно зло.“

Засновано врз таква методолошка доследност и самодисциплина, научното творештво на акад. Ристовски се одликува со силна внатрешна кохерентност и структурно и содржинско единство, така што читателот што ги има во рацете неговите избрани дела има претстава дека чита единствена книга со едно сиже во десет продолженија. Неслучајно, оттука, првиот том во неговите дела е посветен, според акад. Ристовски, на „првото име во современата македонска културно-национална историја“ – Крсте Мисирков. Долгогодишните истражувања на авторот го расветлуваат, повеќе отколку кој било во современата наука, ликот и делото на Мисирков како катарсична точка што силниот, но сè уште суров народносен порив кон изразување на својата јазична, културна и национална посебност го обликува, го крстува како кристално јасна македонска национално-културна идеја. За акад. Ристовски тој е и рожба, но и творец на македонското национално будење и изразител на достигнатиот степен на развитокот на македонскиот народ. Во ваквото објаснување, кон кое треба да се приклучи анализата на дејноста на Мисирков и на Другарството во однос на создавањето на македонскиот литературен јазик, македонската национална програма и македонската држава, е концентриран базичниот методолошки пристап на акад. Ристовски кон развитокот на македонската национална свест, нација и борба за создавање сопствена држава: дека треба да се проникне, да се открие тој внатрешен културотворен и државотворен народносен нагон, кој може да се изрази во целина во услови на национална слобода. Врз таа едноставна формула акад. Ристовски своите историски истражувања на македонската нација, конечно и погледите врз нашата современост, претставени во ова десеткнижје, ги обликувал како синтетиза на идеите за националното битие и за слободата, за националната култура како израз, но и како моторна сила на националното ослободување, конечно за националната слобода како услов за развој на напредно и хумано општество на слободни луѓе, еднакви во слободата и правата. Чекорот од таквите темелни стојалишта, кои не припаѓаат само на национално-културната историја туку се и суштествени за нашата современост и за одговорот на предизвиците пред кои стои нашето општество денес е сосема мал: македонската нација ја достигнала својата зрелост и слобода да создаде своја држава благодарение, во прв ред, на национално-културната идеја и акција, како движечка сила и за нацио-

налноослободителната акција, и таа се развива во новите услови на мултикултурно општество и европски интеграции цврсто држејќи се за тоа плодотворно историско искуство. На овие прашања, битни за нашето денешно опстојување и иднина, акад. Ристовски им посветил голем дел од своите студии, содржани во ова десеткнижје: Мисирков, историјата на македонската нација, Чуповски, Кочо Рацин, Вапцаров, македонскиот фолклор и националната свест, Македонија и македонскиот народ, пројавите и профилите од македонската литературна историја и полемички списи за македонската кауза.

Поради сето тоа, делото на акад. Ристовски е незаобиколна лектира во изучувањето на македонската национална историја и култура. Во нашата денешна нова историска политика, која ја прифаќам како нова и потребна само во мерата во која тежнее да ја ослободи општествената мисла од секакви идеолошки напластоци, а не едни да замени со други, понекогаш се претерува со радикалниот постмодернистички релативизам, кој прераснува во негација на сè она што е запаметено, запишано, утврдено и потврдено во нашата колективна меморија. Колку и да е историскиот пристап субјективна интерпретација на минатото, повлијаена од гледиштата на сегашноста, таа, сепак, не може да одбегне прифаќање на „историски вистини“ засновани врз научни аргументи, зашто тогаш престанува да биде наука и прераснува во обична идеологија и пропаганда. Какво било прекројување на историјата не може да го заобиколи делото на акад. Ристовски како верен следбеник на грандиозната национално-културна мисија на Мисирков и на Другарството, на лозарите, на сите учени лингвисти, фолклористи, големите знајци од времето на македонската преродба и националното зреење, кои успеаја да го создаат, да го прочитаат и да го сублимираат македонското народно битие, да го кондензираат во идејата за националната посебност и да ни го пренесат како културен производ зрел за политичка и државотворна акција. На тоа треба да се укаже денес, кога над Македонија воскреснува сеништето на делби што длабоко засекува во македонското национално битие, кревајќи одделни идеолошки, политички и етноисториски концепти на рамништето на меѓумакедонска нетрпеливост и омраза.

Идејата за македонската нација како културна нација, и врз неа втемеленото националноослободително дело, околу кои гравитира научното творештво на акад. Ристовски, поминаа низ клучните пресвртни историски моменти што ги изразуваат трите Илиндени: 1903, 1944, 1991. Сè помеѓу нив е неспоредливо со нивното значење и никакво величание на споредното и дребното од идеолошки или дневнополитички интереси не може да ја засени нивната лачозарна моќ. Поради тоа, илузија е дека може да се создава нова или поинаква меморија, со неграмотни споменици или квазинаучни историски

интерпретации, кои немаат сила да го истиснат она што е вткаено во културниот ген на македонскиот народ и е клуч за разгатнување на изворот на силата на неговиот опстој, сегашност и иднина.

Уште долги години акад. Ристовски, чие дело го сметам за лачезарен катехизис на македонската национална и културно-историска мисла, нека ги продлабочува и нека ги проширува нејзините научни видици.

Георѓи СТАРДЕЛОВ

АПЕЛ

По повод промоцијата на избраните дела на Блаже Ристовски

Денес над Македонија повторно се надвиснале темни облаци. Од нив врнат, како при пороен дожд, прочуените македонски кавги, кои, по којзнае којпат, ги распламтуваат трагичните македонски делби, до кои водеа и денес водат до тоа нашиот народ и до ден-денешен да биде внатрешно поделен народ, во кој Македонци им се спротиставени на Македонци. При ваквата неизвесност на македонските работи во овој временски час, се мислев дали да се нафатам да зборувам за новите избрани дела на Блаже Ристовски во овие десет дебели, по речиси 1000 страници секој избран од нив том, кои, всушност, зборуваат на впечатлив, непосреден и уверлив начин и за историските состојби што доведуваа до тоа македонските работи да се такви какви што се денес. Кога се одлучив да застамам овде каде што сум и да земам збор, чувствував дека денес не е можно да се биде индиферентен и рамнодушен, па затоа и сум овде на промоцијата на избраните дела на Блаже Ристовски во 10 тома, чиј опфат е некаде близу 10.000 страници, да зборувам уверен дека во целата наша историја во која со столетија сме опстојувале во робување, слободата живеела само во македонските книги. Ние сме ја запишале слободата во книгите, но неа не сме ја живееле толку страсно во животот како што е во книгите. Затоа сега и велама дека величавите, македонски книги, особено оние во последните две столетија, за кои пишува Блаже Ристовски, книгите на Мисирков, на Чуповски, на Ѓорѓија Пулевски, на Рацин

или Вапцаров беа ослободувачки книги, книги што ја славеа слободата или, поточно, што укажуваа на патишта на слободата, свесни, при тоа, а тоа го потврдува столетното македонско историско искуство, дека само слободата ослободува, за која копнееја овие сонцељубиви македонски творци и мислители.

Простете ми, почитувани, за овој и ваков вовед, кој можеби Вам и на Блаже ќе ви прозвучи како отклон од суштината на овој денешен важен настан за нашата историја под куполите на МАНУ, но јас, така ме дал Господ, мислам онака како што чувствувам и чувствувам онака како што мислам. Но, зошто почнав така како што почнав? Затоа што овие долготрајно создавани збрани дела во 10 тома ги читам, говорам и пишувам за нив еве веќе може да се рече цели три и повеќе децении. И днине, во најновото читање на истите книги, тие токму во денешново навистина драматично и неизвесно македонско времетраење што го живееме, не читајќи за него, туку слушајќи го него, ме навратија на едно од најтрагичните и најмрачни раздобја од нашата понова историја, на времето на беснеењето на пропагандите што врлуваа под македонсково загадочно небо, ме навратија во мислите на Мисирков, личност стожер, кого го истраживме историографски целосно, но не сум уверен дека така целосно и го разбравме или, поточно, така целосно го разбираме и денес, зашто, според мене, да разбереш не значи да оправдаш, туку значи да се промениш, како и обратното – да се промениш дури тогаш значи да разбереш. А, денешнава македонска ситуација ни зборува дека ние ниту го разбравме главното кај Мисирков, ниту сме се промениле. Да се присетиме на аманетите негови и да се запрашаме што бараше тој, всушност, од нас Македонците, кога ги напиша следниве свои толку болни и тажни македонски реченици во „За македонските работи“. Гласот на Мисирков: „Зар јет чоечко сегашното стајн’е во кое е доведена Македонија? Во једна кука таткото јет од една народност, једејн’от син од друга, другјот од трека народност и еден Господ знаит до кога ќе се продолжит да бидит така...“ Тука ја прекинувам неговата реченица за таа да прозвучи како судбинска порака до сите нас со додавката: „Чујте Македонци! Чоештината го бара од нас да се искоренит во татковината наша тоа ненормално стајн’е и да се примирит брат со брат и татко со деца.“ Таквата трагична македонска ситуација, која трае во усвитен вид под македонскиот небесен вршник повеќе од едно столетие, во која нашите луѓе дури кренаа рака еден на друг, мора, порачува Мисирков, еднаш да се промени и да ѝ се тури крај. А, тоа може да се постигне, вели тој, само со македонското обединување, само со „отстранувањето на национално-религиозните омрази, само со „совместно обсудувајн’е на обшчите интереси на Македонците... Зашто само така, тие ќе нè спасат од нашиот дележ. Затоа: Време јет да отфрлиме од очите

наши мрежите шчо ни ги кладоа други... и со нив нè поделија едни против други, зашто собитијата шчо се развија сега ни покажаа јасно колку није сами можиме да си напакоистиме, мислејќи оти постапуваме правилно. Зарем сакаме уште једнаш... да напраиме криви дружите за нашите грешки.“

Но, внесен и понесен од прашањето што сите денес нè опседнува: „Каде оди Македонија?“, ќе го забораев поводот за кој сме денес збрани. Јас сум пишувал во своите книги повеќе текстови за Блаже, а колку негови книги сум промовирал сега не можам ни да избројам. Сега сакам да му го упатам својот комплимент на овој начин: Јас се надевам дека и вие го имавте истото чувство како и јас дека додека зборував за Мисирков, мислев на Блаже Ристовски, а додека мислев за Блаже Ристовски, зборував за Мисирков и на сите оние умни македонски мажи од Другарството, толку се тие, како што би рекол Вапцаров, „слеани со срцето и со умот“. Но, Блаже Ристовски не го откри и истражи сестрано само Мисирков туку и Чуповски, Пулевски, па Рацин, Вапцаров и неговиот софиски Кружок, а заедно со нив и сета онаа фаланга од војводи, мислителите и мечтатели: од Гоце и Даме до Горче и до Јане; од Пере Тошев до Димо Хаџи Димов, од Коста Шахов и лозарите до Питу, Ченто и Мане Чучков. Блаже Ристовски, заедно со Александар Матковски, кого веќе како да го забораваме, е најсеопфатниот истражувач на македонската политичка и културна историја на нашиот народ, и тоа изворен, првичен истражувач на бројни до него речиси непознати и анонимни македонски луѓе, кои, откриени и сестрано осветлени од него, ни станаа потоа толку блиски. Сега, по овие негови 10 тома, и можеби уште толку томови од сите епохи на македонската историја, на нејзино темелно истражување, сè уште несистематизирани, можеме да речеме дека од милениумската македонска повед, благодарение токму нему: ништо не е заборавено и никој не е забравен, туку сите тие, често присвојувани од други, се сместени во македонската историја и на тој начин спасени од фуријата на истражувањето. А, тоа не е само голем научен подвиг туку и епохален чин во нашата историска, културолошка, литературна и лингвистичка наука.

Тоа што го создаде академик Блаже Ристовски е несомнено редок научен подвиг. Затоа неговото научно дело го сметам за непроценлив влог во нашата наука. Неговите дела го предизвикуваат нашиот восхит и нашата голема почит кон сето она величава што го оствари тој во својот живот, живот долг еве веќе цели 85 години, стар, но, како што велеше Тин Ујевик, стар а толку млад, зашто вистинските истражувачи и вистините во нивните научни дела, слично на уметничките, никогаш не застаруваат.

ЖИВОТ И ДЕЛО ПОСВЕТЕНИ НА МАКЕДОНИЈА

Кон избраните дела во 10 тома на Блаже Ристовски

Академик Блаже Ристовски (Гарниково, Кавадаречко, 1931) е автор на импозантен научноистражувачки опус, кој има капитално значење за македонската историографија, фолклористика, филологија, литературна историја и славистика. Континуирано, со многу љубов, трпеливост и темелна подготвеност, тој веќе шест децении ја проучува појавата, развитокот и афирмацијата на македонската национална мисла. Како верен и доследен следбеник на Мисирковите идеи, се придржува до фактите и во своите текстови секогаш поаѓа од нивната изворност, автентичност и непорекливост. Автор е на 80 одделни публикации со над 36 000 страници, но и на над 1 300 прилози во зборници, списанија, во периодичниот и дневниот печат. Овие податоци покажуваат дека во лицето на овој наш посветеник на историската вистина, ние имаме научник од голем формат, кој со фанатична работливост и упорност, во светските архиви ја истражува и ја афирмира долговековната историска слика на Македонија. Како што е прецизно наведено во *Македонската енциклопедија*, неговите научни релации се движат во неколку тематски подрачја и ги зафаќаат спецификите на појавата и развитокот на македонскиот народ и македонската национална мисла и акција до нејзината конечна афирмација; историјата на македонскиот писмен и литературен јазик, литературната историја и фолклорот.

Кон наведените факти и констатации за научниот профил на Блаже Ристовски треба да се одбележат и неговите работни ангажмани на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Љубљана, во Институтот за фолклор, во Институтот за национална историја, во Институтот за старословенска култура и во Македонската академија на науките и уметностите, каде што под негово раководство се реализирани крупни научноистражувачки проекти. Тој е иницијатор и осмислувач и главен редактор на списанието *Македонски фолклор*, на чии страници се афирмираа многу веќе познати македонски фолклористи. Исто така, во ИНИ успешно го раководеше Секторот за културната историја, а потоа Балканолошкото одделение, кое ја проучуваше историјата и културата на балканските простори. Круна на неговата ангажираност и посветеност на објавување значајни дела е првата *Македонска енциклопедија*, на која беше главен редактор. За реализирањето на слични проекти во државите од нашето соседство постојат лексикографски центри, во кои работат кадри специјализирани за одредени области. Кај нас, за среќа, чинот на подготовката и финализирањето на овој пионерски зафат го изведе Блаже Ристовски со своите бројни соработници.

По повод 80-годишнината од раѓањето на акад. Блаже Ристовски, книгоиздателството „Матица македонска“ од Скопје во 2011 година поведе иницијатива за објавување избрани дела во десет тома на реномираниот македонски научник. Четири години по објавувањето на првите два тома, десеттомникот го завршивме годинава, во пресрет на 85-годишнината од неговото раѓање, со што на македонската и на пошироката читателска и научна јавност ѝ се понудени богати содржини, врз кои со децении работел авторот. Приложение томови говорат за големиот и макотрпен научен влог на нашиот научник, за неговата целосна посветеност на македонската историографија, литература, публицистика, на македонскиот фолклор, но и на политичките настани и теми што се одвивале на македонскиот простор во минатото, сè до денешни дни.

Значи, станува збор за долг, систематичен, осмислен и ретко плоден научноистражувачки ангажман и ерудиција. Содржините за личностите и за процесите за кои пишува Блаже Ристовски идните генерации ќе може да ги надградуваат, но не и да ги менуваат. Зашто, тој како автор од научен аспект не бил поведен од конјунктурата, независно од историските и општествените процеси. Неговото дело е стамена основа врз која допрва ќе се прават синтези на најсуштествените сегменти на македонската историска мисла.

Првата книга од десеттомникот е посветена на Крсте Петков Мисирков, централна личност на дваесеттиот век кај Македонците. Монографијата првпат е објавена пред повеќе од педесет години и се

препечатува без никакви интервенции. Во овој фундаментален труд Блаже Ристовски научно ги расветлува ликот и делото на „првото име во современата македонска културолошка историја“. По овој повод ние ќе се повикаме на прецизните квалификации, кои во деведесеттите години на минатиот век ги искажа Гане Тодоровски, констатирајќи дека во научниот зафат „проследен е исцрпно и во подробности животниот пат на Мисирков и ни е дадена подробна анализа на неговото дело. Сè е строго потчинето на залог, рамен на култ и идолатрија, во позитивната смисла на зборот“. Како надополна на оцените на современикот на Ристовски, ние би додаде дека овој монографски труд стана настолна книга за македонските читатели и научници, но и за славистите во целиот свет.

Научниот ангажман на акад. Блаже Ристовски се простира во повеќе тематски подрачја, кои се сврзани со знаменити имиња и историски процеси, појави и настани. Согледувањата на овој автор укажуваат дека „македонската историографија е во стадиум кога многу полиња од нашето многувековно минато не се допроучени и сознанијата за историскиот развоен процес не се пошироко подредени. Новите проучувања и создадените современи состојби на Балканот менуваат некои закостенети стереотипи. Вистината за историјата на македонскиот народ и македонската нација, поради јазичната бариера, тешко се пробива во светот. Па и во земјава, последниве години се појавија политички интонирани дивергентни тенденции што проблематизираа некои клучни прашања од нашиот културно-национален развој“. И покрај сите ограничености, како што забележува научникот, неговата *Историја на македонската нација* доаѓа аргументирано да придонесе за разјаснување на процесите за појавата и развитокот на националната свест и на македонската национална мисла и акција во текот на XIX и XX век. По овој повод ние би додаде дека научниот опус застапен во десетте обемни тома создава широка слика за бројните судбоносни настани што се одвивале низ вековите на територијата на етногеографска Македонија. И треба да се каже дека научноистражувачкиот влог на Блаже Ристовски претставува тестамент за развојните процеси на македонските борци за национални идеали. Неговите прилози за македонските просветители, преродбеници, илинденци и асномци, мислители и визионери би требало да се прифатат како основа за градењето на општата слика за македонската реалност низ вековите. Само зналец и истраен следбеник на историските факти од форматот на Блаже Ристовски можел сето тоа да го истражи, да го систематизира и да го обедини во илјадници страници. Тој негов непроценлив труд за науката најдоследно го согледа академик Гане Тодоровски. Во инспиративниот текст на промоцијата на *Одбраниите страници* од Крсте Петков Мисирков тој ги искажа следниве конста-

тации за истражувачкото дело на Блаже Ристовски: „Придонесот на овој научник во нашата политичка и културна историја е несомнено повеќе од драгоцен. Малку е да се каже дека благодарейќи му нему, нашите сознајби за сопствената историја до таа мера се збогатени што може да ни служи на честа што располагаме со профил на ваков неуморник и врвен и компетентен толкувач на македонските состојби.“ Притоа, додавајќи дека Блаже Ристовски е „профил на научник со најширок регистар од љубопитства, плоден и продуктивен автор со фрапантно сеопфатен опус, и најверојатно, не би требало да ги штедиме ни своите восхити, ни своите комплименти за да ги истакнеме неговите високи квалитети.“ Овие зборови искажани во далечната 1991 година во изминативе години ја добија вистинската тежина и смисла, пред сè во новообјавените монографски дела, кои според својот волумен и научно значење претставуваат заветни текстови за идните истражувачи и толкувачи на македонската историска вистина, но и на љубопитните читатели, кои повеќестрано ќе можат да се информираат за многу личности, настани и појави сврзани со македонското минато и со македонската реалност низ вековите.

Во *Историјата на македонската нација* Блаже Ристовски комплетно и комплексно пишува за појавата, развитокот и афирмацијата на македонската нација, задржувајќи се посебно на темите: Македонија како етноисториски субјект, Унијатското движење и македонската свест, Национално-политички и револуционерни борби, Лозарството како национално движење, Македонската национално-политичка свест во илинденскиот период, Македонското научно-литературно другарство во Петербург и првата национална програма, Националните аспекти на Мисирковото дело, Борбата за автономија пред новото распетие на Македонија, Манифестации на македонската свест по Првата светска војна, Нова епоха на борбата за национална и државносна афирмација, Оружената борба за ослободување и обединување и создавањето на првата македонска држава, итн. Со овие текстови Ристовски создава јасна слика за реалноста на македонскиот континуитет низ вековите и, притоа, го поставува и дава одговор на прашањето: Зошто Македонците последни на Балканот дојдоа до целосна национална афирмација?

Блаже Ристовски во своите обемни студии ги анализира: македонската историографска мисла, националната компонента во нашата историографија и во воспитно-образовниот систем; македонската нација како етнокултурен и етносоцијален организам; формирањето на националната свест на православните балкански народи во XIX век; раѓањето и развитокот на македонската национална мисла (до Балканските војни). Со особен научен пристап ги истражува историските димензии на националната култура: појавата на христијанството и на

писменоста кај Словените во Македонија; карактерот на делото на Кирил и Методија во македонската и во општословенската култура; причините за враќањето на Климент Охридски од бугарската престолина во Македонија; кирилометодиевската традиција во македонскиот културно-национален развиток во втората половина на XIX и во првата половина на XX век; Александар Македонски во историската свест на Македонците во XIX и XX век.

Во поглавјето за македонското националноослободително движење, акад. Ристовски пишува за: Унијатството како движење во Македонија во XIX век; Димитар Беровски во народното раздвижување пред и во времето на Разловечкото востание; Развитокот и афирмацијата на македонската национална мисла од Кресна до Илинден (1878–1903); Непознат акт за Илинденското востание; Протоколот на Вториот солунски окружен конгрес (1905); Пред духот на Гоце; Петар Попарсов – идеолог на Револуцијата; Столетие на македонската свест; Егејскиот дел на Македонија за афирмацијата на македонската национална и државносна мисла до Втората светска војна; Едмемоарот на Кралска Србија и македонското национално прашање (1914).

Во книгата за Кочо Рацин посебен акцент става на патот на пробивот на родниот јазик во литературната реч. Тоа е непосредно сврзано и со зреењето на национално-политичката мисла и акција на авторот на *Бели муџри*. Особено внимание првпат ѝ посветува на неговата ракописна стихозбирка на српски јазик *Анџолоџија бола*, кон која се вклучени и сите одделни записи пишувани на картички и на маргини на публикации, кои претставуваат заокружен циклус во поетовото младешко творештво. Без сомнение, ова истражување е прв обид за монографско претставување на К. Рацин како литературен, национално-културен и партиско-политички деец и борец.

Според Ристовски, во поновата македонска културно-национална историја нема позначајна пројава и поконтинуиран процес од дејноста на Македонското научно-литературно дружество во Петербург и Македонскиот литературен кружок во Софија, кое директно се вклучува во борбата за реализација на македонската држава во НОБ. Овие две институции ги спојува националната програма за македонската нација, македонскиот литературен јазик, македонската историја, црквата, културата и македонска држава со сите особености на суверен народ.

Покрај проучувањето на животот и дејноста на Вапцаров – од неговото раѓање во Банско до стрелањето во Софија – опширно пишува за историско-културната почва на појавата на Кружокот, за неговите претходници и следбеници, особено за редакцијата на *Македонски весџи* на Ангел Динев, каде што првпат беше создаден Македонскиот литературен кружок во 1936 година и се формира групацијата

што потоа се обедини во Литературно-публицистичкиот кружок (или друштво) Нација и култура (1937–1938), а од неа се обнови Македонскиот литературен кружок (1938) раководен од Н. Ј. Вапцаров.

Преку изворна документација Блаже Ристовски ги проследува потеклото, школувањето и културно-националната дејност на Димитрија Чуповски, како и неговата активност како претседател на Македонското научно-литературно другарство и неговото значајно публицистичко, литературно и научноистражувачко дело. Во интегрална форма ги истражува и ги коментира предисторијата, основањето и познатите активности на Македонското научно-литературно другарство во С.-Петербург и неговите следбеници. Исто така, ја елаборира првата Македонска национална програма, првиот Устав на Другарството и првото кодифицирање и официјално воведување на македонскиот литературен јазик во службена употреба, подготовката на првиот буквар и други учебници и обидот за отворање македонски училишта; издавањето на првата книга на македонски литературен јазик и правопис *За македонскиите работи* (1903) од К. П. Мисирков и на првото научно-литературно списание на тој јазик и правопис *Вардар*, на првата карта на етногеографска Македонија на македонски јазик и на најзначајната македонска периодична публикација до Ослободувањето *Македонскиј глас* (*Македонски глас*, 1913–1914), како и објавувањето на најзначајните меморандуми за независноста, целостта и слободата на Македонија во периодот на Балканските војни и Првата светска војна.

Како ретко доследен проучувач и толкувач на македонските традиции, посебно внимание посветува на „Македонскиот фолклор и националната свест“. Всушност, опширно пишува за старите слоеви на македонската народна песна, за современата состојба и за проблемите на етнографијата и фолклористиката во Македонија. Посветувајќи ѝ цел том на оваа тема, во предговорниот текст констатира дека „еден од најважните фактори во процесот на развитокот на македонската национална свест, несомнено, е народното творештво. И во XIX и во почетокот на XX век тоа беше не само еден од основните импулси во профилирањето на македонската национална идеологија туку и главен предмет (заедно со јазикот) на „етнографските расправи“ на соседите во походот за завладување на европските територии на султанот. Од друга страна, фолклорот беше еден од базичните сегменти на народниот живот на Македонецот во ропските векови, тој беше „навистина, рациновски речено, негова песна и воздишка, негов верен придружник од крштенката до погребот, но истовремено и негова вера и упорство, негова надеж и закон“.

Во посебен том од обемото десеткнижје Блаже Ристовски ги објавува своите научни и политички реагирања, полемики и интер-

вјаа, настанати во периодот од 1960 до 2013 година, во кои е презентирano авторовото навремено и принципиелно реагирање и мислење за значајни настани, појави и акции во науката, во публицистиката, политиката и општеството.

Во исклучително плодните творечки години, Блаже Ристовски темелно ги истражи и научно ги согледа централните пројави во нашата историја: словенската писменост и христијанизацијата, државните формации во Македонија во средновековието, почетоците и развитокот на преродбенскиот процес и борбата за обнова на Охридската архиепископија.

Голем е влогот на академик Ристовски во афирмирањето на Македонското научно-литературно другарство во Петербург, што претставува основа на новата епоха во македонската културно-национална мисла и акција. Исто така, неодминливи се неговите прилози во кои со изострено чувство за научна аргументираност пишува за македонскиот културно-национален развиток, конкретно за првите писатели на родниот збор: Јоаким Крчовски и Кирил Пејчиновиќ, за Браќата Димитрија и Константин Миладинови, за Рајко Жинзифов и Григор Прличев, како и за учебникарите Анатолија и Партенија Зографски, Димитар Македонски, Димитар Узунов, Кузман Шапкарев, Венијамин Мачуковски и Ѓорѓија Пулевски.

Посебно внимание заслужуваат студиите за македонскиот фолклор. Во овој поглед треба да се одбележат научните прилози за С. Верковиќ, М. Цепенков, В. Икономов и др. Преку повеќедеценискиот истражувачки и научен ангажман на академик Блаже Ристовски, ние денеска ги имаме најкомплетните монографски изданија, посветени на стожерите на македонската национална свест: Ѓорѓија Пулевски, Васил Икономов, Крсте Мисирков, Димитрија Чуповски, Кочо Рацин и Никола Вапцаров. Селектираните десет тома на познатиот македонски научник во вистинската смисла на зборот претставуваат богат трезор на факти, согледби, истражувања и коментари за најзначајните личности од нашето историско, книжевно и јазично наследство. Прилозите застапени во публикуваните книги, говорат за една стамениа и енергична личност, која целиот свој животен и работен век го посвети на Македонија и Македонците.

Значајна карактеристика на овие прилози за нашата опстојба низ бурните и мрачни историски премрежиња се изворноста, автентичноста, комплексноста, педантноста и дисциплинираноста на неморниот посветеник на македонската наука. Текстовите ги краси лапидарен јазик, прочистен до степен на исцизелираност, што е реткост кога се работи за творби од овој вид.

Во богатата биографија на авторот, посебно место заземаат неговите ангажмани како визитинг-професор на Сорбона (III), потоа учеството на бројни славистички и други конгреси, семинари, тркалезни маси и дебати. Особено треба да се потенцираат неговите навремени и аргументирани реакции на одредени општествени и политички теми, тесно сврзани со македонските историски и општествени процеси што се одвиваа во поранешната југословенска федерација, во соседните балкански земји и, посебно, по осамостојувањето на Република Македонија во 1991 година. Притоа, треба да се има предвид и неговото учество и улогата во процесот на самото осамостојување како прв потпретседател на првата „експертска“ влада. По овој повод, можеме да наброиме уште многу значајни сегменти, кои се дел од животниот и творечки пат на ценетиот научник и, без сомнение, најревносниот и најдоследен македонски историчар, но, сепак, да допуштиме читателите и идните проследувачи изворно да се запознаат преку селектираното творештво, што го презентираме во колекцијата од десет репрезентативни книги.

Научното творештво на акад. Блаже Ристовски во континуитет е објавувано, честопати и преобјавувано, но првпат сега го имаме во комплетна форма, така што идните поколенија ќе имаат можност реално да го согледаат монументалниот влог на овој автор, во историската научна мисла, во лингвистиката и книжевноста, во фолклористиката, во мемоаристиката и публицистиката. Овие томови, според нашето длабоко уверување, претставуваат неисцрпен извор за читателите и за научниците, како и за љубопитните странски толкувачи на македонските историски процеси во подолг временски период.

Наше е да се радуваме на еден ваков монументален научен труд и да посакаме современите да го следат како драгоцен лектира што треба да се препрочитува и континуирано да ѝ се препорачува на новите генерации.

Димитџар ПАНДЕВ

МИСИРКОВ – ЧУПОВСКИ – ВАПЦАРОВ

По повод промоцијата на Избраните дела на акад. Блаже Ристовски

[Блаже Ристовски, Крсте П. Мисирков (1874–1926). Прилог кон проучувањето на македонската национална мисла, 2010; Димитрија Чуповски (1878–1940) и Македонското научно-литературно другарство во Петроград. Прилог кон проучувањето на македонско-руските врски и развитокот на македонската национална мисла, 2012; Вапцаров и Македонскиот литературен кружок, 2012, Матица, Скопје]

Натполувековната истражувачка ангажираност, интуитивно научничка опсервација и систематизирана творечка дејност на Блаже Ристовски, врз лично избраниот предизвик да се проучи македонската научна мисла, се претставува во нагорна творечка постапка во опсег од брилијантно осмислена монографија за историска личност и дело, Крсте Петков Мисирков „За македонските работи“ до обемно поливалентно творештво собрано сега во десеттомник што опфаќа цела една епоха од македонската национална опстојба. Таа епоха, чиј најиздигнат творечки чин е токму книгата на Мисирков, Ристовски ја обвива во временски протег од шест децении, во кои ги сместува амбиенталноста, милјето, т.е. контекстот на Мисирковото дело, имено од една своевидна литературна авангарда во функција на архитект на *За македонските работи* преку нејзината перспективна рецепција кај непоколебливите приврзаници на неговите ставови

и погледи вкоричени во книгата до самиот чин на кодификација на македонскиот јазик. Во така осмислен систем од националнојазични вредности, Ристовски ги вмрежува односите, врските и контактите меѓу национално оформената македонска интелигенција, која ја одржува македонската идеја и генерациски ја пренесува во поповолни геополитички околности.

Блаже Ристовски структурно ја идентификува македонистичката парадигма во туѓите синтагми, во кои не била ни препознатлива ни непозната ни како идеја ни како стварност, но постапно се маргинализирала. Воедно, функционално ја открива семиозата на творечкиот македонски набој вгнезден во клубови, друштва и кружоци и исполнето испакнат во национални величини: Мисирков, Чуповски, Вапцаров, чии ликови и дела во сета своја разгранетост сега ни се претставуваат преку наслови на обемни книги-студии.

Уште на почетокот на својот грандиозен потфат Ристовски докажа дека Мисирков не бил сам во својата дејност во времето кога ги вкоричил своите погледи за македонските работи во книга, како што не бил ни единствен со истите идеи во времето и во просторот од кои се издвојувал и во кои се вклопувал, како што тврдел и како што сакал да докаже, на пример, еден од првите негови посериозни читатели, филологот Александар Теодоров Балан, кој со сета во тоа време претструктуралистичка артилерија убедува дека е Мисирков еден наспроти сите други што уверувале во спротивни теории.

Ристовски не само што не им робува на теориите туку, напротив, ги следи во чекор. Имено, тој семиотички го надополнува македонистичкиот програмски трезор со литературата на Мисирков, која се умножувала на потегот од солунските гимназии наменети за Македончиња, кои, пак, отпосле својата образовна врвица самите ја исцртувале по патеките на постојните просветни прифатилишта не толку меѓу Белград и Софија, колку меѓу руските духовни семинарии и универзитетски центри. И, што е уште поважно, ја согледува смислата на нивното поврзување и обединување во форми со препознатлива национална содржина, и тоа од непомирливите зреоучилишни клубови со јасно татковинско чувство, преку национално ориентираното научно-литературно другарство, до Македонскиот литературен кружок, кој самостојно се издигнува на ранг на строга научна институција, од чија експертиза не бил поштеден дури ни беспрекорно јасниот Рацин.

Читајќи го денес Ристовски преку читателски прифатена трилогија: Мисирков – Чуповски – Вапцаров, го преоткриваме оној негов петдесетински авторски ентузијазам, имено, во обременет геополитички амбиент да се препознае општественото милје на чиј фон се оформува лингвистичкиот контекст на делото на Мисирков и што се зацврстува со поддршка на општествениот контекст во кој се вграду-

ва Чуповски и Македонското научно-литературно другарство и од кој произлегуваат Вапцаров и Македонскиот литературен кружок. Впрочем, делото на Чуповски се надоврзува на Мисирковото, а Вапцаровото се оформува од нивна закрила, како продолжение на опстојбата, како повод за трактати што отвораат множество прашања од национално значење.

Да прецизираме, семиотичкиот триаголник студиозно и прецизно исцртан во творечката лабораторија на Ристовски: клуб – другарство – кружок и општоприфатено кодиран со Мисирков – Чуповски – Вапцаров во соодветните три тома се исполнува и со безброј прецизно поставени односи и врски на денес помалку или повеќе познати имиња (не само на Македонци туку и на почитувачи на македонското гледиште, низ чиј видокруг се профилира во еден подолг период исполнет со меѓусебни генерациски посрекавања македонската интелигенција во функција на својата нација, имено преку творечко проследување на идејата за самостојноста на Македонија и за нејзината целина. Ристовски успева да извлече од заборав не малкумина од нив. И да го поврзе нивното дело во беспрекорна социолингвистичка структура првенствено со творештвото на Мисирков, кое кореспондира со врвната научна мисла на своето време, се разбира не без предлошката на членовите што произлегуваат од македонските ученички клубови, како и на Лозарите, но и на цела една македонистички ориентирана етнографскојазична струја на преминот на вековите. Впрочем, приказничната жестокост на Петар Поп Арсов и исповедната самоувереност на Темко Попов прераснуваат во спознајна интертекстуалност во делото на Мисирков и како таква Ристовски ја идентификува во својата научна експертиза. Дипломатската претпазливост на Чуповски не му е туѓа на Мисирков, како што не му недостасува минуциозноста на Кружочниците. Имено, делото на Мисирков е резултат на континуирана дејност од расправи преку предавања (за кои Ристовски пронаоѓа архивски документи) до книга, која претставува теориска подлога за подоцнежниот развој на македонската национална мисла, на македонската наука и уметност. Впрочем, на поширок план, и во литературата на Мисирков, наведена од Ристовски, имено во делот од Меморандумот чиј потписник е Стефан Јакимов Дедов за улогата на златото, т.е. на парата во Црквата, не само што го препознаваме литературниот нерв на Јоаким Крчовски туку и византиските епитимии. Таа историска натсознајба кај Дедов веќе е иронија, кај кружочникот Волче Наумчевски – алегорија. Метафората на Петар Бошнаков е синегдоха кај Горѓи Абациев.

Впрочем, претходниците на Мисирков се во улога на прецизни коректори на македонското национално движење, и таа коректура овозможува кристално чиста мисла не само во делото на Мисирков

туку и во текстовите на членовите на Другарството и на Кружокот. Од друга страна, нивните идеи кореспондираат со теориите за врските меѓу јазикот, културата, општеството и националниот дух, од Хердер преку Хумболд и Потебња до Диркем и Сосир. Кај секој предмисирковец наоѓаме исечок од нив. Не публицистички, туку научен. Во таа смисла, се допираме и до улогата на културата и националниот дух во јазичното и во општественото прекодирање на македонската интелигенција од ученичките клубови до Македонскиот литературен кружок. И ја имаме предвид Хумболтовата проекција на јазичната слика на светот, која Мисирков со своја терминологија ја именува „мировозрејне“. Впрочем, да се распознае чистотата на јазичната слика на светот прво треба да се определат границите на својот јазик. Во услови кога многумина го решавале ова прашање по однос на јужнословенскиот исток, но ни во духот на Хумболд ниту, пак, според веќе прецизната методологија во географската лингвистика, туку по политички директиви, Мисирков дал своја лингвистичка анализа во која прецизно го определил македонскиот. Да не заборавиме: Мисирков дава модел за проучување на погранични, т.е. на преодни говори, клучна тема на современата лингвогеографија. И не е мала неговата улога во потврдувањето на статусот на македонскиот јазик во семејството на словенските јазици во тогашната лингвистика предводена од неговите ментори. И не е мала заслугата на Ристовски што ги открил сведоштвата за нивната соработка.

Читајќи го Ристовски ја имаме динамиката на парадигмата Мисирков – Чуповски – Вапцаров во контекст на погледите на еволуционистичката македонистичка интелигенција и на сфаќањата на македонската револуционистичка авангарда, ја имаме развојната линија на македонската национална мисла од првите бунтови во Солунската гимназија, преку интернационализацијата на македонското национално прашање во политичко-дипломатските потези на Македонското научно-литературно другарство до оформената национална идеологија програмски вклучена во концепцијата на Македонскиот литературен кружок. Таа динамика нè води до Конески, со чија мисла Ристовски ја заокружува монографијата за Мисирков, имено дека „откривањето на Мисиркова во многу погледи значи откривање на самите себеси“. Неуморната многупогледност, пак, на Ристовски, нè води како читатели низ недостапни архиви, низ заклучени автобиографии, тајни кореспонденции, грижливо чувани албуми на стари фотографии, како и низ добро осмислени средби со личности што ги среќавале Мисирков – Чуповски – Вапцаров, сè со една цел – да се проучи до детали развојот на македонската национална мисла, да се открие смислата на односите и врските меѓу застапниците на македонското гледиште и

да се идентификува историско-културната почва врз која се оформила македонската нација.

Денес, знаејќи ги кодовите на Мисирков – Чуповски – Вапцаров и прифаќајќи го контекстот на нивното знаење, меѓу другото благодарејќи ѝ и на штедрата цитатност на Блаже Ристовски, органички вклопена во неговото творештво, во духот на современите хуманистички науки, само ќе заклучиме: Има некоја строга научна врска меѓу мировозрејето на Мисирков и многуте погледи за откривање на самите себеси на кои укажува Конески, а ги цитира Ристовски. Расправајќи за нив, чинам, ја допираме смислата на кружочниците: академски да се дискутира за сите значајни прашања од областа на македонската наука и уметност.

Симо МЛАДЕНОВСКИ

ТРИ ЗНАЧАЈНИ ТОМА ОД ИЗБРАНИТЕ ДЕЛА НА АКАД. БЛАЖЕ РИСТОВСКИ

Имам чест и задоволство накратко да се осврнам на вториот, осмиот и деветиот том од избраните дела на акад. Блаже Ристовски, кои претставуваат една тематска целина и би можеле да се озаглават како тритомна книга за Македонија и македонската нација. Тоа е едно комплексно носечко тематско подрачје од овие избрани дела за историјата на Македонија и македонскиот народ, пројавите и процесите од македонскиот културно-национален развoтoк, афирмацијата и државотворното етаблирање на македонската нација. Во нив се вградени децениски макотрпни фундаментални истражувања на еден неуморен, непоколеблив и бескомпромисен истражувач на македонскиот културно-национален развoтoк, презентирани како прилози или одделни изданија, за развoтoкот на македонската културно-национална мисла и акција. А, сите тие опсежни и комплексни истражувања, со широк временски распон, некои од нив и осовременети со неопходните измени и дополнувања, подредени во трите тематски и хронолошки целини, им даваат белези на хомогени синтетички монографии за етногенезата и за развoтoкот на македонскиот народ, македонската национална мисла и акција. Како такви, овие три тома имаат посебно повеќестрано значење од научен, општествено-политички и културен карактер, како за нас и нашите луѓе во дијаспората, исто така и за меѓународната научна и општествена јавност и, да се надеваме, за нашата и меѓународната дипломатија.

Кратко речено, пред нас се три тома за самозапознавање на нашето минато, толку драгоцени во децениите на дезорганизираност и дефанзива на македонската историографија, во децениите кога беше најпотребно да се афирмираат нашето минато и современоста во која живееме, како пред домашната јавност, уште повеќе за меѓународните интересенти и разните емисари што престојуваат во Македонија или го даваат својот глас за нејзината судбина и иднина на разните политички и други форуми низ светот. Со запоставена приоритетна и планомерна научна политика на националните институти, најзначајните, актуелни и мошне горливи теми, проблеми и вреднувања од нашето минато, тие останаа препуштени главно на политички активни поединци надвор од професионалните институции, често понесени со интонирани дивергентни тенденции. Преобјавувањето на овие томови нè враќа на правиот пат од разните историографски скршнувања во минатите децении, со особено актуелни и актуализирани студии и прилози од наш современик, сè уште мошне активен национален деец и неприкосновено водечки научен истражувач на минатото на македонскиот народ, нација и култура. Со оглед на дамнешната исцрпеност и достапноста на првите изданија сместени во овие три тома и Избраните дела како целина, како и споменатата општа состојба на нашата историографија, овие томови се повеќе од добродојдени и популнуваат една веќе предолго чувствуванa празнина, како насушна потреба во издавачката дејност од областа на нашето минато на толку значајни теми за осознавањето на етногенезата на македонскиот народ и македонскиот културно-национален развој.

*

Вториот том од овие Избрани дела ја сочинува монографијата *Историја на македонската нација*, првпат објувена во турбулентната 1999 год., според авторот како суштествена потреба на македонската наука и индиректен одговор на сестраниот државен „меѓународно поддржан пресинг на Грција“ за некаквеси „конечно решение на македонското прашање“ за задоволување на историските апетити на соседните држави со деидентификација на македонскиот народ и Република Македонија како суверен државно-политички меѓународен субјект и етнокултурен ентитет во современиот свет, преку „промена на македонското историско (и уставно) име, за елиминација на македонскиот јазик, историја и култура и воопшто за исчезнување од европската етнополитичка целина на нашиот милениумски граден идентитет“. Објавена „во целост, без промени“, во оваа монографија авторот аргументирано, со изворни материјали и со вонреден аналитички усет, ги обработува и ги разјаснува пројавите и процесите за

појавата и развитокот на македонската историска и национална свест и на македонската национална мисла, појавата и развитокот на македонскиот народ како општествена категорија во словенски и во балкански контекст во текот на XIX и XX век. Изложени се историските конотации за Македонците како етноисториски субјект, борбата за македонски писмен јазик, националната свест, национално-политичките и револуционерните борби и програми, како и разни други национални пројави, конкретни акции и манифестации од илинденскиот период до НОБ и создавањето на првата македонска национална држава (1941–1944). Осмиот том од овие избрани дела, под наслов *Македонија и македонскиот народ*, ги содржи хронолошки подредените истражувачки текстови на авторот од 1968 до 2013 год. за клучните прашања и темелни ориентири од историјата и културата на Македонија и македонскиот народ до нашите современи состојби. Како такви, тие претставуваат една хомогено заокружена хронолошка и тематска целина, поделена на две посебни тематски фокусирања: „Македонија и Македонците“ и „Македонската нација и култура“.

Во првиот дел е обработена појавата и развитокот на македонскиот народ, името на македонскиот народ, основните компоненти на неговата култура, христијанизацијата, писменоста на Словените во Македонија, кирилометодиевската традиција и завршува со Александар Македонски во историската свест на Македонците во XIX и XX век. Во вториот дел, пак, се претставени особеностите на македонскиот национален развиток – појавата на македонската национална мисла, афирмацијата на македонскиот национален идентитет, националните програми и државно-националните концепции до нашата современост.

Деветтиот том од овие избрани дела, под наслов *Пројави и процеси од македонскиот културно-национален развој*, како тематски структурирана целина ги опфаќа децениските истражувања на авторот на пројавите и процесите од македонскиот културно-национален развиток во XIX и првата половина на XX век, поделени во две тематски и хронолошки целини. Во првата тематска целина, „Национални пројави и процеси“, врз основа на цврсто втемелени аргументи, авторот ја разработува периодизацијата и процесот на раѓањето, развитокот и афирмацијата на македонската национална свест, македонското национално и ослободително движење, како и односот актуелен и денес – Македонија и Европа. Во втората тематска целина, „Сознајби за јазикот, литературата и нацијата“, авторот го проследува патот на македонската мисла, формирањето и афирмацијата на историската мисла кај Македонците, периодизацијата на македонскиот литературно-културен развиток и посебно се задржува на повеќе актуелни преродбенски теми.

*

Актуелното време во кое живеевме во последните децении и меѓународната положба на Република Македонија бараат овие томови да имаат што поголема присутност во нашата и светската јавност, за да ги разбијат негативните стереотипи на соседните историографии и да припомогнат во афирмацијата на македонскиот народ, нација и држава, нашата самобитност, развиток и опстанок низ вековите. Непознавањето на македонското минато е очигледен хендикеп на светската дипломатија, посебно на европската, која е претрупана со разни негативни историографии за нашиот национален идентитет, каде што со векови биле присвојувани нашата историја, јазикот и културата. Затоа, овие томови се добредојдени во ова судбоносно време на актуелното жестоко негирање на македонската нација во меѓународните релации, но и од некои домашни недоброжелници и божемни препрочитувачи на македонското минато во претставувањето и вреднувањето на одделните настани и ликови од нашето минато.

Независната и суверена македонска држава посебно ги разбира нива и ги ожесточи нашите непосредни соседи, па на разни начини се обидуваат да ни прават тешкотии и штети на национален, политички, економски и културен план, со далекосежни последици во меѓународните односи. Зашто, како што еднаш децидно ги класифицира авторот на овие томови, „едни ја признаваат државата, но не и нацијата; други ја признаваат нацијата, но не и државата; трети ја признаваат и државата и нацијата, но нудат партнерство во државата, додека четвртите не ја признаваат ни нацијата ни државата и настојуваат поскоро да ги снеса и едната и другата“. Повеќе од јасно е дека сето тоа е насочено за да се елиминира Република Македонија како национална држава, да се претстави како држава на национални малцинства на соседните народи, за да остане како резервна балканска монета за поткусурување и на овој дел од историско-географската и етничката територија на Македонија. Освен тоа, тука е и прашањето за положбата на Македонците како државјани во соседните земји и неминовноста за регулирање на нивните малцински права според меѓународните договори. А, бидејќи нашите противници се обидуваат да ги фундаираат своите потфати главно врз историска основа, овие томови даваат одговор на сите тие наметнати прашања како „спорни“.

*

Истражувањата на акад. Блаже Ристовски и нивното монографско синтетизирање во овие томови се основоположнички и за

комплексното согледување на сознанијата за македонскиот историски развоен процес. За жал, тој немаше континуирано оддадени содружници или следбеници во овие истражувања, па мораше самостојно, со скудни средства или на сопствена сметка, со години и децении упорно да трага и да ја открива вистината за Македонија и Македонците по странските, главно руски, српски, бугарски и други архиви, прелистувајќи ги правливите и често некомплетни весници и списанија, издавани во Македонија или во странство, посебно од македонската емиграција во дијаспората, како и тешко достапната литература.

Сиот животен век авторот го посвети на истражувањето на минатото, без кое немаше да постои денешна Република Македонија, а со минатото што не е опфатено во овие томови или само маргинално е споменато, којзнае каде ќе се најдеме. Од сите тие причини, како заклучок, би нагласил дека овие томови и избраните дела како целина, претставуваат величествен архив на изворни сведоштва за Македонија и Македонците, за македонската национална мисла и акција, величествен, неуништлив и вековно траен жив подвижен споменик на нашето минато, кој ќе им ја раскажува македонската приказна за вековното опстојување низ мислите на најкомпетентниот интердисциплинарен истражувач на македонското минато и префинет стилист на македонското „живо суштество – зборот“, како на сегашните, исто така и на идните генерации. А, на авторот – нека му е честит овој животен и професионален научен подвиг со објавувањето на Избраните дела и честитка за неговиот јубилеен 85-ти роденден – на Денот на пролетта (21 март).

Вера СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ

НА 12-ТИОТ МЕЃУНАРОДЕН САЕМ НА КНИГАТА ВО СОЛУН

Под покровителство на Генералниот конзулат на Република Македонија во Солун, со генералниот конзул Маја Апостолова, по покана од Фондацијата за култура на Грција, беше презентирана, по повеќе години, издавачката дејност на издавачите Магор, Феникс и Блесок. Во саемската програма беа предвидени настапи и промоции на 250 наслови. На 10 мај 2015 година се одвиваше програмата насловена „Химни на св. Кирил“. Модераторот, професор Ставрула Маврогени од Катедрата за балкански студии на Универзитетот „Македонија“, ги претстави со нивното дело проф. Вера Стојчевска-Антиќ, од Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“ во Скопје и академик Емил Антонио Тахиаос од Универзитетот „Аристотел“ од Солун.

Во продолжение го прочитав својот реферат (на француски јазик) за славата на светите браќа Кирил и Методиј, чии траги оставија длабоки корени дури и кај современите македонски писатели и поети. Овие стихови ми беа објавени на грчки јазик во книгата излезена во Грција со наслов „Химни за свети Кирил“. Академик Тахиаос во своето излагање во воведот го истакна задоволството што во посочената книга на преден план е објавена песната на Блаже Конески „Послание“ (во оригинал и потоа на грчки јазик), истакнувајќи дека е авторот „еминентен научник и поет, но и мој стар и омилен пријател и колега од Меѓународниот комитет на славистите“. Тој ги истакна заслугите на авторите и преведувачите на книгата, особено на Префектурата на Кожани како издавач во Грција.

Во рефератот проф. Тахиаос заклучи: „Значи, да повториме дека свети Кирил го зближи грчкиот и словенскиот свет преку духот на мирољубието и, би можеле да кажеме, преку братскиот соживот. Секако, односите на некои држави, водени од политичка целисходност, не беа секогаш мирољубиви, но, сепак, лица во овие земји, кои ги одржаа заедничките духовни традиции, работеа за мирољубиви и пријателски односи. Оваа вистина мора и во нашето време да дејствува како фактор за приближување и хармонија, како што нè учеше светиот и чествуван тука денес – Кирил. Дајте да го имаме за духовен татко и како симбол на мирот и единството, бидејќи тие се неопходни за опстанок на нашиот национален идентитет, во една епоха кога се рушат соновите на цивилизацијата што ги покажаа Грците и Словните. Значењето на оваа потреба ја наоѓаме во спектарот на убавите песни во поетската збирка презентирана денес.“

Настанот беше збогатен со студенти, кои рецитираа песни посветени на свети Кирил на македонски и на грчки јазик. Присутната публика остана до крајот на програмата, зашто во вториот дел настапија писателите Томислав Османли со романот „Дваесет и првиот“, преведен на англиски јазик, и авторот Сашо Прокопиев со двата романа „Сиркачот“ и „Човечулецот“, исто така преведени на англиски.

Македонскиот издавачки штанд беше привлечен и посетен. На влезот беа читани двата портала, едниот со песната „Послание“ од Блаже Конески (на грчки јазик), а вториот со песната „Љубов“ од Гане Тодоровски (на македонски јазик).

Со престојот во Солун, при постојаната придружба на генералниот конзул Маја Апостолова, имавме можност да го посетиме и Генералниот конзулат на Република Македонија. Посебно беа значајни средбите и надвор програмата со академик Тахиаос, со кого сме имале научни средби и пред овој настап. Во 1979 година тој беше извонреден домаќин на Меѓународната славистичка средба во Солун, на која учествував заедно со академик Петар Илиевски. Во 1985 година учествувавме на Славистичкиот конгрес во Рим, во чест на 1100-годишнината од смртта на Свети Методиј. Проф. Емил Тахиаос зеде учество на Тркалезната македонска маса што ја организираше во 1992 година во Феникс, Аризона, со наслов „Охрид во минатото, денес и утре“. Под покровителство на американскиот историчар професор Стивен Баталден, имавме успешен настап. Композиторот Димитар Бужаровски настапи со темата за ораториумот „Охрид“. Професор Елени Бужаровска ја одбра темата за четиријазичникот на Даниил. Академик Тахиаос говореше за развојните линии на Охридската архиепископија, за развојот на Охридската школа и за делото на свети Климент Охридски. Моето учество се однесуваше на Светиклиментовата традиција во Македонија.

Од таа 1992 година до денес нашите врски не се повториле. Затоа, престојот во Солун, во организираниот настап со програма што привлече универзитетски професори, политичари и граѓани заинтересирани за темата, како што нагласи и академик Тахиаос, означува продолжение на културните и научните врски.

Сакам да нагласам дека во разговорите со грчкиот славист добив и некои интересни сознанија. Тој ми даде две фотокопии од стихови пишувани своерачно од академик Блаже Конески, и тоа изречитирани на 28 септември 1977 година. Имено, тогаш се одржувал состанок на Славистичкиот комитет во Кавала, од каде што домаќините им организирале на странските слависти посета на Света Гора. Од песните јасно избива дека се пишувани на српскохрватски јазик и изговарани усно, на некоја поширока заедничка вечера со академик Тахиаос, а најчесто споменувани се имињата на Тахиос, свети Павле и Света Гора, на еден очевидно шеговит пријателски начин. Двете фотокопии, со дозвола на академик Тахиаос, ги наведуваме во прилог.

Врските со грчките научници се одвивале и порано, особено на византолошките конгреси. Професор Георги Сталев со задоволство се сеќава на пријателството што го доживеал со познатиот грчки поет Куцохерас, кој бил претседател на грчкиот Пен-клуб, а во 1975 година бил домаќин на Пен-клубовите. Сталев како член на македонскиот Пен-клуб бил прифатен како домашен гостин од поетот, кој бил и кандидат за претседател на Грција. Неговата поетска и човечка големина оставила трајни впечатоци кај Сталев. На крајот организирал величествен коктел во својот дом за околу 250 колеги.

Впечатоките од нашиот престој во Солун остануваат трајни како позитивни продолженија на соработката. Во случајов сакам да ја истакнам уште еднаш улогата и на двајцата браќа просветители, а кое што сум го нагласувала многу често и на предавањата пред моите студенти: „Ако ги прифатиме и само отворените патишта од светите Кирил и Методиј, ќе добиеме непреценлива вредност за луѓето што го бараат можниот цивилизаторски од на светот и нашиот, како што посакува и Ерик Фром.“

Da nam niš Tachia,
Nastao bi plati kova!

Uz Kabane
Kazn svega šatne
osomno je 7 pen.
mo nam samost,
Kazn nem,
Kazn kazn se s kazn,

Kabane, 28. IX 1922. Kazn

Tge svega šatne / Sde fudi Puke
Kazn kazn Nopem stupi
Ka ešpavalo uke. Na Eniprke tle,
Uz nam Enica Tu drap Enit
Kazn kazn - drustvo skup
U kazn kazn, me živeti može

Kabane, 28. IX 1922. Kazn

A što mi se Solun tamaglio,
 što udara more o bregove?
 Veliko se čudo dogodilo,
 probudilo se Evid Tachias
 i udari po koljenu rukom,
 po koljenu i džepu sionom,
 pa govori brkajući sam mladim:
 Čuete da, more kavrstički,
 dođe doba da se ušmukne
 i da društvo možno smijemo.
 Al da uata stara bude reč,
 i slavi se pravi patuljstvo,
 poruči čemo komarčet slavi
 i onoga krefta predjeka,
 da nam dade čitlo i jatuken.
 Ne društvo to p učimo,
 u karali ore nas sakutio.
 Sad nas vid onaj bjetor gon
 da se tamo Bogu pomolimo
 sve ta uprte omurga kongresa,
 do godini, vesela nam majka!

Васил ДРВОШАНОВ

ПРОМИСЛУВАЊА ЗА АПСТРАКТНАТА ТЕРМИНОЛОГИЈА

(Витомир Митевски. *Македонската ајстѝрактна ѝтерминолоѝија и неѝзиноѝо наследсѝво*. Скопје: Матица македонска, 2015)

Кога се чита поднасловениот труд, треба да се има предвид дека автор на делото е класичен филолог и философ, универзитетски професор и академик, потписник и на делата: *Хомер и Прличев* (1995), *Хераклиѝ*, монографија (1997), *Почейѝоци на заѝадната философија*. *Прейсокраѝовци* (1999, 2006), *Неѝа на душаѝа* (2000), *Анѝичка ейѝка*. *Хелада и Рим* (2001), *Плаѝоновоѝо учење за душаѝа* (2005), *Хеленизам и Рим*. *Анѝичка философија* (2007), *Плаѝон*. *Анѝичка философија* (2007), *Арисѝоѝел*. *Анѝичка философија* (2008), *Сокраѝ*. *Анѝичка философија* (2008), *Еѝски ѝеми*. *Анѝичката и македонската ейска ѝоезија* (2008), *Доѝна анѝика*. *Анѝичка философија* (2010), *Анѝичката философија и Визанѝија* (2011), *Душаѝа и духовниѝо живоѝ* во анѝичката и ранѝо средновековие (2012), *Философијата и средновековието на заѝад* (2013), *Анѝичката философија и заѝадното нововековие* (2014), како и на преводите од старогрчки: *Хесиод*, *Дела и дни* (1996, 2015), *Аристотел*, *Избор* (1998), *Анѝичка философија*, антологија (2004), *Платон*, *Тимаѝ* (2005), *Аријан*, *Флавиј*, *Прирачничѝо на Еѝикѝеѝ* (2008) и др.

Тоа значи дека станува збор за потврден автор, чии промислувања се темелат на долгогодишни научни истражувања во споменатите области и на самостојно стекнат богат творечки капитал.

Во рамките на своите истражувања Митевски го осветлува прашањето за именувањата на земјите и народите на Балканот, пр-

венствено мотивирано од настојувањата однадвор, присилно, да се промени вековниот ендоним *Македонија* и *Македонци* (назив за само-идентификување и препознавање на еден народ) со различни ексоними (имиња што на еден народ или земја обично му ги даваат соседните народи, поблиски или подалечни). Во најново време, забележува авторот, тоа е „обид на обезличување од страна на јужниот сосед на Македонија“. „Анализиран рационално, обидот на обезличување на Македонија е апсурден. Во цивилизираниот свет е нечуено еден народ да бара преименување на друг соседен народ според своја желба и да диктира на сите во светот кој ексоним ќе го употребуваат другите.“ Митевски повикува на разум, тргнувајќи од горчливото искуство, произлезено од секој облик на насилство.

Со оглед на фактот што работата врз стручната и научната терминологија во македонскиот јазик се смета за една од приоритетните задачи на македонската наука, Митевски авторитетно прозборува за достигнуањата, за состојбите и за перспективите во таа област, проследувајќи ги заложбите на сите врвни институции и специјалисти на тоа поле последниве седумдесет години. Авторот забележува дека координирано и систематизирано во работата врз стручната и научната терминологија се пристапило по основањето на Македонската академија на науките и уметностите, во чии рамки бил формиран Одбор за македонска терминологија. Тој педантно ги изнесува со имиња, години и бројки резултатите од досегашната работа, укажувајќи на потребата од „отворена соработка и поврзување на сите релевантни институции и специјалисти во оваа област и во земјата и во странство“.

Во врска со идејата на Григор Прличев за создавање општословенски јазик, единствено Митевски ги пронаоѓа корените и го дава одговорот, истакнувајќи, меѓу другото, дека таа идеја била тесно поврзана со преведувањето на Хомер од страна на Прличев. Имено, оригиналниот јазик на Хомер, користен во *Илијада* и *Одисеја*, забележува авторот, бил составен од форми од најстариот период до времето што се приближувало до класичната епоха. Во тој јазик имало дијалектни форми речиси од сите грчки дијалекти. Следствено, тој јазик не бил говорен, народен ниту природен јазик. Тој јазик, нотира Митевски, „се смета за вештачки јазик, поточно, за конвенционален јазик на епската поезија“. Општословенскиот јазик на Прличев, исто така, бил смеса од разновидни форми на неколку словенски јазици од различен временски период, јазик што содржел разнородни дијалектни облици, предвиден за посебно книжевно изразување. Освен тоа, скратувањата на Хомер, потенцира авторот, Прличев ги правел свесно, затоа што во „Хомеровите епови имало многу недовршени места, разни неповрзани митови и композициска неусогласеност“, што збо-

рува за тоа „дека Прличев добро ги познавал научните достигнуања во хомерските студии од неговото време“.

Пред самиот крај на своето темелно образложение во врска со корените и значењето на идејата на Григор Прличев за создавање општословенски јазик, академик Митевски го дава следниот заклучок: „Мора да признаеме дека од практичен аспект замислата на Прличев е тешко остварлива или, подобро речено – неизводлива. Воден од својот стремеж кон совршенството, тој прави обид да изведе нешто невозможно, односно да создаде јазично средство кое ќе даде совршен одраз на Хомеровиот јазик во превод. Гледано од аспект на науката, тој негов обид е начелно правилен. Прличев посочи на онаа точка на совршенство во преводот која во пракса секогаш останува недостижна, но пожелна и меродавна.“

Како можеме да го протолкуваме предметниот труд *Македонската ајсџраќина џерминолоџија и нејзино наследство* на Витомир Митевски? На мислење сме дека појдовна точка на авторот во споменатото дело се македонскиот јазик и македонската опстојба, кои се потпираат на неколку столбови. Имено, негово начело е дека апстрактната терминологија е неопходна за „да ги изрази сложените облици на духовното искуство“, нагласувајќи дека треба да се негува „лексичкото богатство од книжевната старословенска традиција“. Што значи тоа? Наспрема „хеленските антички философи, (кои) ја создаваат својата апстрактна лексика на почвата на сопствениот јазик без можност за споредби, паралели или преводи од други поразвиени јазични култури“, при што „новите апстрактни значења се извлекуваат од секојдневните зборови со помош на метафоризирање или терминологизација“, македонскиот јазик бил и е упатен да преведува и да создава апстрактна терминологија.

Митевски за пример ја зема философската терминологија, како една од најстарите, но, истовремено, и една од најразвиените форми на апстрактната терминологија. На пример, забележува тој, зборот λόγος, кој етимолошки упатува на собирање или зборување, кај философите добил ново значење на закон, начело, учење итн.

Како што споменавме, македонскиот јазик бил и е упатен да преведува и да создава апстрактна терминологија. „Имено, изворната *theōria* – нотира Митевски – етимолошки упатува на гледање, набљудување (на пример, тоа е запазено и во глаголот *theaomai* = *гледам, разгледувам, набљудувам* или во именката *theā* = *гледање, глејка, разгледување*). Според тоа, кога Аристотел ќе го употреби *theōria*, тој смета на свеста на својот слушател (читател) за нејзината значенска полнота насочена кон еден облик на гледање, согледување, самосогледување и сл.“ Ако не се знае етимологијата на зборот, пренесувањето на терминот *theōria* во македонскиот јазик со *џеорџа* не е добро ре-

шение, бидејќи не може да се почувствува неговата значенска заднина. Авторот нагласува дека терминот *theōria* треба да се преведе со терминот *созерцание*, кој бил изграден апстрактен термин во рамките на нашата вековна книжевна традиција; термин што наоѓа потпора во современите зборови: *sur-ка* ‘гледа отстрана, скришум’, *об-sur* ‘гледа наоколу, со оглед на нешто друго’, *sp-ици* во изразот ‘*сприкийте ќе ти ги извадам*, т.е. очите, она со што се гледа’, *ипро-зор-ец* ‘она низ што се гледа’, *sp-цала* ‘очила’ итн. Како можна замена, регистрира авторот, за да не се банализира терминот *созерцание*, во колоквијална или во друга пригода, може да се користат зборовите од истото семантичко поле: *согледување*, *згледување*, *поглед*, *видување*, а во одделни случаи и зборовите *испиржување*, *учење* и сл.

Посебно внимание Митевски посветува на многузначноста на философскиот термин *theōria* (Θεωρία) и на изведенките од него кај Аристотел и тешкотиите околу неговиот превод. Со оглед на комплексноста на споменатиот термин, ќе посочиме еден навод од Митевски, кој заклучува „дека Θεωρία како философски термин кај Аристотел има најмалку две крупни и сосема различни значења. Едното го сретнуваме во неговата *Метифизика* и тоа подразбира мисловна свртеност на Бога кон себе самиот, а другото го откриваме во *Никомахова етика* каде што човекот се наоѓа во состојба на непосредна умствена загледаност кон Бога“.

Слична е состојбата и со терминот *ousia*, кој, забележува авторот, етимолошки упатува на суштествување (супстантивизиран партицип од грчкиот глагол *eimi* = *сум*, *суишесивувам*). Како најдобро решение Митевски го препорачува зборот *суиштина*, кој етимолошки и морфолошки целосно му одговара на грчкиот изворен збор. Тој го посочува и правилниот превод на примерите *par-ousia* со *ипри-суи-носѝ* и на *ap-ousia* со *оѝ-суи-носѝ*.

На тој начин, повикува Митевски, треба да се бара патот за превод на клучните философски термини по потекло од старогрчкиот јазик. „Така, *εραδιβο* би можело да биде соодветен превод за *materia* во философски контекст“, иако самиот термин *materia* е несоодветен латински превод на грчкото *ὕλη* (*hyle*) со вообичаеното значење ‘шума’, а оттука развиеното значење ‘граѓа’, преку кое се дошло кај Аристотел до апстрактното значење *εραδιβο*.

Терминот *energeia* кај Аристотел, според Митевски, значел еден вид ооплотување на моќта. Соодветен превод авторот наоѓа во кирилometодиевската традиција со зборовите *дејсѝвеносѝ*, *дејносѝ* и сл.

Митевски упатува на успешните философски термини во старословнската традиција „која со векови ја создавала и развивала ап-

Римјаните. Тие заемале и калкирале философски термини од грчкиот јазик. Подоцна западноевропските јазици ги заемале философските термини од старогрчкиот и од латинскиот јазик. За жал, таа практика ја следел и македонскиот јазик од 1945 до 1991 година, преземајќи ја апстрактната терминологија од англискиот и од францускиот јазик со посредство на српскохрватскиот јазик. „Просто речено, Платон и Аристотел кај нас уште немаа вистински проговорено на македонски оти немаше соодветна изворна македонска апстрактна терминологија.“ За тоа авторот приведува повеќе причини, меѓу кои биле: доминацијата на српскохрватскиот јазик, идеолошката определба на социјалистичка Југославија, немањето доволно образован и квалификуван кадар итн. Меѓутоа, главната причина за тоа лежела во фактот што современиот македонски стандарден јазик „бил отсечен од своето јазично наследство, од своето термилошко богатство што се трупало низ вековите“. Со осамостојувањето на Македонија во 1991 година, состојбите почнале да се менуваат. Митевски со восхит забележува дека во сопствената словенска кирилометодиевска традиција биле „произведени и користени апстрактни термини кои во многу случаи до најситни нијанси одговараа на развиената апстрактна лексика во античката философија“.

Последниве дваесетина години Митевски, врз примерот на терминот *Θεωρία*, забележува голема „преводна разновидност од преведувач до преведувач, но и различни решенија кај еден ист преведувач“, толкувајќи го тоа како „производ на отсуство на критичка свест“, од една страна, односно како „израз на прецизно преведена многузачност на оригиналот“, од друга страна.

Неизбежна е пораката што ни ја упатува академик Митевски. Имено, тој заклучува дека „намерата на овој труд е... да укаже на кирилометодиевската традиција како наше изворно вековно искуство кое како наследство нуди не само солиден методолошки пристап туку и богатство од апстрактни термини внимателно обликувани според изворните старогрчки обрасци. Ова раскошно лексичко наследство за кое би рекле дека е еден вид трезор на словенски интернационализми, може да послужи како соодветна основа за создавање на апстрактната терминологија во посебните словенски јазици, а во тие рамки и во македонскиот“.

Мошне охрабрувачки дејствува констатацијата на Митевски дека по осамостојувањето на Македонија во преводите на дела од класичната философија термините биле обликувани според старословенските преводни обрасци. Во врска со оваа појава, Митевски, и на наша радост, воскликнува дека „тоа е еден вид враќање кон нашите корени, големото враќање дома“.

На крајот сакаме да го истакнеме фактот дека делото *Македонската ајсџиракџина џерминологија и нејзинојто наследсџво* од академик Витомир Митевски, создавано на македонски и на англиски јазик последниве десетина години, од 1996 до 2014 година, претставува своевиден патоказ за нашите современици и за идните преведувачи и толкувачи на класичната филологија и на философијата. Македонската апстрактна терминологија треба да се потпира на принципите, создадени од нашите првоучители, кои, со извесни прекини, биле негувани низа векови. Кратко речено: делото *Македонската ајсџиракџина џерминологија и нејзинојто наследсџво* од истакнатиот зналец, академик Витомир Митевски, со своите промислувања за разгледуваната тема е несомнен и драгоцен влог во македонската наука.

СОДРЖИНА

Таки ФИТИ

Во пресрет на големиот јубилеј – 50 години Македонска академија
на науките и уметностите (1967–2017) 5

СТАТИИ

Iryna OSTAPOVA, Volodymyr SHYROKOV

Indexing the etymological lexicographic systems 13

Зузана ТОПОЛИЊСКА

Потребна термилошка регулација 31

Катица КУЛАВКОВА

Принципот *слобода* vs. стапите на стравот 37

Витомир МИТЕВСКИ

Спиноза и Парменид: за супстанцијата и битието 51

Предраг ПИПЕР

За семантичката категорија *йросѿор* во македонскиот јазик 59

Марија ЃОРЃИЕВА-ДИМОВА

Новиот историцизам: меѓу историчноста на текстовите и тексту-
алноста на историјата 85

КУЛТУРНА ИСТОРИЈА

Блаже РИСТОВСКИ

Ракописните македонски граматика (1943–1944) и Македонската синтакса (1949) од Ѓорѓи Киселинов..... 103

АКТУЕЛНОСТИ

Катица КУЛАВКОВА

Фактографските сведоштва на *Македонскиот албум* – влог во стабилноста на македонскиот етнокултурен идентитет 113

Димитар ПАНДЕВ

Промоција на *Македонски албум* 115

Владо КАМБОВСКИ

Делото на акад. Блаже Ристовски: лачозарен катихизис на македонската национална и културно-историска мисла 123

Георги СТАРДЕЛОВ

АПЕЛ (По повод промоцијата на избраните дела на Блаже Ристовски) 129

Раде СИЛЈАН

Живот и дело посветени на Македонија 133

Димитар ПАНДЕВ

Мисирков – Чуповски – Вапцаров 141

Симо МЛАДЕНОВСКИ

Три значајни тома од Избраните дела на акад. Блаже Ристовски ... 147

ХРОНИКА

Вера СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ

На 12-тиот Меѓународен саем на книгата во Солун 153

ПРИКАЗИ

Васил ДРВОШАНОВ

Промислувања за апстрактната терминологија 159

Издавач
Македонска академија на науките и уметностите

Јазична редакција и компјутерска подготовка
Бобан Карапејовски

Коректура
Драгица Топузка

Печат
„Винсент графика“ – Скопје

Тираж
300 примероци